

UČEBNICA
A
ČÍTANKA

PRE
ľudových
VYŠŠIE TRIEDY SKÔL EV. A. V. SLOVENSKÝCH.

OBSAH.

I. Náboženská časť. — II. Mravnopoučná časť. — III. Prírodoveda.
IV. Prírodopis a hospodárstvo. — V. Zdravoveda. — VI. Zemepis.
VII. Silozpyt. — VIII. Dejepis kresťanskej cirkve. — IX. Dejepis
Uhorska. — X. Slovenská mluvnica a pravopis.

SOSTAVIL

JAN BELLA,
učiteľ v B.-Čabe.

BUDAPEŠŤ.

Tlačou a nákladom Viktora Hornyánszkeho.

1894.

Revízia
1966

U

Signatúra

Cis. inv. 54 840.

Cis. kn. 5. 325/54

Knižnica štátneho pedagogického
ústavu v Bratislave.

ČASŤ NÁBOŽENSKÁ.

1. Modlitby.

We jméno Boha Otce i Syna i Ducha
Svatého. Amen.

Kannia.

Děkuji tobě, můj Otče nebeský, skrze Ježíše Krista,
Syna tvého milého, že si mne této noci od všelikého
neštěstí a nebezpečství zachovati ráčil. S prosím
tebe, abys mne také tohoto dne od hříchův i od všeho
zlého ošťihal; aby se tobě vsickni moji skutkové, i
vseděn můj život dobře líbiti mohli. Neboť já sebe,
své tělo i duši, i vsedko w ruce tvé poroučím. Tvůj
swatý anjel budiž se mnou, aby ďábel žádné moci na
mne nenalezl. Amen.

Před jedením.

Oči vsheho tvorů doufají w tebe Pane, a ty
dáwaš jim pokrm jejich w čas přihodný. Otvíráš
ruku svou a naplňuješ každý živočich požehnáním.
Ó Bože Otče náš nebeský! požehnej nás i těchto darů,
které z tvé štědrosti přijímati budeme, skrze Ježíše
Krista Pána našeho. Amen.

Po jedení.

Bože, přijmiž naše chvály za to, co sme požívali; nebo každé dobré dáni máme z tvého smilování! Dej nám i nyní cítiti, že nebude člověk žiti samým chlebem, než i slovem zjaveným w duchu Kristowem. Amen.

Wečernia.

Děkuji tobě, můj Otče nebeský, sřrže Ježíše Krista, Syna tvého milého, že si mine tohoto dne svým milostným milosřrdenstwím ostrřihati ráčil. J prosím tebe, abys mi ráčil wšsecky hřřichy mé odpustiti, kteréž sem nepravě spáchal, a ráčiž mne také této noci svou milostí dobrotivě ostrřihati. Neboť já sebe, své tělo i dušsi, i wšsecko w ruce tvé poroučím. Tvůj swatý anjel budiž se mnou, aby šábel žádné moci na mne nenalezl. Amen.

Před učením.

My tvé dítky, o Ježíši! prosíme Tě srdečně: dej pokoj křřestanské řřissi, a učit se bezpečně. Dej rodičům požehnání, posilňuj učitelů, nahraď jejich ustávání, učiň z nás tvých ctitelů. Popřej nám Duchu swatého, obdar pravou moudrostí, dej pomoc, ať z daru tvého učíme se s pilností Boha Otce i Tě znáti Spasitele našeho, a při pravdě setřrwati až do škonání swého. Přitom ráč nás zachowati od bludného mámení, a nedej odstupowati od pravého učení. Chraň nás od wšseliké zlosti, towaryšstwa šřkodného, i od každé bezbožnosti wšřjudy, času každého. Ale drž nás w tvé milosti, nedej nám pochybiti, by sme w pravé pobožnosti mohli žiti, zemřiti. O učiň to, Jezu Kriste, Synu Boha žiwého, tať budeme dítky jistě Boha Otce našeho. Amen.

Bo učení.

Pomáhals nám Otče milý! Když pravě sme se cwičili w swatém, welikém umění, znáti twůrce i stwoření. Sluffit, bychom tebe ctili za darowanou nám chwíli, za zdrawí, chut i schopnosti, za dary ctnosti, známosti. — Padlé w srdce nasse síme ochraně twé poroučíme, nech ho twá zachowat ráčí ruka, dobrý rozsěvači! — Dobrodince i přátele, rodiče a učitele, delniťy na twoji roli, chrámy poswatné a školy ráč hájiti twá ochrana, pro Krista Ježíše Pána! Amen.

Sláwa budiž Bohu Dci i Synu i Duchu Swatému; jakož byla na počátku, tak buď i nyní i wždycky i na wěky wěkůw. Amen.

2. Wypowede z přislowí Šalamúnových.

Bázeň Hospodinowa jest počátek umění. K. 1, 7.

Poslouchej, synu můj, cwičení otce swého, a neopouštěj naučení matky swé. K. 1, 8.

Synu můj! jestližebý tě namlouwali hříšníci, nepřivoluj. K. 1, 10.

Hospodin dáwa moudrost, z ust jeho pochází umění a opatrnost. K. 2, 6.

Doufej w Hospodina celým srdcem swým; na rozumnost pak swou nespolehej. K. 3, 5.

Nebhývej moudrý sám u sebe; boj se Hospodina a odstup od zlého. K. 9, 7.

Zlořečení Hospodinowo jest w domě bezbožníka; ale přítku spravedliwých zehná. K. 3, 33.

Ždi k mrawenci, lenochu! shlédni cesty jeho, a nabuď moudrosti. Dokudž lenochu, ležeti budeš? skoroliz wstaneš

ze sna svého? Maličko pospíš, maličko zdřímeš, maličko složíš ruce, aby poležel; w tom přijde jako pocestný chudoba twá, a nouze twá, jako muž zbrojný. R. 6, 6. 9. 10. 11.

Syn moudrý obveseluje otce; ale syn bláznivý zármuťkem jest matce své. R. 10, 1.

Památka spravedlivého býwa požehnaná; ale jméno bezbožných smrdí. R. 10, 7.

Požehnání Hospodinowo zbohacuje, a to beze wšeho trápení. R. 10, 22.

Bázeň Hospodinowa přidáwa dnůw; léta pať bezbožných ufrácena býwají. R. 10, 27.

Báha falešná ohawností jest Hospodinu; ale zámaží pravé líbí se jemu. R. 11, 1.

Čloweť štědrý býwa bohatší; a kdož swlažuje, také sám bude zamiažen. R. 11, 25.

Dobrý nalezá lásku u Hospodina; ale muže neschetného potupí Bůh. R. 12, 2.

Řtové prawdomluvní utvrzení budou na věky; ale na kratičko potrwá jazyť lživý. R. 12, 19.

Štěstí stíha neschetí; ale spravedlivým odplatí Bůh dobrým. R. 13, 21.

Spravedlnost zwnssuje národ; ale hřích jest ku pohanení národům. R. 14, 34.

Na wšelikém místě oči Hospodinowy spatrují dobré i zlé. R. 15, 3.

Leptší jest maličko s bázní Hospodinowou, než poklad veliký s nepokojem. R. 15, 16.

Wzdálen jest Hospodin od bezbožných; ale modlitbu spravedlivých wyslýchá. R. 15, 29.

Leptší jest maličko se spravedlností, než množství důchodů nespravedlivých. R. 16, 8.

Leptší jest kus chleba suchého s pokojem, nežli dům plný nabitých howad se swárem. R. 17, 1.

Kdo se posmívá chudému, útržku činí stvořiteli jeho.
K. 17, 5.

Kdo oplacuje zlým za dobré, neodejde zlé z domu jeho.
K. 17, 13.

Také ten, kdož jest nedbalý v práci své, bratr jest mrhače. K. 18, 9.

Swědek falešný nebude bez pomsty: a kdož mluví lež, neuteče. K. 19, 5.

Kdo uděluje chudému, půjčuje Hospodinu; a onť za dobrodiní jeho odplatí jemu. K. 19, 17.

Wyučuje Bůh spravedlivého na domě bezbožného, kterhž wyráčí bezbožné pro zlosti. K. 21, 12.

Není žádné moudrosti, ani opatrnosti, ani rady proti Hospodinu. K. 21, 30.

Wzácnější jest jméno dobré, než bohatství veliké. K. 22, 1.

Nenasleduj lidi zlých, aniž žádej bývati s nimi. K. 24, 1.

Moudrosti vzdělán býwa dům, a rozumnosti upewněn.
K. 24, 3.

Neodpovídej bláznu podle bláznovství jeho, aby i ty jemu nebyl podobný. K. 26, 4.

Nechlub se dnem zítřejším; nebo nemíš, coť ten den přinese. K. 27, 1.

Nechat tě chválí jiní a ne ústa tvá; cizí, a ne rtomé tvoji. K. 27, 2.

Kdo loupí otce svého a matku svou, a říká, že to není žádný hřích, towarňš jest vražedník. K. 28, 24.

Chudoby neb bohatství nedávej mi Pane; živ mne pokrmem wedle potřeby mé. Abych snad nasycen jsa tě nezapřel a netěl: kdo jest Hospodin? a abych zchudna nekradl, a nebral na prázdno jména Hospodina Boha svého. K. 30, 8—9.

3. Výpověde z knihy Sirach.

Kdož cti otce, bude dlouhověký, a poslušný Pána, odpočinutí spůsobí matce své. — Kdož se bojí Pána, ctíti bude otce, a jako pánům sloužiti bude rodičům svým. — Skutkem i slovem cti otce svého i matku, aby došlo na tě požehnání od lidí. — Dobrořečení zajisté otcovo utvrzuje domy dětí, prokletí pak matčino z kořene vyvrací základy. — Nechť se z pohanění otce svého; nebo není tobě ku poctivosti pohanění otce. — Synu! pomáhej v starosti otci svému, a nepřivozuj ho k zármutku, dokud jsi živ; a schází-li na rozum, snášej ho, a nečiň mu lehkosti, podle nejvyšší možnosti své. Nebo milosrdenství tvé otci učiněné nepřijde v zapomenutí, a proti hříchům obranu míti budeš. Sirach. 3, 6—14.

Čím jsi většší, tím se více ponižuj, a nalezněš milost před Pánem. Sir. 3, 18.

Při všech věcech svých pamětliv buď na poslední věci své, a na věky nezhřešiš. Sir. 7, 40.

Kdo se dotýká smoly, zmaže se od ní, a kdo tovaryšší s pyšným, bude podobný jemu. Sir. 13, 1.

Lepe se má chudý, zdravý a silný, nežli bohatý na tele svým ztrápený; zdraví a čerstvost lepší jest nad všeliké zlato, a telo silné, nežli zboží nečíslné. Není bohatství lepšího nad zdraví těla, a není potěšení nad radost srdce. — Lepší smrt, než bídny život aneb nemoc dlouhá. Sir. 30, 15—18.

4. Výpovědi z knihy Žalmů.

Zákon Hospodinův jest dokonalý, očerstvující duši. Ž. 19, 8.

Hospodin světlo mé a spasení mé, kohož se budu báti? Ž. 27, 1.

Několi otec můj a matka má mne opustili, Hospodin vsáť mne k sobě přivine. Ž. 27, 10.

Oči Hospodinovy obrácené jsou k spravedlivým, a uši jeho k volání jejich. Ž. 34, 16.

Dotykej se Hospodina, a čin dobré; přebývej na zemi, a živ se spravedlivě. — Teš se v Hospodinu, a dá tobě žádosti srdce tvého. — Uval na Hospodina cestu svou a slož v něm naději; onť zajiště vsěcko dobře spraví. Ž. 37, 3—5.

Vzývej mne v den souzení, vytrhnu tě, a ty mne budeš slavit. Ž. 50, 15.

Srdce čisté stvoř mi, ó Bože! a ducha přímého obnov u vnitřnostech mých. Ž. 51, 12.

Naučiz nás počítati dnův našich, abychom uvozdili moudrost v srdce. Ž. 90, 12.

Dobrořeč duše má Hospodinu, a nezapomínej se na vsěcka dobrodini jeho. Ž. 103, 2.

Jakož se slitovává otec nad dětmi: tak se slitovává Hospodin nad těmi, kteříž se ho bojí. Ž. 103, 13.

Jakým způsobem očistí mládenec stezku svou? Takovým, aby se choval wedlé slova Hospodinova. Ž. 119, 9.

K dobrémuť jest mi to, že sem pobyl v trápení, abych se naučil ustanovením Páně. Ž. 119, 71.

Hospodine, ty si mne zkoušil a seznal. Ty znáš sednutí mé, i povstání mé, rozumíš myšlení mému

zdaleka. Chození mé i ležení mé ty objahuješ, a všech mých cest povědom jsi. Prvé, než ještě mám na jazyku slovo, an, Hospodine, již ty to všecko víš.

Kamžbych tedy zafšel od ducha tvého? aneb kamžbych před tváří tvou utekl? Jestližbych vstoupil na nebe, tam jsi ty; pakližbych sobě ustlal v hrobě, an, přítomen jsi. Všakližbych křídla záře jitrní, abych bylil při nejdalším moři: Š tamtby mne ruka tvá provedla, a pravice tvá by mne popadla. Ž. 139, 1—10.

Nauč mne činiti vůle tvé, nebo ty jsi Bůh můj; duch tvůj dobrý vediž mne jako po rovné zemi. Ž. 143, 10.

Blížky jest Hospodin všechněm, kteříž ho užívají; všechněm, kteříž ho užívají v pravdě. Ž. 145, 18.

5. Napomenutie Tobiášovo.

Synáčku, když umru, neměj v nevážnosti matky své, cti jí po všechy dny života svého, a čím, což se jí líbí, aniž jí zarmucuj. Pomni, že mnohá nebezpečností trpěla pro tebe v životě!

Vo všechy dny, synáčku, na Pána Boha našeho pamatuj, a zúmyslně nehřeš, a nepřestupuj přikázání jeho, ale spravedlnost čím po všechy dny života svého, a nechod cestami nepravosti; nebo když budeš činiti právě, šťastně se dařiti bude v skutech tvých, i všechněm činícím spravedlnost. Dpatrně se měj ve všech skutech svých; a čehož nenávidíš, žádnému nečin.

6. Výpovede Nového Zákona.

Wšeliký dům ustaven býwa od něhoho: ten pať, kdož wšefeky tyto věci ustawěl, Bůh jest. Žid. 3, 4.

Me my máme jedineho Boha Otce, z něhož wšefco a my w něm; a jednoho Pána Ježíše Krista, sťrže něhož wšefco a my sťrže něho. 1. Kor. 8, 6.

Tať Bůh milowal swět, že Syna swého jednorozeného dal, aby každh, kdož wěří w něho, nezahynul, ale měl žiwot wěčný. Ján. 3, 16.

Zjewilat se zajiště ta milost Boží, spawitedlná wšefcněm lidem; wyučující nás, abyhom odřeknouce se bezbožnosti a swětěských žádostí, sťržíliwě a sprawedliwě a pobožně žiwi byli na tomto swětě. Tit. 2, 11—12.

Tať swět swětlo waffe před lidmi, at widí skutky waffe dobré, a slawí Otce waffeho, kterýž jest w nebesích. Mat. 5, 16.

Gledejte nejprw králowstwí Božího a sprawedlnosti jeho, a jiné wšfe bude wám přidáno. Mat. 6, 33.

Milujte nepřátely swé, dobrořečte těm, kteriz wás proflínají, dobře čiňte nenáwidícím wás, a modlete se za ty, kteriz wás utiskují a wám se protiwí; abyšste byli synové otce waffeho, kterýž jest w nebesích; nebo slunci swému welí wřchoditi na dobré i na zlé, a dešřt dáwa na sprawedliwě i na nesprawedliwě. Mat. 5, 44—45.

A protož wšefco, cožbyšste chtěli, aby wám lidé činili, tať i wy čiňte jim; toť zajiště jest zákon i protoci. Mat. 7, 12.

Ne každh, kdož mi říká: Pane, Pane! wejďe do králowstwí nebeského; ale ten, kdož činí wůli Otce mého, kterýž w nebesích jest. Mat. 7, 21.

Co jest platno člověku, by wšefcen swět zřřkal, swé pať duffi by uskobil? aneb, kterou dá člověš odměnu za duffi swou? Mat. 16, 26.

Totoť jest pať wěčný žiwot, aby tebe samého prawého

Boha, a toho, kteréhož si poslal, Ježíše Krista, poznali. Jan. 17, 3.

Totot jest přikázání mé, abyste se milovali mešpolek, jako já miloval sem vás. Bětššího milování nad to žádný nemá, než aby dušši svou položil za přátely své. Jan. 15, 12—13.

Bo tomť poznají wšickni, že ste moji učedníci, budete-li míti lásku jedni k druhým. Jan. 13, 35.

Řekliby kdo: Miluji Boha, a bratra svého nenáviděl by, lhát jest; nebo kdož nemiluje bratra svého, kteréhož widěl, Boha, kteréhož newiděl, kterať může milovati? — A totot přikázání máme od neho, aby ten, kdož miluje Boha, miloval i bratra svého. 1. Jan. 4, 20—21.

Kdo umí dobře činiti a nečini, hřích má. Jak. 4, 17.

Nemýlste se, Bůhť nebude posmíván; nebo cožbykoli rozšíval člowěk, toť bude i žiti. — Nebo kdož rozšíwa tělu svému, z těla žiti bude porušení; ale kdož rozšíwa duchu, z ducha žiti bude život věčný. Galat. 6, 7—8.

Služebník pať ten, kteržžby znal vůli pána svého, a nebyl hotow, a nečinil podle vůle jeho, bit bude welmi. — Ale kteržž neznal, a činil věci hodné trestání, bit bude méně; od každého pať, komuž jest mnoho dáno, mnoho bude požádáno; a komuž mnoho poručili, wíceť požádají od neho. Luk. 12, 47, 48.

Kdo jest wěrný w mále, i we mnoze wěrný jest; a kdož w mále jest nepravý, i we mnozeť nepravý jest. Luk. 16, 10.

Bych jazyky lidskými i anjelkými mluwil, a lásky kdymbych neměl, učiněn sem měď zwučící aneb zwonec znějící. 1. Kor. 13, 1.

Ó hlubokosti bohatství moudrosti i umění Božího! jak jsou nezpytatelní soudowé jeho, a newystižitelné cesty jeho. Nebo kdo poznal mysl Páne? aneb kdo jemu radil? Nebo kdo prvé dal jemu a budeť mu odplaceno? Nebo z něho, a

škrze něho, a w něm jsou všedky věci: jemuž sláva na věky, amen. Rim. 11, 33—36.

Každě dáni dobré a každý dar dokonalý s hůry jest zstupující od Otce světél, u něhož není proměnění, ani pro obrácení se jinam zastínění. Žaf. 1, 17.

Pomolní buďte správčům svým a poslušni, nebo oni bdějí nad dušemi vašimi, jako ti, kteříž počet mají vydati; aby to s radostí činili, a ne se stýškáním; neboťby vám to nebylo užitečné. Žid. 13, 17.

Protož buďte milosrdní, jako i Otec váš milosrdný jest. — Nesuďte, a nebudete souzeni; nepotupujte, a nebudete potupeni; odpouštějte, a budeť vám odpuštěno. Luk. 6, 36—37.

Žádný zajisté z nás není sám sobě živ, a žádný sobě sám neumírá. Nebo buď že jsme živi, Pánu živi jsme; buď že mřeme, Pánu mřeme; a tak buď že jsme živi, buď že umíráme, Páně jsme. Na toť zajisté Kristus i umřel, i z mrtvých vstal, i ožil, aby nad živými i nad mrtvými panoval. Rim. 14, 7—9.

Slowo Kristowo přebýwejš we vás bohatě se wšší moudrostí, učice a napomínajíce sebe wespoleť žalmy a zpěwy a písničkami duchowními, s milostí zpíwajíce w srdci svém Pánu. Kolos. 3, 16.

Nebe a země pominou; ale slowa má nikoli nepominou. Mat. 24, 35.

7. Kázanie Ježíšowo na hore.

Widiac Ježiš, že welké zástupy idú za ním, aby ho slyšali, — wystúpiac na horu posadil sa tam a učil jich howoriac:

„Blahoslavení chudí duchem, nebo jejich jest králowství nebeské. Blahoslavení lkající, nebo oni

potěšení budou. Błahoslavení tišší, nebo oni dědictví obdrží na zemi. Błahoslavení, kteříž lačněji a žižněji spravedlnosti, nebo oni nasyćeni budou. Błahoslavení milosrdní, nebo oni milosrdenství důjdou. Błahoslavení čistého srdce, nebo oni Boga widěti budou. Błahoslavení pokojní, nebo oni synové Boží slouti budou. Błahoslavení, kteříž protiwenství trpí pro spravedlnost, nebo jejich jest králowství nebeské. Błahoslavení budete, když wám zlořećiti budou a protiwenství činiti, a mluwiti wšsecko zlé o wás lhouce, pro mne. Radujte se a weselte se, nebo odplata wásse hojná jest w nebesích.

Nedomniwejte se, žebych přissel ruffiti zákona aneb prorokůw. Nepřisselt sem ruffiti, ale naplniti. Amen zajisté prawím wám: Dokudž nepomine nebe i země, jediná literka aneb jeden punktík nepomine ze zákona, až se wšsecky věci stanou.

Slyšeli ste, že říkáno jest starým: Nezabiješ; pakliby kdo zabil, powinen trpěti soud. Ale jáť prawím wám: že každý kdož se hněwá na bratra swého bez přičiny, musí trpěti soud.

Bilně se warujte, abyšste almužny swé nedávali před lidmi proto, abyšste widini byli od nich, jinak nebudete mítí odplaty u Otce swého, kterýž jest w nebesích. Ale když almužnu dáwáš, nechť newí lewice twá, co čini prawice twá; aby almužna twá byla w skrytě. Otec pať twůj, kterýž widí w skrytě, odplatí tobě zjewně.

Neškládejte sobě pokladůw na zemi, kdež mol a rez kazí, a kdež zloději wykopávají a kradou: ale škládejte sobě poklady w nebi, kdež ani mol ani rez nekazí, a kdež zloději niewykopávají ani nekradou.

Nepečujte o život swůj, co bysšte jedli a co pili, ani o tělo swé, čím bysšte se odíwali; nebo toho wšseho pohané hledají. Wšit zajisté Otec wáš nebeský, že toho wšseho potřebujete. Ale hledejte nejprw králowství Božího a sprawedlnosti jeho, a toto wšse bude wám přidáno.

Nesudte, abysšte nebyli souzeni; nepotupujte, a nebudete potupeni; odpouštějte, a budeť wám odpouštěno. Aterakž pať widíš mrwu w oku bratra swého, a w oku swém břewna neznamenáš? A protož wšsecko, jakžbysšte chtěli, aby wám lidé činili, tak i wy číňte jim.

Bilne se warujte falešných prorokůw, kteříž přicházejí k wám w rouffe owčím, ale wnitř jsou wlcí hltawí. Po owoci jejich poznáte je.

Každého, kdož slyší slowa má tato a plní je, připodobním muži moudrému, kterýž uřlawěl dům swůj na skále. Š spadl příwal a přišly řeky, a wáli wětrowé a oborili se na ten dům, ale nepadl; nebo založen byl na skále. Každý pať, kdo slyší slowa má tato a neplní jich, připodobněn bude muži bláznu, kterýž uřlawěl dům swůj na písku. Š spadl příwal a přišly řeky, a wály wětrowé a oborily se na ten dům; i padl, a byl pád jeho weliký.

BIBLICKÉ HISTORIE.

8. O Jonášfowi.

Riekol Boh prorokowi Jonášfowi: „wstaň, choď do mesta Ninive, a oznám obywatelom jeho, že zničím jich, lebo veľmi rozmohla sa u nich neschetnosť.“ Jonáš ale neposlúchnul Hospodina, a cele druhou cestou vybral sa do inej krajiny, aby ušiel od tvári Hospodinovej za more. Hospodin ale vzbudil na mori veľkú wietor. Š strhla sa náramná búrka a plawci domnievali sa, že sa loď ztroskoce. A bojac sa, wolali jeden-každý k swojemu Bohu a vyhadzowali náklad z lode do wody, aby si tým polahčili. Jonáš ale bol físiel k bokom lode a lahnúc si — tvrdo spal. Widiac to správca lode zobudil ho a riekol mu: „čo robíš ospalče? wstaň, wolaj i ty k swojemu Bohu, azda fhliadne na nás, aby sme nezahynuli.“ Potom riekli plawci medzi sebou: „poďme, fahajme lošy, aby sme zwedeli, pre koho prišlo toto zlé na nás.“ Metali tedy lošy, a loš padnul na Jonáša, ktorý riekol jim: „pre moju neposlusnosť k Bohu stworitelowi neba i zeme, ktorého ja wzhývam zastihla wás táto búrka, preto wrhnite ma do mora a ono utichne.“ Plawci ale dozwediac sa takto, že je Jonáš služobník Hospodinow, — báli sa to urobiť, preto esťte i ďalej namáhali sa dostať loď ku brehu. Keď ale more esťte i ďalej wždy wiac a wiac sa búrilo — modlili sa Bohu wolajúc: „Prošime ťa ó Hospodine, nedaj nám zahynúť pre smrť čloweka tohoto, a newyhľadawaj na nás krwe newinnej.“ — Š wzmúc Jonáša, wrhli ho do mora, a to prestalo sa búriť.“ — Hospodin ale nastrojil bol veľkú rybu, ktorá prehltla Jonáša; a bol Jonáš wo wnútorňoch tej ryby za tri dni a tri noci. Po troch dňoch, — na rozkaz Boží — wýwrhla tá ryba Jonáša na

breh. — Wtedy riekol mu Hospodin po druhý raz: „Choď do mesta Ninive a káž proti nemu to, čo ti ja rozkazujem.“ Siel tedy Jonáš do Ninive, ktoré bolo mesto bohaté a krásne, a tak rozsiahle, že len za tri dni bolo ho možno obísť. Prijúca ta, oznamoval po ulicach: „Po štyridsiatic dňoch bude mesto Ninive wymrátené!“ Š uverili Ninivetští slovam prorokovým, báli sa a postili sa všetcí. Tiež i sám kráľ oblečúc sa do rúcha pôstneho dal vyhlásiť: „Nech postia sa ľudia ba i statok, a nech volá každý k Bohu o smilovanie a odvráti sa každý od svojej zlej cesty; kto zná, či neodvráti Boh od nás neschastie toto.“ Š widel Boh, že odvrátili sa Ninivetští od cesty zlej, preto sľutoval sa nad nimi a nedopustil na nich zkažu, ktorú jim bol dal oznámiť.“

Jonáš ale vyšiel bol z mesta a pripraviac si tam búdku, sedel pod ňou w tóni, aby widel, čo bude sa diať s tým mestom. Keď prešlo 40 dní, mrzela Jonáša tá dlhoshowiewajúcnosť Božia, i howoril reptajúc: „Gla, preto som Hospodine utekal preč od twári tvojej, lebo som wedel, že si ty Boh milostiwý a lúostiwý, showiewawý a hojný w milosrdenstwe: lepšie bolo by mi tedy teraz umreť nežli žiť.“ Š pristrojil Hospodin brečtan, ktorého tónou chránený bol Jonáš pred úpekem slnečným, a radowal sa z toho welmi. Na druhý deň ale nastrojil Boh čerwa, ktorý ranil ten brečtan, tak že uschnul. Keď slnce znouw pálilo Jonáša na hlavu, že až omdliewal, znouw žiadal si umreť. Wtedy riekol mu Hospodin: „Se to dobre, že sa tak hnewáš pre ten brečtan? tebe lúto je za brečtanom, ktorý si ty ani nesadil ani nepoliewal, a ktorý za jednu noc zriastol a za jednu noc zahynul; a ja aby nesľutowal som sa nad mestom tak welikým, w ktorom býwa wiac než stodwadšatisíc ľudí a dobytku mnoho?“

Kamžbych tedy zaffel od ducha twého? atď. Žalm 139. 7—10. Nebo ty jsi, Pane, dobrotiwý a lúostiwý, a hojný w milosrdenstwi ke wšechněm, kteří tě wzywaji. Žalm 86, 5.

9. Eli a Samuel.

Eli, jakožto najvyšší kněz bol spolu i sudcom w Izraeli a spravował národ za 40 rokov. Býwal w Silo, kde opatrovaná bola w dome božom i truhla úmluwy, t. j. skryňa, w ktorej uschované byly tie dve kamenné tabule, na ktoré Boh svojich 10 príkazani bol napísal. Sám Eli bol muž bohobojný, ale jeho synovia Ofny a Fines wiedli život neschetný a hressili ešte i w chráme pred Hospodinom. Eli domluwal jim a napomínal jich síce často, majúc ich ale veľmi rád — netrestal jich, preto tito ani nedbali na napomínanie otcovo.

W dome Eliho vychovávaný bol i mládenček menom Samuel, ktorého si jeho matka Anna od Boha bola wyprosila, a ktorého ešte pred jeho narodením Bohu na službu obetowala. I prisluhował Samuel pri Eli w chráme Hospodinowom a posluhowal i synom Eliho. Z tým príkladom týchto nedal sa ale swiešť na cestu hriecha. — Raz w noci, keď Samuel spal w chráme, kde stála truhla úmluwy, zawolal Boh na Samuela. Tento mysliac, že ho Eli wola, wstal a postavil sa pred neho. On ale riekol: „Newolal som ta, id a ľahni si spať.“ Keď ale ozwal sa hlas Hospodinow k nemu druhý i tretí raz, srozumel Eli, že sám Boh wola Samuela a preto riekol mu: „Bude-li ta znova wolať, ohlás sa a riekni: Mluw Hospodine, lebo slyšší ta twój sluha!“ — I prissiel Hospodin zase a zwolal: „Samuel, Samuel!“ a on odpowedal: „Mluw Hospodine, lebo slyšší ta sluha twój!“ I riekol Hospodin: „Ujhra! ja učiním takú wec w Izraeli, ktorú ktokolwek uslyšší, znieť mu bude w oboch ussiach. Súdit budem dom Eliho pre neprá-

vošť jeho synow, o ktorej on wedel, ale nebránil jim w tom.“ — Keď Samuel ráno oznámil Elimu tie reči, riekol tento: „Hospodin je, nech učini, čo ráci.“ Samuel ale riaštol a Boh bol s nim.

Božuta, ktorú Boh sŕže Samuela oznámil Elimu, prišla skutočne na tohoto. Powstala totiž wojna medzi Izraelskými a Filistinskými, w ktorej boli Izraelski premožení a padlo jich takmer štyritisíc. Keď sa na to znouu proti Filistinským strojili, riekli starší Izraelski: „Wezmime s sebou zo SÍlo do tábora i truhlu úmluwy Hospodinowej, nech pride medzi nás a wyslobodí nás z ruk nepriateľských“. Šli tedy dwaja synowia Eli s truhlou do tábora. Hospodin ale odvrátil twár swoju od Izraelských a dopustil, že boli porazení a padlo ich tridsattisíc. Nepriateľ odobral jim i truhlu úmluwy a oba synowia Eliho tiež boli zabiti. — Keď toto Elimu oznámili, a keď počul, že nepriateľ wzał i truhlu úmluwy — spadnul zo stolca, zlomil krč a umrel.

Bo smrti Eliho Samuel súdil a spravowal ľud Izraelský. Po siedmich mesiacoch poslali sice Filistinski truhlu úmluwy dobrowolne nazpät, ponewáč trestal jich Boh rozličnými ranami, panowali ale nad Izraelom ešte za dwadšat rokow. Len keď sa ľud pričinením Samuelovým znouu k pravému Bohu obrátil, pomohol jim Boh proti Filistinským. Táto nebojowali wiac proti Izraelským, a bol pokoj w zemi za celý čas panowania Samuelowho.

Syn moudrý obwešeluje otce; ale syn bláznivý zármuťkem jeſt matce twé. Prisl. 10, 1. — Tresci syna swého, dokudž jeſt o něm nádeje; a k zahynutí jeho neodpouſtej jemu duſſe twá. Prisl. 19, 18. — Dítky poſlouchajte rodičů we wſſem, nebo to jeſt dobre líbé Pánu. Kološ. 3, 20.

10. Prošba Salamúnova.

Salamún, syn Dawida kráľa bol v čase, v ktorom žil, najbohatší a najslávnejší medzi všetkými kráľmi. Pod jeho panovaním žil ľud Izraelský v pokoji, vinice a role svoje obrabal si pri úplnej bezpečnosti majetku, a nemal nedostatku v ničom. Väčšia bola však Salamúnova múdrosť než jeho bohatstvo. Keď ešte bol mladý, teda na začiatku jeho panovania — obetujúcemu raz na výšine Gabaon zjavit sa Boh vo snách a riekol mu: „Proš ma, o čo chceš, a dám ti to.“ Š riekol Salamún: „Ty, Bože Hospodine, ustanovil si ma za kráľa miesto mojho otca Dawida nad národom tak veľkým, že ho ani íčítať nemožno; ja ale som ešte mladý a nezkušený. Daj mi tedy prosím srdce rozumné, aby mohol som súdiť ľud tvoj a vedel rozoznávať dobré od zlého.“ Š líúbilo sa to Hospodinu a preto riekol mu: „Bonemádž žiadal si si takéto veci a neprosil si ani dlhý život pre seba, ani bohatstvo, ani moc ku zničeniu tvojich nepriateľov, — ale žiadal si si rozumnosť: tedy toto hľa, učinil som dľa žiadosti tvojej. Sebo dal som ti srdce múdré a rozumné, tak že tebe rovného nebolo pred tebou. A tomu dám ti i to, o čo si ma neprosil, totiž bohatstvo a slávu, žeby rovného tebe nebolo medzi panovníkmi po celý čas tvojho života. Nad to, jestliže budeš chodiť po cestách mojich, zachovávajúc moje ustanovenia a príkazy, jako zachovával ich tvoj otec Dawid, — predľžim i dni tvojho života.“ — Š zachovával Salamún príkázania Hospodinowe, panujúc nad národom Izraelským rozumne a spravodlivo za 40 rokov. — Povest o jeho múdrosti a bohatstve rozšírila sa na všetky strany, a z ďalekých krajín prichádzali k nemu ešte i kráľovia, aby videli slávu a slyšali múdrosť jeho.

Ľbeďte najprv kráľovstvi Božího a spravodlnosti jeho, a jiné wšse bude wám pridáno. Mat. 6, 33. Bázeň Hospodinowa jest počátek umění. Přisl. 1, 7. — Moudrosti wzdělán býwa dům, a rozumnosti upewněn. Přisl. 24, 3.

11. Podobienstwo o owci a grossi.

Približowali sa k Ježišowi rozliční publikáni a hriessnici, aby ho počuli. Farizeowia a zákonnici ale reptali proti nemu howoriac: tento hriessnikow prijíma a jie s nimi. Š powedal jim podobienstwo toto:

Keby niekto z wás mal što owiec, a ztratil by jednu z nich, či nenechalby dewäťdesiatdewäť na púšsti a nessiel by za tou ztratenou, kýmby ju nenassiel? A najdúc ju, wzałby si ju na ramená s radoštou; a prijdúc domow šwolalby priateľow a susedow rečúc jim: Radujte sa so mnou, lebo nassiel som owcu, ktorá sa mi bola ztratila. Howorím wám, že tak je radost w nebi nad jedným hriessnikom pokanie činiacim wäčšsia, než nad dewäťdesiatdewäť spravedliwými, ktorí nepotrebujú pokánia. — Alebo žena majúca desať grossow, keby z nich ztratila jeden, či nezažne šwiecu a nebude zametať dom a hľadať pilne, došial ho nenajde? A najdúc ho, šwolá priateľkyne a susedy howoriac: Radujte sa so mnou, lebo nassla som gross, ktorý som bola ztratila. Tak howorím wám, že je radost pred anjelmi Božími nad jedným hriessnikom činiacim pokanie.

Nebo prišiel Syn čloweka, aby hľadal a spasil, což bylo zahynulo. Luk. 19, 10.

12. O delníkoch na winici.

Podobné je kráľovstvo nebeské hospodárovi, ktorý vyšiel na úsvite, aby najal delníkov na winicu svoju. Pojednajúc sa s nimi, že dostane každý z nich jeden peniaz denného nájmu, odoslal ich na winicu svoju. A vyjdúc okolo tretej hodiny, zazrel iných ako stoja na rynku a zahálajú; aj tým riekol: chodte i wy na winicu, a čo bude spravедlivé, dám vám. A oni šli. Zase vyšiel okolo šiestej a deviatej hodine a urobil to isté. Konečne vyšiel ešte o jedenaštej a nassiel iných stáť a zaháľat. Š riekol jim: Prečo tu stojíte celý deň zaháľajúc? A oni odpovedali: Lebo nás nikto nenajal. Riekol jim tedy: chodte i wy na winicu, a čo bude spravедlivé, dostanete.

Wečer potom riekol pán winice šľachárovi svojmu: Zamolaj delníkov a zaplat jim počnúc od posledných až po prvých. Prissli tedy najprv tí, čo boli o jedenaštej hodine najatí a dostali po peniazu. Príjdúc potom tí prví, domnievali sa, že dostanú viac; vyplatili ich ale tiež len po peniazu. Začali tedy reptat proti hospodárovi a homorili: Títo poslední pracovali len jednu hodinu, a rovnými si jich učinil nám, ktorí sme snášťat museli tarchu dňa i horúčost. On ale odpovedajúc riekol jednemu z nich: Priateľu! nerobím ti kriwdu; či nezjednal si sa so mnou za denný plat? Wezmi tedy, čo ti patrí a chod; ja ale chcem tomuto poslednému dať toľko, toľko i tebe. Alebo nemôžem ja robiť w svojom čo chcem? A či snáď oľo tvoje závistlivé je, že ja dobrý som? Tak budú poslední prví a prví poslední; lebo mnoho je powolaných, ale málo wywolených.

Ne ze skutkúm spravедlnosti, kteréž bychom my učinili, ale podle milosrdenství svého spasil nás. Tit. 3, 4.

13. Pán uzdraví desiatich malomocných.

Stalo sa, keď Ježiš ubieral sa do Jeruzalema, šiel cez Samariu a Galileu. A keď chádzal do akéhosi mestiečka postretlo ho desať mužov malomocných, ktorí zdaleka veľkým hlasom volajúc hovorili: Ježiš! príkazatelu, smiluj sa nad nami! Ktorýchžto vidiac Ježiš, riekol jim: Idte, ukážte sa kňazom. Štalo sa, keď šli, že ešte na ceste, stali sa čistými. Jeden z nich, vidiac sa byť uzdraveným, navrátiac sa veľkým hlasom velebil Boha. A padnúc k nohám Ježišovým ďakoval mu: a ten bol Samaritán. Ježiš odpovedajúc mu riekol: Či nie desiatich boli očistení, a kde je tých deväť? Nenšli sa, aby navrátiac sa, vzdali chválu Bohu, jedine tento cudzozemec! Š riekol tomuto: Vstaň a chod, viera tvoja sa uzdravila.

Blížky jest Hospodin všechněm, kteří ho užívají v pravdě. Bůli těch, kteří se ho bojí, činit, a křik jejich slyší, a spomáha jim. Žalm 145, 18—19.

II.

ČASŤ MRAVNOPOUČNÁ.

1. Zlatá abeceda.

Ak ty iným — i. Boh tebe
Pomôže v núdzi, v potrebe.

Boh velí: „miluj bližného
Tak, jako seba samého“.

Ctnosť prináša čistú radosť;
Hriech, — len omrzlosť a žalosť.

Čo ty od iného čakáš,
To mu i sám vždy činiť máš.

Daj každému, čo je jeho,
Nikdy nežiadaj cudzého.

Ešte lepšie groša nemať —
Než bližného preň oklamať.

Falošníka nemiluje
Ani ten, kto s ním obcuje.

Groš je ťažko vypracovať;
Preto si ho máš varovať.

Hojnosť keď máš, nezabudni
Pomáhať tým, čo sú núdzni.

Idešli do spoločnosti
Nezabúdaj na slušnosti.

Jedlo, pitie, to požívaj;
Lež na miernosť nezabývaj.

Keď si myslíš, že si sám, —
Pozor! i Pán Boh je tam.

Lenivec je k obtížnosti
Sebe, ľudskej spoločnosti.

Marnotratník nešanuje,
Za čím pozdejšie banuje.

Nevrav mnoho, viac počúvaj;
Hlupstvom múdrych neunúvaj.

Oko Božie všade vidí, —
I do srdca hriešnych ľudí.

Pyšný dobre neobstojí:
Jemu sa pád, posmech strojí.

Rada dobrá mnoho platí;
Kto ju nechce, veľa ztratí.

S Bohom začni, s ním dokonaj:
Tak od neho zdaru čakaj.

Šťastný je, kto vždy prestáva
Na tom, čo mu Pán Boh dáva.

Taký, čo nechce pracovať, —
Musí tiež nechtiac — hladovať.

Uč sa pilne kým si mladý;
Na starosť nebude kedy.

Varuj sa hnevu a zlosti;
Tak ujdeš mnohej trpkosti.

Zajtra, zajtra — leňoch vraví;
Pilný si prácu dnes zbaví.

Žobrákovi keď dáš chleba,
Nahradí to Pán Boh z neba.

2. Modliace sa dieťa.

Istá chudobná vdova takto riekla jedného rána svojim piatim deťom: „Moje drahé dietky, dnes nemám vám čo dať jesť! Nemám chleba, ani múky ba ani len vajca v dome. Toľko mám za neprázdenenia s vami, že temer nič nestihnem zahľadať. Proste dobrého Pána Boha, aby nám pomohol. Veď je on bohatý a všemohúci; jemu

snadno je udeliť nám pomoci. A on nám svoju pomoc i prisľúbil, keď dľa svatého Písma takto hovorí: „Vzývej mne v den soužení, vytrhnu tě!“

Malý šesteročný Miško vybral sa tedy lačný do školy, a bol veľmi smutný. Cesta viedla ho popri chráme. Vidiac ho otvorený, vošiel dnu, klaknul na kolená, a keď v kostole nikoho nebadal, modlil sa hlasne takto: „Milý Otče nebeský! My deti nemáme dnes čo jiesť. Naša dobrá matka nemá ani chleba, ani múky ba ani len jedno vajce v dome; daj nám voľačo jiesť, aby sme nemuseli hladom zomrieť. Ach pomoz nám! Veď si ty bohatý a mocný, a ľahko môžeš nám pomôcť. Ty si nám to sľúbil, iste to i splníš“.

Takto pomodlil sa Miško v svojej detinskej úprimnosti a šiel potom do školy. Keď sa okolo poludnia domov navrátil, zazrel ležať na stole veľký chlieb, za misu múky a za košík vajec. „Ach, chvála Bohu!“ zvolal naradovaný — „Pán Boh vyslyšal moju modlitbu. Mamička, či nám to dáky anjel cez oblok sem doniesol?“ „Nie,“ povie matka, ale Pán Boh vyslyšal tvoju modlitbu. Keď si sa ty v kostole modlil, sedela pani úradníčka vo svojej mriežkovej stoličci pri stĺpe. Ty nemohol si jú vidieť, ona ale ňa videla, tvoju hlasnú modlitbu počala, a potom nám toto všetko poslala. Ona bola ten anjel, skrz ktorého nám Pán Boh pomohol. Preto teraz, deti moje, ďakujte

Bohu, radujte sa, a v celom vašom živote neza-
búdajte na tú peknú výpoveď:

„Dúfaj v Boha, on je pomoc hotová,
On fa v každom nedostatku zachová.“

3. Boh je neviditeľný.

Istý pohanský cisár raz takto oslovil jedného židovského biskupa: „Ty učíš, že je váš Boh všadeprítomný. Ukážže mi ho, rád by som ho videl.“ Biskup namiesto odpovede poprosil cisára, aby šiel s ním na chvíľku von do zahrady. Cisár išiel. — Bol práve krásne-jasný deň, slnce svietilo rozosielajúc čarovné svoje lúče po širom svete. — Keď vyšli von, rečie biskup cisárovi: „Pozri a hľad do tamtoho krásneho slnca, najdeš v ňom koho hľadáš“. Cisár nemohol za-
veľa do slnca hľadeť; preto onedlho odvrátil sa od neho. Vtedy mu povie biskup: „Vidíš, Veľkomočný Pane! Toto slnce je len *dielo rúk* toho neviditeľného Boha, a už sú tvoje oči prislabé, aby do jeho blesku hľadely; ty ale predsa chcel by si vidieť toho, ktorý to slnce a všetko na svete stvoril, Boh je všade prítomný, lež naše oči sú prislabé, aby do jeho jasnej tvári hľadeť mohly“.

4. Nezlloreč!

Istý vojenský dôstojník (oficier) sťažoval sa raz pred slova b. kazateľom, že jak ťažko je pri vojsku byť súčasne dobrým kresťanom a dobrým dôstojníkom. Jestli si chce vojakov v poriadku držať, temer nemožno mu je vraj obísť sa bez kliatby a zllorečenia. Na toto riekol mu kazateľ: „Ja predsa viem o jednom dôstojníkovi, ktorý nikdy neklial a ktorého vojaci predsa vždy poslúchali“. . . „Ozaj, kto to mohol byť?“ — sputuje sa dôstojník — „toho by som veru ľúbil poznať!“ Odpovedá mu kazateľ: „Ten dôstojník bol istý rimanský stotník v Kafarnaume, o ktorom je reč u Lukáša v 7-mej kapitole. — Ten zachodil so svojimi vojakmi vládne a otcovsky. Preto, keď niektorému riekol: Id! ten šiel; a inému: Vykonať toto! a ten vykonal. — Ja myslím, že čo mohol stotník pohan pri vojakoch pohanoch, udržať totiž poriadok bez zllorečenia: tým viac malo by to byť možno teraz vo vojsku kresťanskom“.

Ohrešný kaprál a ohrešný gazda hospodár, oba rovnako hrešia proti 3-mu Božiemu prikázaniu.

5. Co Bůh činí, vše dobré jest.

Kedysi, keď ešte železníc nebolo, cestovali bohatší ľudia na kočoch alebo na koňoch. — Raz jeden kupec, cestujúci koňmo, prišiel neskoro večer k hostincu, ktorý stál v hore o samote. Mienil v ňom prenocovať; ale hostinec bol už zatvorený, a hoc za dlhú chvíľu klopal a búchal na vráta, nepustili ho dnu. Pre veľkú tmú netrúfal si pustiť sa ďalej horou; zostal tedy hoc i lačný a smädný neďaleko hostinca pod holým nebom. Koňa priviazal za uzdu ku stromu, zažal si lampášik a sadnul si pod strom chtiac tak dočkať rána; že bol ale ustatý, dosť skoro obklíčil ho tvrdý sen. — Onedlho strhnul sa vietor a shasil mu svetlo; hladný kôň pretrhnul uzdu a šiel sa pást.

Asi po polnoci sa kupec prebudil a spozoroval, že sviečka v lampáši nehorí; cítiac ale silný vietor nerozžal ju viac a spal ďalej. Keď na svitaní znovu precítnul, koňa pri strome nevidel. Šiel ho tedy hľadať, ale našiel z neho už iba ohryzené kosti. Beží k hostincu, tam najde vráta otvorené, dom vyrabovaný a hostinského i jeho ľudí pobitých. — Užasnutý nad tým, takto riekol sám k sebe: „Tu mienil som pod strechou v pokoji prenocovať; a hľa, teraz ležal by som už medzi tymito mrtvými. Boh dopustil, že strhnul sa vietor a shasil mi svetlo, pri ktorom by zbojníci i mňa boli zbadali; Božím dopustením stalo sa, že odtrhnul sa mi kôň a že sožrali ho vlci; lebo by ma rehotom snadno bol zbojníkom prezradil. Ďakujem Ti, Pane Bože, a verím: že čo Ty činíš, vše dobré jest“.

6. Nevďačné deti.

Istý otec počestne si vychoval svojich šestero detí. Keď počal ostarievať, podelil medzi ne všetko čo mal: dom, role, vinice i peniaze; pevne veriac, že ho tie deti za to do smrti svedomite doopatrujú.

I býval najprv u najstaršieho syna. Tento onedlho zunoval si otca a takto mu riekol: „Apko! minulej noci narodil sa mi chlapček. Vidíte sami, že je naša izba veru tesná, tak že nieto pre kolísku miesta, iba ak tam, kde vaša pohovka stáva: či neprešli by ste ku mladšiemu bratovi? ten má beztak priestranšie bývanie.“

Otec prešiel k mladšiemu synovi, a býval uňho za čas. Ale zunoval si otca i ten a riekol mu: „Apko! vy radi máte dobre teplú izbu, mňa ale od tepla vždy hlava rozbolí. Nemali by ste vôľu prejsť bývať k bratovi pekárovi? Tam bolo by vám vždy teplo.“ I presťahoval sa chudák otec k najmladšiemu synovi; ale i tomu dost skoro začal byť na obťaž, následkom čoho riekol mu syn: „Apko môj, u mňa ustavične mnoho ľudí sa premáva; tu si nemôžete po obede ani len pokojne podriať, jako ste to od dávna zvykli. Či nebolo by vám lepšie prejsť k sestre Katke, ktorá v tichšej ulici býva?“ Neborák otec dobre cítil, že sa ho syn len pekným spôsobom sprostíť chce, neriekol ale nič, len si pohútal: „Dobre,

pôjdem ďalej, oprobujem ešte u dcér; ženské i tak majú nežnejšie srdce.“

Keď za čas u Katky pobudnul, zunovala ho i tá; preto každú chvíľu opakovala: „Ako trápi ma a bolí, keď vy, apko môj, či do kostola alebo kamkoľvek idúc, vždy hore a dolu tymito schodmi musíte sa ustávať! U sestry Marky by sa vám nebolo treba po schodoch unúvať, lebo tá v prízemí býva.“

Starček, pre pokoj, nedal na sebe ani znať, že bolí ho taká nevďačnosť vlastnej dcéry a riekol len: „Pravdu máš! moje staré nohy cífa veru to chodenie hore dolu schodami: viem že mi u Marky lepšie bude. — Ale i u tej nedalo sa mu za dlhší čas bývať, lebo Marka už o pár dní počala mu vysvetľovať, že také je jej bývanie vlhké a nezdravé zvlášte pre takého chorľavého človeka, jako je i on; najmladšia sestra Zuzka, čo je za hrobárom vydatá, má vraj dobrú suchú hospodu.“ Starček si pomyslel, že hádam Marka môže mať pravdu a presťahoval sa k Zuzke, ktorá bývala pri tamojšom cintoríne.

Ešte iba dva dni tam strávil, keď malý chlapček Zuzkin takto sa mu prihovril: „Starý otec! mama včera to poviedala tetke Marke, že by pre Vás najlepšia hospoda bola v takej komôrke, aké môj otec kopáva.“ Keď úbohý starček tieto reči počul, od žiaľu puklo sa mu srdce, tak

že naskutku zomrel. Od toho času má už tichú podzemnú hospôdku, z ktorej ho nikto z ľudí nevypovie. Z tejto rozprávky ale vidno: že ľahšie opatrí *jeden* otec šesť detí, nežli *šest'* detí jedného otca.

*Synu! pomáhej v starosti otci svému, a nepri-
vozuj ho k zármutku, dokud jsi živ. Sirach. 3, 12.*

7. Solon a Krózus.

Chýrny grécky mudrc *Solon*. cestujúc v Malej Azii, navštívil tam kráľa *Krózusa*. Tento kráľ bol tak bohatý, že ho pre jeho poklady po celom svete spomínali. Keď Solonovi všetky svoje poklady poukazoval, nasledovne sa mu prihovril:

„Milý Solone! vidíš, že sa mi v bohatstve nikto nevyrovná, povedz mi tedy úprimne: či videl si už kedy šťastnejšieho človeka nežli som ja?“

„Áno, videl, — istého Tellusa v Athénach. Ten mal zdarne vychované deti a mnoho úprimných priateľov. Milujúc všetkých a starajúc sa o všeobecné dobro, bol od každého ctený a milovaný. Preto viedol život pokojný a príjemný až do smrti. Zomrel v hrdinskej obrane vlasti a smútok za ním bol všeobecný. Takto môcť žiť a takto zomrieť je väčším šťastím, než jakékoľvek poklady.“

„Ty teda Tellusa šťastným menuješ?“ rečie kráľ Solonovi. „Ovšem,“ odpovedá Solon, „lebo toho videl som šťastného *zomret'*; pred smrťou ale nikto nenie šťastný. Ľudský život je ustavičným premenám vystavený; preto nikto nemôže vedieť dnes,

čo stane sa s ním zajtra. Ty kráľu si dnes ovšem bohatý a slávny; kým ťa ale na konci tvojej zemskej púti nevidím, šťastným ťa pomenovať nemôžem.“

Onedlho stalo sa, že Krózus sviedol vojnu s perským kráľom Cyrusom, a bol od neho premožený, zajatý a na smrť odsúdený. Vtedy rozpomenul sa na slová Solonove, a zvolal hlasne po tri razy: „Solon, Solon, Solon! pravdivé byly tvoje slová. „*Pred smrťou nik je nie šťastný.*“ Na otázku Cyrusovu, čo by tie slová znamenaly — vyrozprával mu Krózus svoj nekdajší rozhovor so Solonom. Pravdivosť slov Solonových dojala Cyrusa veľmi. Nahliadnúc premenlivosť a nestálosť osudu, daroval Krózusovi život, a prijal ho za svojho stáleho priateľa a radcu.

8. Kto bol statočnejší?

Kedysi bývaly vojny ešte ukrutnejšie vedené, nežli v novejších časoch. Nepriateľ kam prišiel, mordoval, pálil a bral čo len našiel, zvlášte peniaze, ktorých kedysi menej bývalo, a preto aj väčšiu mali hodnotu nežli teraz. Z tej príčiny v čas blížiacej sa vojny ukrývali si ľudia svoje cenné veci a peniaze na miesta bezpečné.

V tých časoch stalo sa, že istý hospodár zanesol svoj poklad do hustej hory a ukryl ho tam pod jedným značným dubom — a odišiel. — Nezadlho prišiel ťa tým istým úmyslom i druhý

človek, a prijdúc k tomu istému dubu, riekol sám k sebe: „Toto miesto je značné a hlboko v hustej hore, sem skryjem si môj poklad.“ Kopúc k tomu potrebnú jamu s podivením videl, že sú tam už aj iné peniaze uschované. „Ej“, pomyslí si, „toto musí byť predsa len bezpečné miesto, keď si už i niekto iný svoj poklad tu ukryl, a možno, že mu ani len nenapadlo, že veď by on tie cudzé peniaze vziať, a spolu so svojimi inde ukryť mohol.“ — Uložil tedy svoje k tým cudzím a pokojný i ubezpečený odišiel.

Keď vojna pominula, vybral sa najprv ten prvý do hory pre svoje ukryté peniaze. Otvoriac skrýšu videl, že tam už ktosi iný chodil, lebo zazrel tam krem svojich ešte aj iné peniaze. V prvom okamžení nadišlo ho temer pokušenie prívlastniť si i tie druhé peniaze, — lebo veď by o tom nik nevedel; — v druhom okamžení ale už riekol sám k sebe: „nie, nedotknem sa ich, lebo by to bol hriech. — Nechcem byť horší než ten druhý, ktorý keď svoje peniaze sem skrýval, bez prekážky bol by si mohol moje odnieť. Budem ale predsa dávať pozor, aby mu jeho poklad náhodou niekto iný nenašiel a nevzal.“ Po malej chvíli prišiel skutočne i ten druhý, ktorý vidiac, že sa v skrýši už iba jeho peniaze nachodia temer s podivením riekol: „no to bol iste statočný človek, čo tu predo mnou chodil —

lebo ktoby bol o tom vedel, keby si so svojim pokladom i môj bol odniesol?“ Vtedy vystúpil z húšavy ten prvý, a hľa, — boli to dobrí známi, ktorí teraz už s pokojným svedomím, každý so svojim šťastne zachráneným majetkom spolu šli domov.

9. Príslovia a porekadlá.

- 1. Čas platí; čas trati.* — 2. Čas platí; čas trati. — 3. Čo ťa nepáli, nehas. — 4. Čím menej spíš, tým dlhšie žiješ. — 5. Dobre je pri kope klásky sbierať. — 6. Dobrá studňa v suchu vodu dáva: dobrý priateľ sa v núdzi poznáva. — 7. Dokiaľ železo žeravé — kuj! — 8. Daj pozor na zadnie kolesá! — 9. Dva razy meraj, — raz strihaj. — 10. Taký kto sám, s takým rád obeuje. — 11. Jedna prašivá ovca celé stado nakazí. — 12. Keď prútik neohýbaš, strom ťažko ohneš. — 13. Neopúšťaj cestu pre chodník. — 14. Na zajtra kto okladá, nedosiahne čo hľadá. — 15. Ani strom sa na jeden úder nesvalí. — 16. Niekdy i dobrý kôň sa potkne. — 17. Proti veku nieto lieku. — 18. Proti svojej krvi bojuje, kto svoj národ nemiluje. — 19. Poznáš po vrave, kto má čo v hlave. — 20. Pán Boh je najlepši lekár. — 21. Pýcha pred pádom chodíva. — 10. S každým pekne, nie s každým dôverne. — 23. Tvrdé drevo, tvrdý klin.

— 24. Všade dobre, doma najlepšie. — 25. Mrcha to vták, čo si do hniezda trúsi. — 26. Z mnohých kvapiek býva prival. — 27. Z malej vody, malé ryby. — 28. Z malej iskry býva veľký oheň. — 29. Kto do mlyna chodí, ľahko sa zamúči. — 30. Kto si svoje neváži, nech po cudzom nebaží. — 31. Kto v lete nerobí, ten v zime nedrobí. — 32. Kto do teba kameňom, ty do neho chlebom. — 33. Kto nemá v hlave, má v nohách. — 34. Keď sa ti nechce, prisil sa. — 35. Lepší rozum, nežli peniaze. — 36. Lepšie: varuj sa! nežli: neboj sa! — 37. Lepšie pozde, nežli nikdy.

III.

P R I R O D O V E D A.

1. Nesmier. Príroda.

Boh stvoril nebo i zem, to jest *celý svet*. Keď v slobodnom pozreme nad seba a rozhládime sa na ďaleko i široko — všade vidime nebo čili oblohu, t. j. veľiký nesmierny priestor, ktorý preto, že premerať sa nedá, *nesmierom* menuje. Tam vidíme vo dne slnce, v noci mesiac a hviezdy. To sú takzvané *nebeské* alebo *svetové tvory* čili *telesá*. Naša zem je tiež takéto nebeské čili svetové teleso, lebo i ona vznáša sa v tom nesmiernom nebeskom priestore.

Nebeské telesá spolu so zemou a všetkým čo sa na nej nachodí, menujú sa jedným slovom *prírodou*. Prírodu poznávať učí nás veda, ktorá sa volá *prírodovedou*.

2. Zem. Obzor.

Hľadiacim na oblohu zdá sa nám, akoby sa ona svojim okrajom kol do kola zeme dotýkala. Obloha nemá však krajov, a preto sa ani nimi

niečoho dotýkať nemôže. Nám sa preto len tak zdá, akoby obloha k zemi priliehala, ponevadž vo väčšej dialke ani sama zem, a síce pre jej okrúhlu podobu, vidieť sa nám nedá. Ten priestor oblohy, ktorý zrakom koldokola vidieť, tedy obzreť možno, — volá sa *obzor*.

3. Strany sveta.

Po obzore môžeme pozeráť alebo ísť rozličným smerom v rozličné strany. Keď obrátíme sa tvárou v tú stranu, kde ráno slnce vychodí, máme pred sebou *východ* a za sebou západ. Keď na pravé poludnie obrátíme sa tvárou k slncu, máme pred sebou *poludnie* čili *juh*, a za sebou *polnoc* čili *sever*. Východ, západ, sever a juh sú *štyri hlavné strany sveta*. — Medzi severom a východom je *severovýchod*; medzi severom a západom je *severozápad*; medzi juhom a východom je *juhovýchod*; medzi juhom a západom je *juhozápad*. To sú *štyri pobočné strany sveta*.

4. Podoba zeme.

Vidíme, že slnce a mesiac sú okrúhlejšej podoby. Už z toho samého dá sa zatvárať, že aj naša zem — čo svetové teleso — musí byť tiež okrú-

hla. Že je ona skutočne taká, to vieme i z nasledujúceho :

1. Ľudia zem našu už mnoho ráz *oplavili*, t. j. po mori okolo nej obišli. Zem tedy dá sa obísť, t. j. keď cestovateľ pustil by sa na pr. smerom východným a šiel vždy napred, kraja zeme by veru nikde nenašiel, ale by sa z cele opačnej strany — totiž od západu — domov navrátil.

2. Cestujúc na mori alebo veľkej rovine — vidíme z ďaleka najprv len najvyššie čiastky vysokých predmetov, ako sú na príklad na mori sťažne lodí, na zemi veže a vrcholce hôr, — a len pozdejšie, keď sa totiž k nim blížime — ukážu sa nám aj jich dolnie čiastky, — tedy na mori loď, na suchu kostol a okolité nižšie stáviská, taktiež i celé hory. A to je preto, že následkom okrúhlosti zeme, ležia nám tie predmety skutočne akoby za vrškami.

3. Vieme že jakej podoby je ktorý predmet, takú podobu má i jeho tóna. Pri zátmení mesiaca ale zretelne vidíme, že tóna zeme, ktorá v ten čas na mesiac padá — je okrúhla.

5. Pohyb zeme. Deň a noc.

Zem nestojí, ale pohybuje sa ustavične na dvojaký spôsob: *okolo seba a spolu okolo slnca.*

Okolo seba pohybuje vlastne vrtí sa zem, ako vrtí

sa na príklad rozohnaté obyčajné koleso okolo svojej osy. Predstavme si, ako čoby od jedného bodu zeme cez jej prostriedok k druhému oproti stojacemu bodu os bola pretiahnutá. Okolo tej myslenej osy vrtí sa naša zem neprestajne smerom vychodným, a zvrtné. t. j. otočí sa tak vždy za 24. hodin jeden raz. Konce tej myslenej osy menujú sa *točny*. Dĺžka tejto osy čini 12,800 kilometrov. Následkom takéhoto pohybovania sa zeme má jej k slncu obrátená strana *deň*, druhá ale vtedy *noc*.

My síce takéto pohyby zeme necítíme, pochopiť ho ale snadno môžeme. Keď vezú nás rýchle na vozíku alebo parovoze, a my mimo seba na zem hľadíme — nuž sa nám tak zdá, akoby sme na mieste stáli a zem nám v ústrety utekala. A predsa dobre vieme, že pohybujeme sa s vozom napred my, a nie zem oproti nám. — Tak je to i so zemou a slncom. Len zem sama sa pohybuje, a síce tisíce a tisícraz rýchlejšie nežli parovoz, — slnce ale stojí. Ponevadž so zemou spolu pohybujeme sa napred i my; preto sa nám zdá, akoby slnce oproti nám vychádzalo a za nami zapadalo.

6. Čas. Rok.

Ako krúti sa vozné koleso nielen okolo svojej osy, ale s ňou spolu i napred sa pohybuje; tak pohybuje sa i zem súčasne okolo seba a aj napred putujúc — okolo slnea.

Zem vykoná cestu okolo slnea vždy jeden raz za 365 dní a 6 hodín t. j. za *rok*. Obyčajne rátame do roka len 365 dní; tých zvyšných 6 hodín každého roku ale učini za 4 roky vždy jeden celý deň, ktorý sa potom ku každému štvrtému roku pričíta. Vtedy má taký rok

366 dní, a zvyšujúci ten deň pridáva sa k mesiacu februáru, ktorý má vtedy 29 dní. Taký o jeden deň dlhší rok volá sa rok *priestupný*.

7. Čiastky roka.

Zem koná cestu svoju okolo slnca v podlhovatom kruhu, a tak nie vždy v rovnakej vzdialenosti od neho. Jej myslená os v istých pravidelných dobách nakloňuje sa tak, že zdanlivý pohyb slnca deje sa v podobe nie rovnako dlhých *oblukov*, následkom čoho povstáva i nerovná postupne sa meniaci dĺžka dní a noci. 21. decembra vidíme slnce vychádzať a zapadať najďalej južne; jeho obluk je vtedy najkratší, a deň o polovicu kratší nežli noc. Slnce je na oblohe najnižej, a preto i jeho lúče padajú na nás smerom veľmi nakloneným a zahrievajú zem najmenej. Vtedy máme začiatok hvezdárskej *zimy*. Poznenáhla začne sa slnce k severu sblížovať, a vyššej na nebi vystupovať. Dni sa dĺžia a noci sa krátia, až 21. marca nastúpi *jarná rovnodennosť*, t. j. deň tak dlhý jako noc. Vtedy je začiatok *jary*. — Po jarnej rovnodennosti vystupuje slnce smerom k severu zase vždy vyššej a vyššej, lúče jeho svieťa čo deň kolmejším smerom, a preto i zem viac zahrievajú; dni sú zas značne dlhšie, až 21. júna vijde už slnce najbližej k severu. Vtedy je jeho obluk najdlhší a lúče temer kolmo na hlavu nám svieťa. To je začiatok *leta*, v ktorom máme dni raz tak dlhé ako noci. Potom sa slnce akoby nazpät vráti, preto deň ten volá sa *letný slnovrat*. Od toho času níži sa slnce smerom k juhu vždy viac a viac, dňa ubúda, noci ale pribúda, lúče padajúce už zase naklonenejším smerom vysielajú na zem čo deň menej tepla,

až 23. septembra nastúpi *jasenná rovník*, t. j. deň tak dlhý jako noc. To je začiatok *jasene*. — Od toho dňa vychodí a zapadá slnce vždy južnejšie, jeho lúče zem už len veľmi slabo zahrievajú a 21. decembra počne sa znovu v zpiatočnom severnom smere pohybovať a to menujeme *zimným slnovratom*. Takto povstávajú u nás 4 hlavné čiastky roka: jar, leto, jaseň a zima.

V blízkosti točien trvá noc v zime za týždne ba i za mesiace a v lete bývajú tiež tak dlhé dni, t. j. slnce nezapadá tam za týždne alebo mesiace, — dľa toho, ako je ktorý kraj od točien vzdialený. Na samých točnách ale je vždy za polroka deň a za druhého pol roka noc, s tým rozdielom, že keď je na pr. na severnej točne deň, na južnej je vtedy noc a na opak.

8. Zemepásma.

Predstavme si v mysli čiaru v rovnej vzdialenosti od točien okolo zeme tahanú. Tá čiara menuje sa *rovník*, preto že delí zem na dve rovné polovice, totižto na severnú a na južnú *pologuľu*. Rovník podelený je na 360 stupňov, z ktorých každý má niečo vyše 113 kilometrov dĺžky. Dĺžka rovníka obnáša tedy asi 40,700 kilometrov.

Po oboch stranách rovníka myslenými čiarami lebo pásmami delíme zem na *pásma* čili *zemekruhy*. Tieto menujú sa aj *kruhami šírky*, lebo slúžia k určeniú zemepisnej šírky t. j. vzdialenosti niektorého miesta v smere od rovníka k točnám.

Rozoznávame hlavne päť takých pásem: *horúce pásmo* medzi oboma *obratníkmi*, t. j. tými najkrajnejšími bodmi poľažne čiarami, pri ktorých

sa slnce v dňoch 21. júna a 21. decembra akoby pristavuje a znovu nazpät obracia, a ktoré sú po oboch bokoch rovníka každý $23\frac{1}{2}$ stupňa od neho vzdialené; 2 *mierne pásma*, severné a južné po oboch bokoch obratníkov až k *točnovým kruhom*, ktoré kruhy sú zas každý od svojej točny na $23\frac{1}{2}$ stupňov vzdialené. Za točnovými kruhmi sú 2 *študené pásma*. My bývame pod severným miernym pásmom.

Keď myslíme a predstavíme si čiary okolo zeme fahané tak, že prechodiac cez všetky stupne rovníka na oboch točnách sa križujú, — máme tak zvané *poludníky*. Poludníkmi menujú sa preto, že pod jedným poludníkom bývajúci majú všetci v jednom a tom istom čase poludnie a taktiež i polnoc. Každý taký poludník delí zem našu na východnú a západnú pologuľu. — Pomocou poludníkov určuje sa zemepisná dĺžka, t. j. vzdialenosť niektorého miesta na východ alebo západ.

9. Podnebie.

V blízkosti rovníka padajú slnečné lúče na zem temer vždy kolmo. Následkom toho vyvíja sa tam najviac tepla, ako to badáme na príklad i u nás, keď nám slnce na poludnie temer nad hlavami svieti. — Čím ďalej od rovníka, — tedy od prostriedku zemegule, — tým naklonenejšie padajú tie lúče na jej povrch, a v tom pomere ubúda i teploty, až na točnách temer celkom prestáva. Preto je na točnách večitý ľad a zima a z tej príčiny rozoznávame i rozličné podnebie. Pod

rovníkom je horúce, v miernych pásmach mierne, v studených ale studené podnebie.

Rozličné podnebia majú rozličný vplyv na vývin živočíšstva a rastlinstva. V horúcom podnebí sú živočíchy, zvlášte cicavce a obojživéle väčšie, dravejšie; vtáky rozmanitejšej farby; stromy mohutnejšie a jich ovocie sladšie; ba i kvety sú krajšie a voňavejšie nežli v podnebí miernom. V studenom podnebí je živočíšstva najmenej a rastlinstvo biedne, zakrpatené.

10. Povrch zeme.

Viac ako dve tretiny zeme pokryté sú vodami, a len menšia tretina je suchá zem. Tie vody volajú sa *morá*. Suchá zem volá sa aj *zemskou pevninou*. Morá sú nie priepadné, lebo majú dno a na ňom vrchy, výšiny a doliny. Z mora vyčnievajúce výšiny volajú sa *ostrovy*. Ostrov je tedy kol do kola vodou obtočený kus suchej zeme. Morská voda má chuť horkoslanú, na pitie nesúcu. Preto ale žijú v nej milliony rýb a množstvo iných prepodivných živočíchov a rastlín. Po mori cestujú ľudia na loďach.

More nikdy nestojí ticho, ale pohybuje sa ustavične. Tie pohyby sú dvojaké: *pravidelné* a *nepřavidelné*. Pravidelné pohyby mora pozostávajú v tom, že sa jeho vody vždy pravidelne za jedných 6 hodín zdvíhajú a jakoby pribúdajú, v nasledujúcich šiestich hodinách ale upadajú a jakoby odbúdajú. Také pribúdanie mora volá sa *prítok*, a jeho ubúdanie *odtok*. Za každých 24

hodín býva tedy dva razy prítok a dva razy odtok mora. Príčinou prítoku a odtoku je príťažlivá sila mesiaca a z čiastky i slnca. — Nepravidelnými pohybmi mora menujeme jeho *vlnenie* a *vlnobitie*, ktoré vetrom zapríčinené bývajú.

Zemská pevnina je nie všade rovná a plochá, lebo sú na nej nepočetné vyvýšeniny, ktoré jedným menom zovieme *vrchami*. Kraje, t. j. brehy pevniny sú tiež nerovné, ale akoby vyzubené, tak že na niektorých miestach veľké kusy suchej zeme i na viac kilometrov do mora sa fahajú. Zo troch strán obtočené sú vodou, a len na jednej strane spojené sú s pevninou. To sú *polostrovy*. — Na iných miestach sú brehy tak vymyté, že more na viac kilometrov dĺžky a šírky zabieha do pevniny. To sú morské *zálivy* alebo *zátoky*. — Taký úzky pás zeme, ktorý dve pevniny spojuje, volá sa *úžinou zemskou*; taký pás vody ale, ktorý dve morá spojuje, volá sa *úžinou morskou*.

Pevnina zemská nie je všade suchá, lebo krem mnohých jazier nachodí sa na nej množstvo *riek*, ktoré na niektorých miestach tvoria menšie ostrovy čili *sihote*.

11. Sopky.

Sú na zemi vrchy, ktoré s času na čas sa dymia, kädia, — sypúce zo seba popol a vyvrhujúce spolu s plameňom, roztopené a aj celé kusy kamenia. Také vrchy menujú sa *sopky*. Pôvod sopiek nedal sa sice dosiaľ dokonale vyzkúmať, vysvetľujú ho ale nasledovne: Stred,

čili jadro našej zeme pozostáva zo samej ohnivej tekutiny, ktorá vodu cez kôru zemskú do vnútra presiakajúcu vždy okamžite na pary premeňuje. Takto množiace sa pary, súc rozťažlivé — potrebujú mnoho priestoru, a preto tlačia veľkou silou na kôru zemskú tak, že sa táto niekedy až zatrasie ba i rozpukne. To voláme *zemetrasením*. Taktiež tá ohnivá tekutina rozpúšťa a roztápa ustavične do nej padajúce čiastky kôry zemskej, až niekedy i prekypí, — a vtedy vyteká tá rozpustenina otvorom sopky na povrch, kde pomaly vychladne a stvrdne. Tá rozpustenina volá sa *láva*.

Na temer celom zemskom povrchu žijú ľudia, živočíchy a rastliny.

12. Slnce.

Zem naša je samo v sebe tmavé teleso. Dostáva ale svetlo od *slnca*, ktoré ju spolu i zahrieva. Slnce je velikánske nebeské teleso, majúce svoje vlastné svetlo. Malým zdá sa nám byť len preto, že je na 20 millionov míľ, t. j. 148 millionov kilometrov od nás vzdialené. Priemer slnca je 108 krát väčší, nežli priemer zeme, obnáša tedy asi 1.380,000 kilometrov, a celé slnca zaujíma 1.270,000 krát väčší priestor nežli naša zem. Slnce pohybuje sa len okolo vlastnej osy, a k jednému otočeniu sa potrebuje 25 dní a 6 hodín.

13. Mesiac.

Mesiac, nemajúc vlastného svetla, dostáva ho od slnca. Týmto akoby požičaným svetlom osvecuje v noci našu zem. Diaľku do mesiaca vypočítali hvezdári na 370 tisíc kilometrov. Mesiac je 50 krát menší nežli naša zem. Pohybovanie mesiaca je trojaké: okolo vlastnej osy, okolo zeme a s touto spolu okolo slnca. Cestu okolo zeme prekoná mesiac vždy za 29 dní a hodín, a za ten samý čas otočí sa jeden raz i okolo svojej osy.

14. Mesačné štvrte.

Následkom pohybovania sa mesiaca okolo jeho osy a okolo zeme, povstávajú na ňom isté premeny, ktoré *mesačnými štvrt'ami* menujeme. Keď mesiac na svojej ceste okolo zeme príde medzi slnce a zem, vtedy je tmavá jeho strana k nám obrátená. To sa volá *nov* mesiaca. Ako ďalej v ceste pokračuje, ukáže sa nám najprv jeho osvetlený kraj, a síce v podobe kosáka, ktorého konce čili rožky k východu sú obrátené. Ten kosák zväčší sa za sedem dní až na štvrtinu celej plochy, a to je *prvá štvrť* mesiaca. O sedem dní na to zmení sa už poloha mesiaca natolko, že zem nachodí sa medzi slncom a mesiacom,

a vtedy vidíme jeho celú osvietenú polovicu. To je *spln* mesiaca, a ubúda ho za sedem dní v tom pomere, ako ho po nove pribúdalo. Keď prejde tretú štvrtinu svojej dráhy, vidíme ho zas v podobe kosáka, len že sú vtedy jeho rožky k západu obrátené. To je *ostatná štvrt'* mesiaca. Konečne ztratí sa nám ten osvetlený kosák úplne a po siedmich dňoch máme druhý nov mesiaca.

15. Zatmenia slnca a mesiaca.

Zatmenie vlastne zakrytie slnca stáva sa, keď niekedy mesiac — ale vždy *na nove* — príde medzi slnce a zem tak, že nám to slnce čiastočne alebo i celkom zakryje a zatieni. Bývatedy *čiasťočné* a býva *úplné* zatmenie slnca. Pri niektorom zatmení ukáže sa nám podoba mesiaca na slnci menšou než inokedy, a podnúc práve na prostriedok slncovej poglobule — ostanú kraje tejto kol do kola jasné, — a to mēnujeme *obrúčkovým* zatmením slnca.

Niekedy, v čas *spln*mesiaca — príde zem naša na svojej ceste okolo slnca do takej polohy, že jej tōňa na mesiac padá. Tak povstane *zatmenie mesiaca*. I zatmenie mesiaca môže byť dvojaké: *čiasťočné* alebo *úplné*.

16. Hviezdy.

Krem slnca a mesiaca vidíme v priestore nebeskom ligotať sa premnoho svetielek. To sú *hviezdy*. Pre jích velikú vzdialenosť sa nám tak vidí, akoby to byly také iskry po nebi rozsiapané, — a predsa sú ony mnoho tisíc ba i millionráz väčšie, nežli naša zem. Tak zvaná mliečna cesta na nebi je tiež nič iné, jako milliony hviezd, ktorých svetlo pre nesmiernu vzdialenosť — len ako bledá mhla sa nám ukazuje.

Veliká väčšina hviezd sú také hviezdy, ktoré vždy na jednom a tom istom mieste stáť vidíme. To sú hviezdy *stálice*, okolo ktorých točí sa nepočetné množstvo iných hviezd. Ony majú svoje vlastné trasavé svetlo a sú od nás najďalej. Naše slnce je tiež taká stálica. Taktiež i hviezdy mliečnej cesty.

Iné, o mnoho bližšie k nám sa nachodiace hviezdy nezostávajú na jednom mieste, ale putujú vo veľkých kruhoch okolo slnca, od ktorého i svetlo dostávajú. To sú hviezdy *obežnice* ináče *bludice* alebo *planéty*. Najznámejšou z nich je nám tá jasná hviezda, čo ju ráno zorničkou a večer večerničkou zovieme. Zem a mesiac náležia tiež medzi obežnice.

Medzi obežnice patria i hviezdy tak zvané *kométy* ináče *vlasatice*. Ony zjavujú sa nám len zriedka, a vtedy vidíme, že majú svetlo bláde akoby riedkou hmlou zastreté. Následkom jích rýchleho behu zaostáva a tiahne sa za nimi hmlistá žiara, majúca podobu rozpustených vla-

toľ alebo dlhej metly — a preto zovú sa vlasťicami.

Povetrone sú malé, čo do podstaty kovom podobné nebeské telesá, ktoré na jich púti po svetovom priestore veľkou rýchlosťou k našej zemi sa sblížiac — tlakom povetria rozpálené sa rozpuknú a vo väčších alebo menších kusoch na zem padajú.

17. Deň a noc.

Ráno. Ráno ide byť. Už sa brieždi. Už sa zori. Dnie sa, rozodnieva sa. Svet vidnie, rozvidnieva sa. Kam diaľ, tým je vidnejšie. Ludí a vecí u nás dnu a tam von už dobre vidíme, rozoznávame. — Ale tam na tej strane, tam nad horou, na kraj roviny, tam je to najviac svetla, jakoby horelo, vždy viac a viac. — Čože? či nám odtiaľ deň príde? Áno, odtiaľ. A prečo nie od ináď? Preto, že tak Pán Boh dal.

Viac a viac sa toho svetla tam dvíha a šíre diale po nebi a po zemi sa roznáša. — Už vidím! Ach Bože, krása moja! Oheň; samá jasota. Najprv len taký hrbček, taký bahriček; ďalej vyššej dvíha sa to; už je bahra, už je pol kolesa, už je vyše poly, už je celé. Už nad horu sa zdvihlo. Už nemôžem naň hľadieť, oči mi slepí. To je východ slnea. Tu je ráno. „Vítej utešené ráno, heslo lásky Boží, s tebou se mi nová množi radosť žiti, jenž mi s hůry přáno.“ Modlime sa!

Vonku všetko ožilo. Vtáky hniezda opustily a jich spev, štebot a čvirikanie ozíva sa po okolí. Ludia po modlitbe užijú raňajky a každé ide po svojej práci. Žiaci preopakuju si školské úlohy a idú do školy. Ti, čo sa na ulici stretajú, vinšujú si dobré ráno.

Deň. Deti v školách sa učia. Ludia v domiech svoje remeslá, vonku a v poli svoje hospodárske práce vykonávajú. Slnce vystupuje vše vyššie a vyššie, až nám na oblohe prosto nad hlavy vystúpi. Naša tóna tak sa

skrátila, že ju prekročiť môžeme. Vtedy je poludnie. Na väži zvonja. Ludia sa pomodlia a obedujú. Po obede je už po poludní. Ludia idú zas po práci, a stretajúci sa vinšujú si dobrý deň. — Slnce počne sa nížiť, a pŕíži sa, kým neside až nad horu alebo na kraj roviny. Čo chvíľa zájde za horu, schová sa, zapadne; bude večer.

Večer. Slnce zašlo za horu, zapadlo. Ten jas nebeský schoval sa, skryl sa, nevidno ho viacej. Ale tam na tej strane neba, kde sa schoval, od samej hory až vysoko do neba je jako plachta plamenná, tak jakoby zpoza tej hory vyháralo. Ale i ten jas pomaly prestáva; potom už len taký prúžik je vidno. Svetla ubúda, temnoty pribúda. Už je mrak, už mrká; už sa zmrklo, už je večer. Zvonja. Modlime sa! — Ludia idú od práce s poľa domov: remeselníci prestávajú robiť a stretajúci sa vinšujú si dobrý večer. Statok, čo bol na paši v poli, domov ide. Ludia v chyžiach zažihajú sviece alebo lampy. Potom sadajú k večeri. Po večeri si zabesedujú, a pomodliac sa i zavínšujú si dobrú noc — idú spať aby si unavené telo spaním vypočinulo.

Noc. Tmilo sa, zotmilo sa, tma je. Už je noc. Ludia usnuli. V izbách ticho je. Len hlásnik, lebo na väži, lebo idúc dedinou, hlási: „Chváľ každý duch Hospodina i Ježiše jeho Syna, dobrotu Ducha Svätého; už vybila desiata hodina. Opatrujte svetlo, oheň, aby nebol ľudom škoden; spočívajte s Pánem Bohem“. Lebo Pán Boh nespí, on bedlí nad všetkými. Iba tam starostlivá natka nad chorým defatom tíško bedlí. Ubohá, dobrá mať!

Na poli všetko je ticho. Vtáčky v hniezdach utiahnuté čušia. Len tam, kde sú močiare a močidlá, žaby kŕkajú a kvákajú. A obnociari tam na poli strážia si stado. Už nikde svetla nevidaf“. Len keď pozreme nad seba na jasné nebo, tu vidíme to ligotať sa; mnoho, veľmi mnoho je toho po celej oblohe nebeskej. Ligoce sa to, blyští sa to. To tú hviezdy!

A čo je to tamto? Na tej strane kde sme videli ráno slnce vychádzať, — tam sa jasné kolečko ukazuje a svetlo šire diale po nebi po zemi roznáša. Ale to svetlo nie je tak jasavé, ako to zo slnca; ono sa len tak ligoce, —

len tak, akoby sa na slnce ponášalo. Čo je to za svetlo? To je mesiac. Komuže on svieti; keď ľudia spia? Svieti on počestným, čo musia i nocou ďalej ísť a tým, čo majú pilnú prácu tak, že musia brať noc na pomoc a ani vtedy si nedajú odpočinku. Mesiac zapadá na tej strane kde i slnce.

18. Bůh všudy přítomný.

Ejhle, jak měsíček spanile vychází! Kolik ho hvězdiček na nebi sprovází! Jak tuto noc tmavou měsíc ožaruje: tak Pán Bůh svou mocí všecko naplňuje. — On nás všechny vidí, je všudy přítomen, na zemi, u lidí i v nebi zároveň. — Tam, kde more leží, tam kde slunce běží, kde zahrady kvetou, kde se skály věží, v městech i na poušti, mezi dolinami, v palácích, chalupách — i zde — Pán Bůh s námi!

19. Neboj sa!

*Boh je tam, kde slnko svieti,
I kde krásne rastú kvety,
Kde si vtáčik milo spieva,
I kde vetriček povieva; —
Keď nemáš žiadneho priateľa pri sebe
Neboj sa! pán Boh je na veky pri sebe.*

IV.

PRIRODOPIS.

Pozemské tvory.

Tie tvory, ktoré spolu s človekom na zemi, v zemi a vo vode sa nachodia a jestvujú — menujú sa *pozemské tvory*.

Boh poddal pozemské tvory človeku, aby tento nad nimi panoval a ich rozumne k svojmu dobru a pohodliu užíval. To ale môže človek len tak, keď čím najlepšie naučí sa tie tvory poznať. Jaký je ktorý tvor, k čomu je, kde býva a ako sa živí — o tom učíme sa z prírodopisu.

Prírodopis delí všetky pozemské tvory na tri hlavné oddiely čili ríše, a síce: A) na *živočíchychy*, B) na *rastliny* a C) na *nerasty*.

A) Živočíchychy.

Živočíchychy sú také tvory, ktoré sa sami plodia, plieňa, živia, rastú, slovom žijú a samovoľne sa pohybujú t. j. chodia, plazia sa, lietajú, plávajú. Temer všetky majú po päť smyslov: zrak.

sluch, nuch, šmak čili chuť a cit, t. j. vidia, slyšia, voňajú, chutnajú a cífa.

Aby mohli do seba brať to, čo im je treba na žitie a zrast, k tomu majú isté náčiny *ústrojmi* zvané, a preto volajú sa *ústrojné* tvory.

Každý živočích k udržiavaniu života nevyhnutne potrebuje *povetrie* na dýchanie a *potravu*. Ústroje na dýchanie sú: hrtan a pľúca. Ústroje na prijímanie a zažívanie potravy sú: *ústa, zuby, jazyk, pažerák, žalúdok, a črevá*.

Živočíchny delíme na šesť tried. Tie triedy sú: 1. *cicavce*, 2. *vtáky*, 3. *obojživelce*, 4. *ryby*, 5. *hmyzy*, 6. *červy*.

1. Cicavce.

Cicavcami alebo i savcami menujú sa preto, že svoje mladé nadávajú, že tieto cicajú, ssajú.

Živočíchny cicavce majú červenú teplú krú, a donášajú na svet živú sebedobnú mlaď. Premiestujú sa t. j. chodia štyrmi nohami a velryba ktorá tiež medzi cicavce patrí — pláva plutvami.

Cicavce majú kožu pokrytú srstou alebo vlnou, ktorú si už so sebou na svet prinesú, len niektoré majú na miesto srsti tvrdé šupy alebo pichliače.

Cicavce delia sa na *krotké* čili domáce, a na *divé*.

Krotké cicavce sú tie, ktoré ľudia pri domoch držia a dochovávajú. Také sú u nás: kôň, osol, mulica, vól, ovca, koza, sviňa, pes, mačka.

Divé cicavce sú tie, čo v horách a pustatinách sa sdržujú, pred ľuďmi utekajú, alebo sa i do nich oddávajú. Také sú u nás: medveď, vlk,

liška, jazvec, divá mačka, kuna, tchor, sysel, veve-rica, jež, krt, jeleň, srna, zajac, vydra, potkan, myš, lasica.

Jesú ale aj v iných čiastkach zeme cicavce divé i krotké akých u nás niet. Tak v horúcich krajoch divé: lev, slon, tyger, leopard, hyena, nosorožec, byvol, hroch alebo vodní kôň, opica a iné. Krotké sú: velblúd, dromedár a láma. — V studených krajoch sú divé: biely medveď, sobol, hranostaj, velryba, tuleň. Z krotkých najužitočnejší je parohatý *sob*, ktorého potrebujú tam ľudia nielen k fahaniu a noseniu tarchy, ale ktorého mäso a mlieko slúži jim i za pokrm.

Cicavce delia a rozoznávajú sa v mnohom jedny od druhých. Tak jedny sú veľmi veľké ako: slon, velblúd, vól; iné zas veľmi maličké, ako lasica, myš. — Delia sa i dľa nôh. Jedny majú kopytá ku pr. kôň, somár a v Afrike zebra; druhé majú paprčky na pr. sviňa, slon, nosorožec, a zase iné majú, ratice a k tým patria všetky *prežúvavce*, t. j. tie cicavce, ktoré krm už raz prehltnutý pozdejšie znovu prežújavú (žviakajú). To sa na tento spôsob deje: Potrava (tráva alebo seno) najprv len na hrubo požuvaná a prehltnutá príde do *bachora*; tam sa rozmočí a rozmočená prejde do *čepca*, ktorý má podobu včelných plástov. V čepci rozdelí sa potrava na kusy, guľám podobné, a tie gule alebo guče vystúpia nazpät do pysku, kde jich hovädo znovu, a to už na drobno prežuje. Prežovaná potrava sostúpi potom iným gágorom do *knih* a z knih do *slezu*, v ktorom konečne cele ztrovená býva.

Prežúvavce delia sa na *rohaté*, ako sú: voly,

barany, kozy; na *parohaté*, ako sú: jeleň, srna, sob, žirafa; na *bezrohé*, ktoré však len v horúcich krajoch žijú, ako: velblúd a láma.

Jedny cicavce majú na nohách dlapy, ku pr. pes, vlk, zajac; druhé majú na dlapách paznechty alebo pazúry, menovite: medveď, mačka, lev, veveřica a ešte mnohé iné. — Krem mnohých iných rozdielov — delia sa i dľa zubov. Jedny majú zuby *rezáky*, a tie žijú najviac z mäsa iných zvierat; druhé majú zuby *žuváky*, aj črenovými zvané, a tie žijú napospol z rastlín, t. j. žerú trávu a zrno.

Najväčší cicavec, ba najväčší známy živočích je v Polnočnom a Poludňom ľadovom mori žijúca *velryba*. Od iných cicavcov rozoznáva sa tým, že má podobu ryby a živí sa tak jako ony, ale nemá ostice, lež chrbtovinu z tvrdej kosti. Nerozplôdzuje sa ikrami ale rodí 3—5 metrov dlhé mladé, ktoré mliekom svojim živí. Velryby bývajú 18—24 metrov dlhé a váža i vyše tisíc metr. centov. Hlava velryby má 5—6 metr. dĺžky a 3—4 metre šírky. Miesto zubov má v papuli ostice, ktorých býva asi 50 centov. Slanina má na dve piade hrubú, z ktorej natopí sa 250 centov tuku (fištránu). Hrtan má veľmi úzky, preto živí sa len morským hmyzom a drobnými rybami.

Cicavce, zvlášte domáce sú zo všetkých živočíchov najužitočnejšie. Od nich máme mlieko, masť, mäso; z kože máme obuv ba i odev a rozličný remenný riad; zo spradenej a na súkno utkanej vlny máme odev; z rohu robia ľudia hrebene, oseľníky, gombíky a všelijaké náradie. Jedny z

nich slúžia nám k vození a noseniu farchy; druhé strážia nám domy, a v poli statok pred zlými ľuďmi a zvermi, iné čistia naše stavania od myší a potkanov.

2. Vtáky.

Vtáky majú tak ako cicavce červenú teplú krv, nedonášajú ale na svet živú, sebedobnú mlaď. Rozmnožujú sa z vajec, ktoré samičky do vopred prichystaných hniezd nanesú. Vtáky na vajciach sediac, zahrievajú jich svojim teplom. Následkom tepla vyvinie sa zo zárodku vo vajcovine obsaženého vtáčatko, ktoré sa po istom čase samo cez vajcovú škrupinu preďube a tak čo malé holíča vyľahne.

Vtáky majú — vyjmúc nôh a zobáka — celé telo pokryté perím, ktoré im ale len po vyľahnutí narastie. To vrchné volá sa peria, spodné páperia (moch). Perá volajú sa tie väčšie na krídlach a chvoste, a vtáky len pomocou týchto lietaf sú v stave. Majúc krídla i nohy, môžu nielen lietaf ale i chodiť alebo skackaf.

Jedny z vtákov živia sa jedine mäsom živých zvierat alebo i mrcinou, ktorú svojim tvrdým, ohnutým pyskom najprv potrhajú a tak prehltujú. Tieto vtáky menujú sa *dravce*. Druhé žerú semenó, hmyz a rastliny, a to sú zväčša *spevavé vtáky*.

Vtáky dravce majú tak ostrý zrak, že sa im v tom žiaden iný živočích nevyrovná. Tak ku pr. orol, alebo jastrab i z výšky niekoľko 100 metrovej zazre maličkú myš na zemi a spustí

sa za ňou s takou rýchlostou, že ulapí ju obyčajne skôr, akoby sa do diery skryť stihla.

Vtáky podelili sme si na *krotké* čili domáce, *divé* a *spevavé*. Domáce sú u nás: hus, kačica, sliepka, morka, holub a páv. Divé sú: orol, jastrab, kaňa, krahulec, sova, kuvik, krkavec, vrana, straka, kavka, kukučka. Spevavé sú: slávik, škovránok, drozd, stehlík, čižik, penica, konôpka, hýl, lastovička, vrabec, sýkorka, červenohrudka, škorec, strnádka, hrdlička, kanárik a ešte niektoré iné.

Nie všetky vtáky zimujú v tom kraji kde sa v lete boly vyľahly, ale podjaseň presťahujú sa vždy do teplejších krajov, pónevádz by tu v zime postrebnej potravy nemaly. Také sú: lastovičky, sláviky, škovránky, bociane (góle), volavky, divé husy a ešte iné.

V iných krajinách jesto mnoho všelijakých vtákov akých u nás niet. Najväčší vták na svete je v Afrike žijúci *pštros*. Pštros je k lietaniu priťažký, bežať zná ale rýchlejšie nežli kôň. Vajcia snese do piesku, kde jich vo dne hreje slnce, v noci ale hreje si ich sám. — *Kolibrik*, žijúci najviac v Amerike, je najmenší vtáčik, nie väčší ako obyčajný chrúst. Dlhým končitým jazýčkom ssaje z kvetov mädovú šťavu, tak ako včela.

Z vtákov máme dosť veľký užitok. Domáce vtáky dávajú nám vajcia, tuk a mäso ku pokrmu. Perie z nich upotrebujeme do hlavníc a perín. Spevavé vtáky nielen že obveseľujú nás svojim milým spevom, ale čistia stromy od húseníc a chrobače. Ešte i dravé vtáky žerúc mrcinu chráňa povetrie pred nakazením.

3. Obojživelníky.

Tieto tvory menujú sa obojživelníky preto, že môžu žiť na suchu i vo vode. Majú červenú ale chladnú krv. Liahnu sa z vajíčiek, na ktorých ale nesedia, lebo by ich — majúc studenú krv — sohriať nemohli. Liahnu sa tedy pomocou slnečnej teploty. — Jedny majú po štyri nohy, ktorými chodia. Také sú *želvy*, (korytnačky) *jašterice* a *žaby*. Druhé sú beznohé, preto sa len plazia, a to sú *hady*. Jedny majú kožu hladkú, druhé rohovitým štítom, iné zase šupinami pokrytú. Bývajú zväčša v kaľných vodách a na miestach vlhkých a nečistých.

Korytnačka býva s celým telom vyjmúc nôh a hlavy vo veľmi tvrdej korýtku podobnej škrupine. Korytnačky v našich vodách žijúce sú malé, asi na dobrú piadť dlhé. Morské narastú i na 2 metre dĺžky a žijú i za 100 rokov. Mäso z nich je jedlé a chutné.

Jašterička má drobnými šupkami pokryté telo. Živí sa hmyzom. *Krokodíl* je veľká i vyše 6 metrov dlhá jašterica, ktorá žije v rieke Níle v Afrike. Telo, vyjmúc brucha — pokryté má veľmi tvrdými šupami, cez ktoré ani guľka neprenikne. Menší druh krokodilov *alligator* zvaný žije vo vodách Indie a Ameriky. Oba sú nebezpeční živočíchom i ľudom zároveň.

Žaba má kožu hladkú. Môže chodiť i skákať; živí sa hmyzom a zelinou. Na zimu stiahne sa do zeme, a tam skrehnutá akoby mrtvá čupí až do jary. Na jar ožije znova.

Hady majú dlhé, valcovité beznohé telo, ktoré

pokryté je lysklavými šupkami. Niektoré hady sú jedovaté, t. j. ich uhryznutie zapríčinuje často i smrť.

Medzi jedovaté u nás patrí jediná *vretenica* v Tatrách žijúca. V iných, menovite v horúcich krajinách najjedovatejšie sú: *okuliarovec* a *štrkáč*. Medzi všetkými najväčší ale nie jedovatý je *hroznýš* v Amerike. Narastie i na 6 metrov dĺžky a vyrobenú jeho kožu potrebujú na odev a sedlá.

4. R y b y.

Ryby majú červenú studenú krv, dychajú žiabrami a plávajú plutvami. Telo majú pokryté šupinami — len niektoré sú holé. Ryby nemajú kosti ale len osti a chrupky.

Rozplodzujú sa vajíčkami, ktoré ikrami zovieme, tak že samička ryba kladie iskry do piesku alebo na vodné byliny, kde sa z nich od slnečnej teploty malé rybyčky vyľahnu.

Známejšie ryby v našich vodách sú: *kapor* čili *pot'ka*, *št'uka*, *šúľ*, *hrča*, *čik* a v jazere Balatone *okúň*. V studených potočných a riečnych vodách sdržujú sa výborné *pstruhy* a *lipne*; potom *mreny*, *jalce*, *podustvy* a mnoho iných. — Z Čierneho mora prichodia k nám hore vodou do Dunaja a Tisy: *Vyza* a *jeseter* (kečega), ktoré majú veľmi chutné mäso. Z morských rýb najznámejšie sú *haringy*, ktoré vo veľkom množstve nasolené po

celom svete na predaj sa rozvážajú. — *Žralok* je veľiká, aj na 9 metrov dlhá ryba. Žije vo všetkých morách a je nebezpečná i človeku. Sú kraje, ktorých obyvatelia živia sa zväčša rybami.

5. Hmyzy.

Hmyzy majú bielu krv, po 4 krídla a po 6 nôh. Mnohé majú ich po viacej, ba niektoré i po sto nôh. Medzi hmyzy patria: včely, muchy, sršne, osy, chrústy, čmely, cvrčky, motýle, húsenice, pavúky, mravce, hodbabníky, ploštice, mole, stonožky, kobyľky, raky a ešte mnohé. Hmyzy rozmnožujú sa vajíčkami.

Pozoruhodné je prepodobňovanie, ktoré pri rozplodzovaní sa niektorých druhov hmyzu spatrujeme. — Z vajíčka totiž ktoré motýl (lietačka) znese, vyliahne sa najprv húsenka, ktorá veľmi chytro narastie, a je tak pažravá, že každý deň toľko potravy — obyčajne lísta — sožere, koľko sama váži. Keď sa húsenica niekoľko ráslienila t. j. kožku svliekla a farbu zmenila, obráti sa na pupu čili kukľu, ktorá ani nežere ani sa nehýbä, ale spí často i pol roka. V kukle premení sa húsenica na motýla, ktorý keď dozreje vyhryzie sa a vyletí von, aby kládol vajíčka, z ktorých znova vyliahnú sa húsenice.

Pri chrústoch deje sa to prepodobňovanie takto: samička nakladie vajíčka do zeme, kde sa vyliahnú z nich šedivobiele huseniciam podobné pandravy. Pandravy žijú, rastú a korenkami zelín pod zemou živia sa za 4. roky. Na piatu jar premení sa taká pandrava na kukľu, z ktorej okolo Jura vyliahne sa chrúst.

Chrúst potom vyleze von zo zeme, lieta a robí

veľkú škodu obžieraním líšťa stromového, tak že v niektorý rok chrústy celé sady ba i hory obžerú na holo.

Hmyzy, zvlášte menšie lietajúce — užitočne sú nám tým, že napomáhajú súrodňovanie ovocného kvetu. Naj-užitočnejšie sú včely a hodbabníky. Mäso z rakov dá sa jesť a je dobrej chuti.

6. Červy.

Červy nemajú krve, ale len taký tmavý studený mok. Údov nemajú žiadnych a sú holé.

Medzi červy patria hlísty, žijúce v črevách ľudí a zvierat; motolice, v ovčích modzgoch a játrach; dáždovníky, niekde i zemskými hlístami zvané; pijavice, ktoré i v lekárstve sa potrebujú; slymáky a mušle.

V morách žije množstvo medzi červov patriacich živočíchov rozličnej podoby. Jesú sam i také, čo viac podobajú sa rastlinám nežli živočíchom. Žijú v tenkých vápenitých škorápkach a množia sa i zrastajú tak rýchle, že tvoria v mori celé ostrovy. Jich škrupiny sú červenej farby a volajú sa korale.

Najmenšie zpomedzi všetkých živočíchov na svete sú nálevníky. Sú tak drobulinké, že ich len cez zväčšujúce sklo vidieť možno. V jednom poháre vody alebo octu žije ich na milióny.

B) Rastliny.

Rastliny sú také ústrojné tvory, ktoré žijú, rastú, rozmnožujú sa ale nemajú smysly t. j. nečujú ani sa samovolne s miesta na miesto nepohybujú.

Ústroje rastlín sú dvojaké: *koreň, peň, líst'a,*

ktorými rastliny žijú a rastú; *kvet, ovocie a semeno*, ktorými sa rastliny rozmnožujú. — Najviac rastlín rozmnožuje sa zo semena, ale aj skrz očká, výhonky, cibulky, bulvy atď.

Rastliny rozmnožujú sa zo semena takto: Zrelé jadro alebo semä má v sebe zárodok budúcej rastliny, ktorý menuje sa *klík*. Semiačko v zemi následkom teplej vlahy napuchne, a klík za z neho na oboch koncoch von kole, t. j. kľuje. Zo zpodného klíka bude koreň, z vrchného rastie do hora byl, stonka — u stromov pňom menovaná. Z pňa vyrastajú u stromov konáre, halúzky a na týchto lísta. Koreň ssaje zo zeme potravný mok čili miadzgu, ktorá ide popod kôrku hore do pňa a listov.

Aby rastlina žila a rástla, k tomu potrebuje slnečnú teplotu, svetlo a povetrie. Teplota vyvára a pripravuje miadzgu, svetlo dáva farbu lístu, kvetu a ovociu, povetrie dáva potrebnú vlahu. — Listy ssajú do sebä z povetria živnosť pre rastliny práve tak, ako ssajú ju korene zo zeme.

Rastliny delíme na 1. *stromy*, 2. *kry*, 3. *zeliny*, 4. *trávy*, 5. *huby*, 6. *machy*.

Stromy delíme a) na *ovocné* čili *zahradné*, ako sú: jabloň, hrušoň, slivoň, čerešeň, višňa, broskyňa, moruľa, orech, mandla, moruša, gaštan.

b) Na *horské*, z ktorých jedny majú široké lísta, menovite: dub, buk, lipa, jelša, javor, brest,

breza, jaseň, osika; iné ale majú namiesto lísta zelené ihličie. Tieto sú: jedľa, svrčina, smrek, borovica.

Kry (kriaky) sú tie rastliny, ktoré nemajú pňa, ale len z koreňa vyháňajú viac nehrubých prutov, ktoré nerastú do vysoka, ale radšej k zemi sa skláňajú. U nás známe kry sú: rybyzlie, polčie, lôh, chabzda, čili baza, malinčie, černice, čučoriedky, brusnice, borovčie, trň, šíp a najužitečnejší zo všetkých *vinič*.

Z cudzozemských stromov zasluhuje spomenutia strom citrónový a pomarančový, figový, svatojansko-chlebový. Z kriakov: ker bavlnový a korenistý, kávový a čajový.

Stromy a kry žijú a rastú za viac rokov. Ovocné za najmenej; horské ale žijú i za niekoľko sto, ba duby a lipy i za tisíc rokov.

Zeliny sú také jednorôčné rastliny, ktoré na jar zo semena zchádzajú v jaseň ale so všetkým zahynú, na pr.: šalát, uhorky). Dvojročné sú tie, ktoré len v druhom roku kvet a semeno prinesúc — potom zahynú; na pr.: kapusta, kaleráb a iné.

Viacročnými menujeme tie, ktoré z roka na rok z toho istého koreňa vyháňajú. Také sú na pr. trávy, ktoré pre rozdiel od zelín bylinami sa menujú.

Kuchyňské zeleniny sú jedno alebo dvojročné rastliny, ktoré zo semena alebo cibuliek a bulví

sa rozmnožujú a zväčša za zelena v kuchyni upotrebené bývajú. Na príklad: kapusta, kaleráb, kel, špenát, šalát, cibuľa, cesnak, mrkva, petržlen, zeler, cvikla, repa, retkev, paštrnák, kôpor, žerucha, ugorka, tekvica, dyňa, paprika, zemiak, hrach, šašovica a iné.

Sú rastliny, ktoré v rozličných nemocach čo liek sa potrebujú, na pr. šalvia, ruta, rojovník, rumanček, slez, bez, palyna, izop, materina dúška, myší chvostik, volový chvost, podbeľ, a mnoho iných. Toto sú *liečivé byliny*.

Obchodné rastliny sú ľan, konope, chmel a dohán. Krmné sú ľadník a dateliny.

Kvety sú také rastliny, ktoré pre ozdobu zahrád a izieb ako aj pre jich príjemnú vôňu dochovávame. U nás obyčajné sú: tulipán, fialka, lalija, nechtík, rezeda, vanília, rozmarín, klinček či karafiály, ostrôžka, narcizka atď.

Trávy a travinaté zeliny. K týmto patrí krem obyčajnej trávy, trstiny a sitinia všetko obilie, teda: pšenica (žito), raž, jačmen, ovos, proso, kukurica, pohánka, rýža.

Huby rastú na zemi i v zemi, na stromoch i na starom dreve. Mnohé z nich dávajú chutné, záživné jedlo. U nás známe jedlé huby sú: hríb, dubák, rýdzik, hliva, jelenia huba, kuriatka, plávky, mlieč a pečiarica. Jesú ale i jedovaté huby. Z týchto najľahšie dá sa poznať *muchotrávka*, lebo

má vršek červený s bielymi pruhami. V mlieku uvarená alebo rozmočená potrebuje sa na trávenie múch. Z húb, čo na duboch rastú, keď sa najprv dobre vysušia, potom vyvaria a drvením dobre rozmäkčia — je práchno.

Sneť v obilí a obyčajná plesenť sú tiež len samé drobulinké hubky.

Machy rastú po zemi, na stromoch, skalách ba i strechách. Mach pľúcovník je pre ľudí v studených krajinách, kde sa obilie nerodí, veľkým dobrodením. Z na drobno potlčeného pečú si tam chlieb, dobytku ale poskytuje výborný zimný krm. Pľúcovníkom volá sa preto, že odvarok z neho užívajú ľudia proti pľúcny m chorobám.

Jedovaté rastliny sú tie, ktorých jednotlivé čiastky užité ťažkú nemoc ba i smrť zapríčiňujú. Také sú: lulok (nadrágula), durman alebo bodľavé jablko (maszlag), čiernobyl, blen, vranovec, bolehlav (vyzerá ako petržlen), jasienska, pryšec čili vlčie mlieko a mnoho iných. Jedovaté rastliny poznaf síce už i po jich neprijemnom zápachu — predsa pre vyvarovanie sa nešťastia *nejedzme nikdy, čo dobre nepoznáme!*

C) N e r a s t y.

Nerasty sú bezústrojné tvory, ktoré nežijú, nerastú ani sa samovoľne nepohybujú. To sú *zeminy a kamene, soli, horľaviny a kovy.*

Kôra zeme našej pozostáva zo zemín. Z týchto jedny sú tvrdé, pevné a volajú sa kamene aj skaly: druhé sú sypké, melké a volajú sa obyčajne zeme.

Kameň *vápenec* upotrebuje sa na stavby. V ohni prepálený obelie a premení sa na rozsypavé vápno, ktoré s pieskom smiešané volá sa maltou a potrebuje sa pri stavaní na spájanie tehál a kameňov. Najtvrdší druh vápenca volá sa *mramor*. Sem patrí i krieda a gyps. — *Pieskovec* je tiež dobrý na stavby; z neho robia osly a brúsy, z tvrdšieho žarnovicou zvaného robia mlynské kamene. *Kremenec* je tak tvrdý, že na kresnutie ocelou iskry vydáva. Na drobno potlčený potrebuje sa k dorábaniu skla a porcelánu. — *Žula* je kameň tvrdý, súci na dláždenie ulíc. Z neho shotovujú kamenári pomníky a rozličné kamenárske diela. — *Bridlica* je kameň lúpavý, z ktorého robia rátaacie tabulky, ba potrebujú ho i na pokrývanie domov.

Kamene na površí zeme následkom vlhkého povetria zvetrajú a rozsypajú sa na drobulinké kúsky. Tak povstáva *piesok* čili homok. Zo zvetralín rozličných kameňov, keď sa s prehnitými rastlinnými častkami smiešajú, povstáva *hlina*. — Jesto hlina obyčajná, z ktorej vyrabajú sa tehly a škridlice; hlina *hrnčiarska* a *porcelánka*; súca na hlinené, zvlášte kuchyňské náradie a fajky. Sem patria i hlinky *farbivé* (čierna, žltá, červená).

Čierna zem alebo *prst'* pozostáva z prehnitých rastlinných a živočišných látok a malej čiastky piesku. Pre jej masťnosť je ona najúrodnejšia a tak najužitočnejšia zemina. Piesok a hlina samy

v sebe sú neúrodné zeminy, smiešané ale s prstou t. j. s čiastkami shnitých rastlín stanú sa tiež úrodnými.

Drahé kamene či *drahokamy* sú medzi všetkými najtvrdšie a rozličnej peknej farby. Také sú medzi inými: *šmaragd* zelený; *rubín* a *granát* sú červené; *ametyst* fialkovej farby; *zafir* je belasý; *opál* hrá rozličné pekné farby. Medzi všetkými najtvrdší a najdrahší je *diamant*. Je bez farby a priehľadný, vyhladený ale vydáva pri svetle rozmanité utešené farby. Malé kúštičky z diamantov potrebujú na rezanie skla.

Drahokamy potrebujú zlatníci na ozdoby k zlatým šperkom, ako sú: prstene, naušnice, náramky a iné.

Soli. Najznámejšia je soľ kuchyňská, a je dvojaká a síce: soľ *varienska*, ktorá sa zo slanej vody vyvára a soľ *kamienka* alebo *zvánovka*, ktorú z nútra zeme v celých kusoch (zvánoch) kopaním dobývajú. *Salajka* lebo *sóda* potrebuje sa v mydlárstve (sapún). *Horká* soľ potrebuje sa v lekárstve. *Liadok* a *skalica* potrebujú sa vo farbiarstve.

Horľaviny sú: kamenné uhlie, kamenný olej čili petrolej, syrka alebo živý oheň, jantár a iné.

Kovy, menované preto tak, že sa kovať dajú. Kovy nachodia sa vo vrchoch a síce v zemine *rúdou* menovanej. Rúdy obsahujú v sebe zväčša čiastočky rozličných kovov, ktoré len v ohni vytápáním jedny od druhých sa oddeľujú.

Sú drahé kovy: *Zlato*, miložltej farby, najdrahší to kov; *striebro*, bielej farby. Z oboch kujú peniaze a shotovujú rozličné ozdoby. *Platina* je

biely kov ale drahší od striebra, nachodí sa v Rusku a v Amerike. — Najužitočnejší kov je železo z ktorého oceľ a magnet zhotovujú. *Meď* je žltočervenej farby, z nej sú naše drobné peniaze. *Cín* a *olovo* sú biele; *ortuť* čili *živé striebro* a *arsenik* sú jedovaté kovy. *Surmik*, (antimon) potrebuje sa na tlačiarске litery, taktiež čo liek pre ošípané.

D) Hodbabník.

(Pestovanie hodbabníkov).

Hodbabník je veľmi užitočný hmyz. Je to motýl špinavobielej farby. Hodbabníkom volá sa preto, že nám dáva *hodbáb*. K nám dostal sa pred niekoľko sto rokmi z Číny, kde sa India už od nepamäti sveta s jeho dochovávaním zaoberajú. Dochovávanie a opatrovanie hodbabníkov a tak tedy dorábanie hodbábu deje sa nasledovne:

Na jar, keď moruše (drevené jahody) už listy hnať počaly, dajú sa vajíčka hodbabníka, ktoré sme cez zimu na chladnom mieste uschované držali — do teplej izby, kde pri rovnom náteplí asi 18 stupňov už o niekoľko dní vyliahnú sa z nich malinké počerné húsenky. Týmto dá sa hneď na drobno pokrájaného morušového lísta, ktoré ony žerú nepřestajne a rastú rýchle. Na šiesty deň zastanú v žraní a s hlavkou do hora nadvihnutou ležia i za dva dni nepohnute akoby spaly.

Pod tým časom sa slienajú, to jest svrhnú kožu a dostanú kožu novú už belšiu. Po prvom lienení dáva sa jim už k žrádlu nekrájané celé listie. Takto lienajú sa štyri razy, a síce každých šesť dní. Asi o 5 týždňov je hodbabníková húsenica už zrelá, t. j. súca aby sa zapriadla, zamotala. — Zapriadanie deje sa tak, že húsenica dvoma na jej ústach sa nachodiacimi dieročkami vypúšťa zo seba tenulinké hodbávové vlákne, ktoré pomocou predných nôh oviňuje okolo seba tak, že z toho povstane malé klbečko gubkou menované. Povrch gubky obtočený je ľahučkým hodbabným mochom, pod tým ale je čistý hodbáb, ktorý smotaný dá nitku do 500 metrov dlhú.

Húsenica v gubke behom osem dní premení sa na pupu čili kukľu, z ktorej o týždeň na to vyhryzie sa a vyjde z nej motýl hodbabník. Motýle pária sa hneď, a samička kladié vajíčka, ktorých býva do 400. Tie odložia sa na chladné miesto k budúcu roku.

Gubky, z ktorých sa motýle vyľiahly, nemajú už temer žiadnej ceny, lebo prehryzená hodbabná niť nedá sa smotať. Treba tedy gubky aspoň o o týždeň po jich zakuklení sa poklásať na riečicu, a držať za polhodiny zakryté nad horúcou parou. Horúca para totižto usmrť motýle a hodbabná niť ostane celá.

. Pri opatrovaní hodbabníkov treba na nasledu-

júce bedliť: 1. aby húsenice mali k žrádlu vždy na dostač čerstvého ale nikdy nie mokrého lísta; 2. aby výkaly zpod nich aspoň každý druhý deň sa odstránily; 3. aby húsenice neprechladly, prečo jim v páde potreby i kúriť treba; 5. aby mali vždy čisté čerstvé povetrie. Ináče pochorejú a podochnú. Dochovávanie a opatrovanie hodbabníkov je práca milá a ľahká, a donáša dosť značný užitok.

E) Včely. Včelárstvo.

Včely sú o moc užitočnejší hmyz nežli hodbabníky. Pre hodbabníky musíme snášať potravu my; včely ale snášajú si potravu samy, a nanosia jej toľko, že zvýši sa z nej hojne i pre nás. Od včiel máme mäd a vosk. Ale sú nám ony ešte aj inak užitočné. Lietajú totiž za potravou, roznášajú s kveta na kvet na svojich nožičkách pel čili kvetný prášek, čím súrodnenie ovocného kvetu veľmi napomáhajú.

Včely žijú vo veľkých spoločnostiach. Taká spoločnosť volá sa včelnou *čeladou*. Opatrované ľuďmi bývajú v *úloch*. Úly sú buďto slamenné alebo prútené koše a drevené kláty, — alebo drevené truhlice. Hôrne včely bývajú v dutinách starých stromov. V jednom úle býva 15—40 tisíc včiel. Rozoznávame včely: 1. robotnice, 2. trúdy a 3. kráľovny čili matky.

Včiel robotníc je najviac. Robotnicami lebo pracovnícami menujú sa preto, že vlastne len ony

pracujú, to jest: snášajú s poľa kvetný prášek, mäd, vodu, živicu na zaliepanie škár; dorábajú vosk a stavajú z neho pláste; pripravujú pokrm, ktorým mlad krmia; udržujú čistotu v úle, a žihadlami bránia si úl pred nepriateľmi. Včely pracovníce sú všetko samičky. Trúdy čili trubce sú samce bez žihadiel, a sú značne väčšie a hrubšie nežli robotnice. Nepracujú síce nič, preto ale žijú dobre z toho, čo včely robotnice nanosia. Ich jediný cieľ je oplodenie kráľovny. V jednom úle býva jich len niekoľko sto. — Kráľovná je medzi včelami najdôležitejšia, lebo ona je matkou všetkých včiel. Rozoznáme ju po jej dlhom ligo-tavom drieku a zadku a po žltomasných nôžkách. I ona má žihadlo, potrebuje ho ale len v boji s cudzou kráľovnou. Každá včelná čelaď má totižto len jednu kráľovnu. Keď sa niekedy náhodou cudzia kráľovná do úla dostane, tú včely hneď usmrtia.

Včely, ako všetek hmyz vôbec — rozplodzujú sa vajčkami. — Keď sa včelná čelaď do prázdneho úla osadí, včely zachytené jedna o druhú vysia ako v podlhovatom kľbku, a začnú hneď stavať voskové pláste. Vosk je u včiel asi to, čo u štvornohých živočíchov tuk t. j. masť. Včely vosk vypocujú, a síce cez brušné krúžky čily pásiky. Vosk vypocuje sa v podobe tenulinkých masných lupín, ktoré včely zadnými nôžkami soberúc, v ústach prežujú, rozmiesia a kúsok o kúsok prilie-pajúc stavajú z neho šesťhranné bunky čili ko-môrky. Tak povstanú voskové pláste. Bunky sú hlavne trojakej veľkosti: 1. menšie pre robotnice, 2. väčšie pre trúdy, 3. najväčšie pre kráľovny. Sta-vanie plástou má dvojaký cieľ. Predne: aby mali

včely do čoho ukladať mäd a pel, potom ale, aby bolo nadostač hniezd na liahnutie včiel. — Matka kráľovná totiž kladie do prázdnych buniek po jednom vajíčku, z ktorého na tretí deň vyliahne sa malinká, bielej húseničke podobná larva. Larvu chovajú včely robotnice bielej kašičke podobnou potravou, ktorú pripravujú z vody, pelu a mädu. Na šiesty deň včely larvu zabeďnia, t. j. vrch bunky zalepia voskovou pokryvkou. Larva v bunke sa zapradie a pomaly vyvinie sa z nej dokonalá včela, ktorá keď je zrelá, prehryzie pokryvku a vyleze von: Včely robotnice vyliezajú z buniek t. j. liahnu sa v jedenadvätsiaty deň, trúdy v 30-tý, kráľovny ale už v 16-ty. Mladé včely robotnice v prvých 14 dňoch nevyletujú na pašu, ale ponevädz sú ešte slabé, pracujú len doma v úle.

Včely radi sa rozmnožujú, a keď len môžu, zakladajú nové čelade a osady. V máji a júni, keď počet včelstva veľmi sa rozmnožil, začnú na krajoch plášťov stavať bunky matečné, do ktorých kráľovná behom niekoľko dní znesie po jednom vajíčku. Matečné bunky sú aspoň 10 krát väčšie, nežli bunky obyčajné. Keď včely už väčšiu časť takých buniek zabeďnily, vystahuje sa kráľovná v sprievode asi 15 tisíc včiel s veselým bzučaním z úla, aby inde novú hospodu si hľadala. To volá sa rojením včiel, a takýto roj volá sa prvoroj. O 8 alebo 9 dní pozdejšie je už jedna časť zabeďnených kráľovien zrelá. Vtedy najzrelšia z nich vyhryzie sa z bunky a vyvedie tiež roj. To je roj druhák. V nasledujúce dni môže ešte vyjsť roj tretiak alebo i štvrták. Chceme-li

mať včelstvo silné, nedopusťme vyjsť viac rojom od dvoch.

Stáva sa, že kráľovná pri rojení náhodou sa ztratí: vtedy roj vráti sa nazpät do úla; lebo bez matky žiadna včelná čelaď neudrží sa spolu. Taktiež, keď kráľovná včas na jar alebo pozde v jaseňi v úle zahynie, čelaď v úle prestane pracovať a nezadlho vymre a zahynie. — Včela robotnica žije najďalej za $\frac{3}{4}$ roka, ba v lete len za niekoľko mesiacov. Kráľovná žije 3—4 roky.

Včelárenie, pri dobrej paši a dost malej opatere z našej strany dáva nám hojný užitok. Ono darí sa síce i v obyčajných košoch a klátoch: o moc lepšie vypláca sa ale v klátoch s rozborným dielom, to jest v klátoch, kde včely plášte stavajú do rámikov, ktoré ľubovoľne dľa potreby vyberať a prekladať sa dajú. Pri takýchto klátoch s veľkým prospechom dá sa upotrebiť i takzvaný mädomet, t. j. stroj, ktorým mäd z plástou bez porúchania týchto vybrať sa dá.

Vyprázdnené plášte zavesia sa nazpät do úla, kde jich včely dost skoro znovu naplnia.

Včely veľmi milujú čistotu a vo vnútri úlov udržujú si ju príkladne. Potrebné je ale, aby jim v tom i sám včelár pomáhal tam, kde ony nevládu. Preto nech včelár vymetá často zo spodku úlov voštinové otrusinky a mrtvé včely. Ináče zaliahnu a zapradú sa mu v nich mole, ktoré kazia pláste a včelnú mlaď, a zničia často celý úl. Pavučiny vo včelíne treba vždy postŕhať, lebo ináče zahynie v nich mnoho včiel. — V zime, keď včely akoby spia, potrebujú pokoj a teplo. Preto ale nie je práve nevyhnutné aby včely cez zimu na povalách

alebo v skrychoch medzi obilím byly uschované. Prezimujú ony dobre i vo včelíne, len nech sú vrchy úlov teplo pokryté, škáry klátov pozamazované, letáky pripchané a úly pred ostrým zimným vetrom chránené. Mäd je nielen sladký ale i veľmi zdravý pokrm; má v sebe moc liečivej sily, a pilné včelky nanosia nám ho zadarmo. Preto, kto máš kúsok zahradky drž a opatruj si včely!

F) Dochovávanie ovocných stromov.

Stromy dávajú nám nielen drevo k stavbám, na riad a palivo; ale *ovocné stromy* dávajú nám krem toho ešte i ovocinu, slúžiacu nám za zdravý občerstvujúci pokrm. Dochovávajme tedy ovocné stromy a sadme ich nielen v zahradách ale na každom lepšie súžitkovat sa nedajúcom mieste, na pr. popri roľách; vedľa cesty po vrškoch atď.

Stromy najlahšie môžeme si dochovať z jadier. K tomu cieľu založíme si *semenisko*, t. j. hriadky na drobno pokopané. V jaseňi posejeme alebo pri kôstkach posadíme na tie hriadky do plytkých jarčekov jadrá asi na palec zhĺbe. Na jar vyklíčia z nich a vyrastú mladé stromky *semenáčky*.

Semenáky opatrujeme v prvom roku tak, že zem okolo nich prekopávame a pri suchom počasi polievame. Jestli semenáky neposchodily prihusto, väčšina z nich dosiahne už v prvom roku hrúbku husieho brka, a vtedy možno ich už povyberať a na iné miesto do *školk*y popresádzať.

Školkou menujeme hradu alebo hrady, do ktorých presádzajú sa semenáky tým cieľom, aby tam sošľachtené byť mohli.

Presádzanie semenákov do školky koná sa nasledovne: Dľa počtu semenákov nakopeme jarky asi na piad hlboké a toľko i široké a síce na kročaj diaľky jeden od druhého. Keď sme stromky zo semeniska povyberali, zkrátíme jim hlavné, vretenu podobné korene na tretinu dĺžky, a posadíme do prichystaných jarkov tak, že bočné koreničky rovno porozkladajúc — zasypeme ich sypkou zemou a zalejeme vodou. Pozorujme pri tom, žeby stromky na novom mieste nestály hlbšie, jako na predošlom mieste. Semenáky v radoch nech stoja asi na dve piade jeden od druhého.

Jadro alebo semä, bár z najvýbornejšieho druhu ovocia vzaté — neprenáša tú dobrú vlastnosť na strom z neho vyrastlý. Semenáky narastú síce na stromy pekné veľké; rodia ale veľmi neskoro a rodia len plánky, t. j. ovocie zadrhlavé, nechutné plané. Preto treba ich *zošľachtit'*.

Stromy šľachtit' znamená: prinútiť ich, aby rodily ovocie šľavnaté, chutné. To docieli sa tak, keď ratoliestku zo stromu dobré ovocie nesúceho vzatú spojíme so semenákom tak, aby sa sriastly. Z takej ratoliestky vyrastlý nový peň rodí už o niekoľko rokov ovocie takého druhu, z jakého sme halúzku cieľom zošľachtienia upotrebili.

Šľachtenie stromov menuje sa i *štepéním*, preto, že pri šľachtení rozkála a rozštiepi sa kôrka ba i drevo podpníka. *Podpníkom* menujeme stromček zošľachtit' sa majúci; s podpníkom ale spojil sa majúci prútik, voláme *vrúblom*.

K štepeniu prichystajme si vždy napredok nasledujúce nástroje a veci: Ešte pred jarou, ako áhle vo dne nemrzne — nakrájajme oz stromov

z ktorých štepíť mienime, potrebný počet jedno-ročných prútkov na vrúble, a uschovajme ich do času potreby odrezanými koncami do vlhkého piesku v pivnici alebo v komore. Pripravme si štepársky vosk, rozpustiac v nádobe na ohni dve čiastky bielej smoly alebo živice s jednou čiastkou včelného vosku, a rozriedac to asi ôsmou časťou (dľa váhy) špiritusu. K tomu dva ostré nožíky, jeden menší, druhý väčší, tak zvaný krivák, malú stromovú pilku, stromové nožnice a na *viazadlá* buďto trávu „rafia“ rečenú, alebo šnúrky, tak rečené pertle. Malý drevený alebo železný mlatok nájde sa vždy pri dome.

Šlachtenie má sa diať vždy medzi príbudznými rodzajmi stromov. Šlachtime tedy: jabloň jabloňou, hrušku hruškou, slivku slivkou, do hlohu možno však štepíť hrušku, do slivky morušu ba i broskyňu.

Šlachtenie vykonáva sa hlavne nasledujúcimi snadnými spôsobmi: *spojkovaním, štepením do rozkalu, vrúbením za kôrku a očkovaním.*

Spojkovanie koná sa pri najtenších podpníkoch na jar, kým ešte stromky pučiť nezačaly, a síce buďto v ruke pred vysadením semenákov do školky, alebo o rok pozdejšie, keď sa už semenáky ujaly a podrástly. Sama práca koná sa takto: Vyhladáť vrúbeľ nakoľko možno takej hrúbky ako podpník, prekrojím ho na spodnom konci šikmo asi na palec zdĺže a tiež tak prikrojím i podpník od dola na hor — pozorujúc pri tom, aby prierezy oboch všade jeden na druhý priliehaly. Vrúbeľ zkrátim na 2—3 očká, spojím ho s podpníkom a okrútim voskom natrenou pertlou alebo obviažem

pamokovon nitou a rany zatrem voskom. Ak je vrúblik tenší reži podpník, vtedy ho tak prirovnám, aby lyko na lyko aspon na jednom boku rovno priliehalo, — nezakrytú ranu ale zamažem.

Štepenie *do rozkalu* koná sa na podpníkoch už hrubších nasledovne: Asi na piad od zeme, kde je kôrka na pníku najhladšia, — prepilim ho alebo prekrojím vodorovne a ranu nožikom hladko zarovnam. Na to prikrojím vrúbeľ, dajúc mu podobu ostrého klinu s dvoma plieckami, priložím koniec kriváka na prostriedok stržňa a buchnúc naň mlatkom rozštiepim ho asi na palec zdĺže. Potom osadím vrúbeľ do rozkalu tak, aby obe pliecka rovno na pník prilahly, a dám pozor, aby zelené lyko pod kôrkou klina čo do polohy — srovnávalo sa s lykom podpníka. Rany zatrem voskom, na ktorý nezabudnem prilepiť kus handričky alebo i mochu, aby sa vosk na slnci ľahko neroztopil, alebo ho včely neodnosily.

Štepiť *za kôrku* začneme vtedy, keď ^{sa} kôrka podpníka už ľahko ~~sa~~ dá odlúpiť, tedy okolo Ďura. Prerežúc podpník na hladko, pristrúham vrúbeľ v podobe klina na jedno pliecko, nadkrojím pri vrchu kôrku pníka a osadím pod ňu vrúbeľ zelenou stranou t. j. kôrkou von obrátený tak, aby pliecko sadlo ~~si~~ na pník. Žeby sa kôrka ďalej nepukala, a následkom toho vrúbeľ od pníka neodstal, stiahnem kôrku do okola nitkou, rany ale voskom zatrem.

Štepenie *za kôrku* dá sa vykonať i tak, že prekrojac kôrku na hocktorom mieste podpníka v podobe veľkého latinského T, pristrúham vrúbeľ ako predošle, len že bez pliecka, a osadiac ho

pod kôrku — obviažem ho a zatrem voskom. Tu vršek podpníka zkrátí sa len po vrcholec vrúbľa, aby chránil ho pred vylomením.

Šlachtenie *očkovaním* je spôsob zasluhujúci prednosť pred všetkými ostatnými nielen preto, že máme času očkovať od Jána do Michala; ale že ním podpník najmenej ~~sa~~ poraní. Očkovanie prevádza sa nasledovne: Vezmúc tohoročný čerstvý mládnik, prekrojím najprv kôrku podpníka v podobe T, a potom vykrojím z mládnika očko i s kôrkou v podobe dlhého V. Takto vykrojený kúsok kôrky s očkom volá sa *štítkom*. Štítok vtisnem chytrou ale pozorne pod kôrku na prerezanom mieste tak, aby vyšný koniec štítka sišiel sa s krížnym prierezom na kôrke. Na to obviažem štítok rafiou alebo pertlou tak, aby len samé očko i so stopkou listoka bolo vidno. — Jestli očkovali sme okolo Jána a podpník vyše osadeného očka asi na dva palce zkrátí — vyženie očko o krátky čas: lenže taký výhonok zriedkakedy vyzreje do zimy natoľko, žeby potom aspoň z polovice nezamrzol. Také včasné očkovanie sa tedy neodplatí. Najpríhodnejší čas na očkovanie je od polovice júla počnúc — asi za dva mesiace. Pri takomto spôsobe sa podpník už nezkracuje, preto očko ani nevyženie ale spí do jary. Potom ale vyženúc rastie tým rýchlejšie.

Akýmkoľvek spôsobom ošlachtené stromky menujú sa *štedy*. Opatera štepov v prvom roku záleží v tom, že chránime ich pred vylomením. Preto postaráme sa predovšetkým o potrebnú vysokú a hustú ohradu štepnice, žeby sa do nej hyd, psi atď. dostať nemohli. Dalej odstraňujeme z podpníkov

behom celeho leta všetky divé výhonky, žeby vrúblom potrebnú silu neodberaly. Okolo stromkov zem 2—3 razy cez leto prekopeme a štepnicu vôbec čisto držíme. O 2—3 roky dosiahnu dobre opatrované štepy takú výšku, že môžu sa už na stále miesto popresádzať.

Pri presádzaní ovocných stromov na stále miesto, treba mať na zreteli tú okolnosť, že stromy k zdarnému rozrastaniu sa a k vydávaniu hojnej úrody potrebujú na dostač slnca a voľného povetria — slovom dostatočný priestor. Stromy jaderníky (jablone, hrušone) potrebujú viac, — kôstkové menej priestoru. Sadme tedy stromy jablone na 6—8 metrov, hrušone na 5—6, slivone na 4 metre diaľky jeden od druhého. Orechy, ktoré sa bez šlachtenia, len z jadier dochovávajú, majú sa sadiť najredšie a na konci zahrady alebo vinice, ponevadž pod orechmi málo čo narastie alebo sa urodí.

Samé presádzanie deje sa najlepšie zavčasu najar, do jám už v jaseňi vykopaných. Pri vyberaní stromkov zo zeme dávame pozor, aby sa korene možno najmenej poškodily, poranené ale odrežeme a odstránime hladkým rezom. Korunku pripravíme tak, že z lanských výhonkov mimo dvoch troch, z ktorých korunu utvorí chceme, všetky odstránime, ponechané ale na 2—3 očká zkrátíme a rany voskom pozatierame.

Takto pripravený stromík postavíme do jamy, do ktorej dali sme tolko vrchnej dobrej zeme, žeby stromík nešiel hlbšie do zeme, nežli stál na starom mieste; ku stromíku dáme kolík, a porozkladajúc korene stromku rovno — zasypeme

ich drobnou zemou a zalejeme dobre vodou. O kolík priväzujeme stromík nielen na to, aby rovno rástol, ale zvlášte na to, aby doňho opierajúci sa vietor nemohol ním hýbať tak, žeby mu nové útle korienky popretŕhal a tak ujatie stromka prekazil.

Výhonky niže koruny vyrastlé treba každoročne odstrániť, zem okolo stromov prekopávať, moch na pni povstalý soškrabať, a húsenice každú jar bedlive pooberať. Keď sú konáre stromu tak husté, že sa jeden o druhý trú a vzájomne rania: preriedme ich bez milosrdenstva, ponevadž tak poranené konáre uschnú a nakazia i celý strom. Máme-li v zahrade strom, ktorého ovocie nám je nie po vôli, môžeme ho *preštepiti* a síce v konároch buďto štepením do rozkalu alebo za kôrku; lenže nesmie sa to stať v jednom roku, ale podelíme si tú prácu na 2 alebo 3 roky preto, že keďby sme všetky konáre na raz zkrátili, prebytok stromovej šťavy zadusil by zaštepené vrúbky a vtedy by sme nadarmo boli tu prácu konali.

G) Človek.

Človek je najdokonalejší ústrojný tvor. Telo jeho je sličné, pekné; postava priama, k nebu vystretá. Údy jeho spôsobilé sú vykonávať práce, aké žiaden iný tvor nie je v stave konať. — Čo ho ale medzi všetkými zemskými tvormi najprednejším čini, je jeho rozumná duša, ktorá usposobňuje ho k panovaniu nad ostatným tvorstvom.

Hlavné čiastky ľudského tela sú: *hlava, driek a údy*.

1. Hlava.

Hlava sedí na drieku. Medzi hlavou a driekom je *hrdlo*, ktorého zadná čiastka volá sa *šija* alebo *väzy*, od toho, že je nimi hlava s driekom akoby sviazaná.

Čiastky hlavy sú: *temä*, *tylo* a *tvár*. *Temä* a *tylo* pokryté sú vlasami. — Čiastky tváre sú: *čelo*, *oči*, *nos*, *ústa*, *brada*, *líca*, *sluchy* a medzi licami a tylom *uši*. Nad očami sú *obrvy*, na očiach *viečka*, z ktorých trčia *mihalnice*. Vonkajšie čiastky úst sú dve *gamby*, vrchná a spodná. V ústach sú *sánky* (čeluste), a v tých *zuby*; a síce po 4 predné takzvané mliečne čili rezáky, po 2 očné a po 10 črenových, spolu 32 zubov. Tie mäsité čiastky na sánkach, z ktorých zuby von trčia, volajú sa *diasna*. Vrchná čiastka zuba volá sa *peň*, spodná *koreň*. V prostriedku úst je *jazyk*, ktorým chutíme a hovoríme. Tá dutina, čo je nad jazykom volá sa *podnebie*. Na hlave majú sídlo temer všetky ústroje smyslov. Oko je ústrojom *zraku*, ucho ústrojom *sluchu*, nos ústrojom *čuchu*, jazyk ústrojom *chuti*. Len smysel *hmatu* čili citu rozšírený je po celom tele v čuvoch po koži všade rozšírených. Hmat najväčmi vyvinutý je na bruškách prstov.

2. Driek.

Driek čili *stan* je vyšný a nižný. Na vyšnom drieku sú *plecia*, *prse*, *život*, *boky* a *chrbát*; na nižnom *brucho*, *ktby* a *ladvie*. Medzi vyšným a nižným driekom je priehyba, ktorú *pásom* menujeme.

3. Údy.

Ku vyšnému drieku prirastené sú *ruky*, ku nižnému *nohy*. Ruky a nohy volajú sa údy. Čiastky ruky sú: vyšné a nižné rameno, lakeť a ručina. Na ručine je dľaň, paka, palec a prsty. Čiastky nohy sú: stehno, koleno, lýtko, dva členky a stupäť. Čiastky stupäťe sú: priehlavok, šlapa, päta, palec a štyri prsty. Palce i prsty končia sa nechtami.

Telo pokryté je *kožou*. Po celej koži sú malinké dierocky, ktorými pot z tela ide, preto volajú sa *potnice*.

4. Vnútorne čiastky.

K výžive tela, tedy k udržaniu života potrebuje človek povetrie, pokrm a nápoj čili potravu a spanie.

Človek žije povetrim prostredkom dýchania. Povetrie ide ústy alebo nosom cez *gágor* do *plúc*. Vdýchnutým povetrim naplnia a rozšíria sa plúca natoľko, že rozšíria a naddvyhnú i prse. Keď vydýcheme, t. j. keď povetrie z plúc vyjde — vtedy plúca splasnú t. j. stiahnu sa. Človek len dotiaľ žije, dokiaľ dýcha.

Potravou živí sa človek tak, že berie ju do seba ústy. Z úst ide potrava cez pažerák (hrtan) do *žalúdka*, ktorý ju pomocou istej šfavy pretrovi. Zo žalúdka ide tá pretrovenina do *čriev*. Tam, prechádza to, čo je v potrave záživné — zvláštnymi malými žilkami do krve, — čo je ale nezáživné, to odchodí z tela von.

Pri žalúdku na pravej strane sú *játra* (pečene), a na ľavom je *slzina*. Tieto napomáhajú trovenie pokrmov v žalúdku a črevách. — Za črevami pri ľadvách sú *obličky*. Tieto odlučujú vodnaté a nezáživné čiastky, ktoré potom jako *moč* z tela odchádzajú.

5. Obeh krve.

Krv tvorí sa zo záživných častok požitých pokrmov a nápojov, a koluje *žilami* po celom tele. Všetky žily spojené sú so *srdcom*. Srdce je svalovitý veľkej hruške podobný ústroj, majúci dve menšie a dve väčšie prázdniny čili dutiny. Tie menšie volajú sa *pitvory*, tie väčšie *komory* srdcové. Srdce sa neprestajne sťahuje a rozťahuje čili rozťvára. Keď sa srdce rozťvorí, vteká krv *vrátnymi* žilami cez pravý pitvor do pravej komory a tečie ztadiaľ do pľúc. V pľúcach očerství sa kyslíkom a vracia sa do srdca a síce cez ľavý pitvor do ľavej komory. Vtedy sa srdce stiahne a vystriekne zo seba krv do žíl *tepnových* čili *pulsových*, ktorými rozteká sa po celom tele, — navracia sa ale vrátnymi žilami na novo do srdca. To je *obeh krve*. Sťahovanie a rozširovanie sa srdca čujeme a cítime, a vtedy vravíme: že srdce bije. Dokiaľ krv v tele koluje, dokiaľ tedy srdce bije, zatiaľ človek žije. Keď srdce prestane biť, človek umre.

6. Mäso. Kostí. Čuvy.

Ohmatáme-li si telo, cítime, že pod kožou jesto čosi tuhé. To sú *svaly*. Svaly sú akoby samé nitky a vlákna so žilkami pozdĺž v jedno spojené. Jedným menom voláme to *mäsom*. Pod mäsom sú *kosti*. Hlavnéjšie kosti sú: lebka, chrbtovina, kľúčne kosti, lopatky, prsná kosť, rebrá, ramenové a hnatové kosti, krížová kosť, gľby atď. Všetkých kostí i so zubami je do 250. Samé kosti v jednom celku spolu voláme *kostrou*. Tá drží postavu tela a dáva mu pevnosť. Aby sa kosti spolu držaly, sviazané sú takzvanými *suchými* žilami. Tie miesta, kde sú kosti

jedna s druhou sviazané, vólajú sa *shybadlá*, preto, že na tých miestach sa údy shýbať a prehýnať dajú, na pr. pri lakti, kolene, členkoch, prstoch atď.

Údami hýbať možno len pomocou svalov. To je *pohyb tela*. — Pohyby tela dajú sa dľa vôle človeka, t. j. kedy človek chce a jako chce, ale len pomocou istých tenulinkých žiločiek, ktoré menujú sa *čuvy čili nervy*.

Čuvy počínajú sa v *modzgoch*, ktoré nachodia sa v hlave pod lebom. Z hlavy tiahnu sa modzgy do dutín chrbtovej kósti. Tam volajú sa už chrbtovým *špikom*. Zo špiku rozchádzajú sa čuvy i po tých najmenších čiastkach celého tela. Čuvami čujeme, t. j. slyšíme, voniame, chutnáme a makáme, t. j. cítime. Len vlasy a nechty sú bezcitné.

7. Oddych. Spanie.

Keď je človek pri povedomí, pracujú ústroje jeho tela ustavične. Keby ale všetky ústroje telesné bez prestania sa pohybovať a pracovať musely, konečne by sa prepružily, presilily, slovom zoslably by natoľko, žeby jich činnosť prestala a človek by zomrel. Avšak dobrý a múdry Pán Boh usporiadal to tak, že sama príroda núti telo naše k tomu, aby si aspoň jeho najdôležitejšie ústroje s času na čas oddýchly, odpočinuly. Ona totižto uspáva nás na jistý čas i proti-našej vóli. *Spaním* občerstvia sa a posilnia údy a smysly naše k ďalšej práci a činnosti. Spanie, zvlášte pokojné — je k zdraviu tela a k udržaniu života práve tak nevyhnutné, jako povetrie a potrava.

8. Duša. Duch.

Všetky živé tvory žijú *dušou*; ale vyjmúc človeka žiaden z nich nemá o tom vedomia. To je preto, že žiaden z nich nemá *mysel*. Jediná ľudská duša má *mysel*, ktorou človek vie o veciach: čo sú? aké sú? od koho sú? z čoho sú? na čo sú? čo sa s nimi deje? O sebe: čo je? kto je? na čo je? z koho je? čo môže? čo smie? čomu sa ufá? čo bude s ním? — Toto je to, čím človek iných i seba poznáva a tak vie o sebe: má *povedomie a sebavedomie*. Toto povedomie a sebavedomie u človeka je *duch ľudský*.

Človek svojim rozumným duchom vie rozoznávať čo je *dobré* a čo je *zlé*, čo je *ctnosť* a čo je *hriech*. Vie ale i to, že to dobré *má* konať, to zlé ale *nečiniť*. To je ľudské *svedomie*. Ďalej vie to, že môže bez nútenia konať a činiť buďto dobré alebo zlé. A to je jeho *slobodná vôľa*. Tou slobodnou vôľou má však človek konať vždy len to, čo je dobré a bohumilé.

Najhlavnejšie vedenie ľudskej duše pozostáva v tom, že je ona *nesmrteľná*. Duša totiž vie, že sa ona pri smrti s telom rozlúči, a ide odkiaľ prišla, k Bohu, aby vzala tam uňho odplatu dľa toho, jaká bola jej práca buďto v dobrom alebo zlom.

Človek, čo cíti a vie, to i druhým povie, alebo to isté povedia druhí jemu. Ľudia sa tedy shovárajú, majú *reč*. To nemá žiaden iný tvor na svete. Rečou vyznačuje sa človek nad všetky iné tvory na zemi, lebo tie sú všetky *nemé*. Reč je neoceniteľný dar boží. Preto máme si ten dar vážiť, a máme myslieť i hovoriť vždy len to, čo je dobré, slušné, pekné a milé.

Ľudia nehovoria všetci jednakou rečou; reči sú tedy rozličné. Je ich hodne vyše tri tisíc. Jeden človek v stave

je len niekoľko rečí sa naučiť. Všetky reči vie len sám Boh, lebo ich on stvoril. Viac rečí sa naučiť je vec i pekná i užitočná. Keby sa ale človek koľkokoľvek rečí naučil, nad všetky najlepšie naučiť sa má svoju reč materinskú. Tá mu má byť vždy najmilšou a najdrahšou.

9. Materinská reč v cudzine.

*Materinská moja reč!
— Takás' mi premilá
Jakoby ma moja mať
Menom oslovila;
Jakoby ma lúbajúc
K srdcu privíňala
Jakoby ma žehnajúc
Bohu porúčala.*

*Materinská moja reč,
Ty mat lútostivá!
Keď mi v noci spať nedá
Starosť trápenlivá, —
Len sa s ťebou pomodlím:
Ach! tak usnem sladko,
Jako keď mať ukojí
V kolíske dietatko.*

*Materinská moja reč,
Poklad môj v cudzine!
Keď zaspievam pieseňku
V sladkej materčine:
Tak mi, jakbych na krýdlach
Letel ťa k rodine, —
Ba za ten čas zabudnem,
Že som preč v cudzine.*

*Materinská moja reč,
Ty reč mej otčiny!
V tebe cítim milotu
Rodnej mi doliny;
Čujem horu zelenú
Jako spevom hučí;
Čujem si mat milení
Jak ma modliť učí.*

*Materinská moja reč, —
Ty reč otcov mojich!
Tys' ten svätý majetok
Čo som zdedil po nich;
Ty si mojím domovom
V ďalekej cudzine, —
Dušu nesieš túžbami
K nebeskej otčine.*

Horál.

BÁSNICKY.

1. Lenivý osol.

Osol prišiel raz na ceste ku potoku,
A tu zazrel hneď na druhom boku
Krásneho bodliaku veľa.

Veľká mu hneď chuťka naň letela, —
A prečo nie? — keď vie plávať! —
Ale cez vodičku sa ustávať! —

To sa nechce! a radšej sa na breh zvalí
A myslí si: „voda odtečie pomaly, —
Ja sa budem zatiaľ dívať na ňu,
A keď ztečie, pobežím na druhú stranu.“

Tu len hladí a sa díva
Či z tej vody dačo už ubýva;
Ale voda tieť neprestávala,
Až aj tmavá noc nastala.

V tom sa razom hore schytí,
Lebo hlad veľiký cíti, —
Chcelby plávať! — ale nemá silu,
A húta za dlhú chvíľu. —
Až i nechtiac musí odísť ztade,
A domov sa pobrat' len o hlade!

Oieťa moje! táto cesta je život tvoj,
Potok je čas ktorý tráviš;
Len na druhej strane je šťastia a pokoj, —
K obom týmto sa inakšie nedoplavíš,
Len ak teraz tvoje použiješ sily,
Kým máš času, kým mladosť nevadne;
Bo kto zmladi, kým má vládu — býva hnilý:
V starobe naň hlad a bieda padne.

2. Vlk a baránok.

Vlk a baránok pili ra potôčku spolu,
Vlk stál vyššej, baránok nižé neho dolu.
„Vodu kališ mi!“ ozval sa vlk k baránkovi.
„Však od teba tečie ku mne!“ povie ten vlkovi.
„Leš lál si mi!“ vlk zase, „pred šiesti mešiacmi.“
„Vtedy ma,“ jahňa na to, „nebolo na zemi.“
„Ale mi tvoj otec lál!“ zkríkne vlk opätne,
A v tom jahňa ulapí a zubami pretne.
Hynúc ono — také ešte poučenie dáva:
„Zádrapku, kto ukrivdíť chce, vždy hotovú máva.“

3. Smädná vrana.

Pani vrana, vedľa džbána
Na roli smädná zastala,
Na jehož dne trochu vody zbadala.
Keď jej hlava *do dna* nedočahovala,
Rada by ho bola zrútila —
A tak sa vody napila.
Že sa jej to ale hneď nepošťastilo:
To jej vôľu *nezlomilo!*
O iných prostriedkoch premýšľať začala,
Hneď to mala! —
Kameň za kamienkom do džbána metala.
Tu vodička tá maličká,
Ktorá len dno džbánu prikrývala,
Pomaly, pomaly k vrchu sa dvíhala.
Až po krátkej, ale vytrvalej práci,
Uhasila vrana ňou svoj smäd horiaci.

4. Slávik a stehlík.

*Vo dvoch klietkach na obloku
Slávik a stehlík viseli;
Tu, čo chvíľa — slávikove
Premilé hlasy zazneli.*

*A otec sa spýta syna:
Kto z tých dvoch tak krásne spieva?
Syn hľadiac na krásne peria:
Že to stehlík — sa domnieva.*

*Bo vraj — tam ten druhý vtáčik
Nemá perie takej krásy; —
Preto aj nemôže vydat'
Také utešené hlasy.*

*Takto hľa vo veľkej mýlke
Neraz zvykli bývať ľudia, —
Keď iných dľa šiat a stavu
A nie aj dľa skutkov súdia.*

5. Svatojanské mušky.

*Marka večer do zahrady
Išla polievať priesady
S plnou kupkou vodičky;
Polievajúc zdvihne oči,
A s radostou veľkou zočí
Lietat' zlaté hviezdičky.*

Hneď tak nechá polievania
A tie hviezdičky naháňa:
Lapí jednu, dve, tri, päť; —
V tom do izby sa pobrala,
Rada, — ako čoby mala
V hrsti svojej celý svet.

„Mamka, mamka! podte, podte,
Sem tú sviecu, sem pohľadte,
Tu mám zlaté hviezdičky!“
— Na to hneď rúčku otvorí. —
Jajže! či svieca zle horí?
Tu vidí len chrobáčky.

Líce bladne, radosť hynie;
V tom ju matka k sebe vinie: —
„Nič to, nič dieťa moje!
Zapíš si v srdci hlboko,
Že čo sa bliští na oko,
To nie všetko zlato je!“

6. Mladý stromček.

Načo ma, zahradník,
K stĺpu priväzujúš?
Načo mi honárky
Nožom obrezujúš?
Ja si chcem voľno rásť
Samotný, v slobode;
Načo mi podpora
V kvetúcej prírode?
Ten kôl mi zavadzia
K nemužs' ma pripútnal:
Navráť mi slobodu
Ktorú som ochutnal.

Nepokaz mi lísta
Ukrutným nožikom,
Ach, prestaňže, prestaň
Byť mojím škodníkom!
A na to zahradník:
„Ty sa uč za mladi
Do hora rásť rovno;
Bo starí neradi
Rovnajú hrb krivý.
Nôž krája len špaty, —
Abys' bol na starosť
Na krásu bohatý.“

V.

ZDRAVOVEDA.

Zdravie a čerstvosť sú viac hodny, než jakékoľvek poklady sveta. Preto máme si ho udržiavať a chrániť. K udržovaniu telesného zdravia vyžaduje sa nielen primeraná a dostatočná *chova*, ale zvlášte *miernosť* a *poriadok* v jedení a pití.

1. Chova. Pokrmy.

Telo *dostatočne* chovať znamená, užívať také pokrmy, ktoré mu čím najviac posily poskytujú. Takéto pokrmy volajú sa: *záživne* pokrmy. Najzáživnejšie pokrmy sú mäsité, zvlášte hovädzina z krmného dobytká. Po týchto nasledujú: múka, zvlášte pšeničná, hrach, šošovica, fazoľa, čili bôb, vajce, mlieko. Najmenej záživných látok majú v sebe: zemiaky, proso a rýža. Zrelé ovocie je pokrm zdravý a občerstvujúci; dáva ale telu málo poživý.

Primerane chováme telo tak, keď užívame pokrmy miešané, t. j. mäsité s rastlinnými. Preto zvykli sme jedať: mäso a masť s chlebom a

zeleninami (mrkva, cibuľa), strovu s mäsom, kašu s masťou alebo mliekom, syr s chlebom atd. Akékoľvek pokrmy dávajú telu posily len tak, jestli ich žalúdok náležite stroví. Na strovenie treba ich ale pripraviť. Pripravujeme ich varením alebo pečením, a pri jedení náležitým požuvaním.

Dôležitou vecou pri jedení je *miera a poriadok*. Voz doláme sa pod priveľkou farchou; prepĺnený žalúdok nevládze troviť, pokazí sa a onezdravie. Kým tedy žalúdok jedny pokrmy nestroví, nejedzme druhé. Kedy treba znovu jesť, to oznámi nám *hľad*. Dospelým ľuďom najlepšie pristane jedávať tri razy denne: ráno, na poludnie a pred večerom. Pozdnú večeru žalúdok zriedka dobre stroví, ponevadž v noci i on oddychuje. Musíme-li však niekedy pozde večerať, nechodme hned' spať, ale budme hore aspoň ešte za pol hodiny. Príliš slané a korenné pokrmy drážďa čuvy, zoslabujú črevá a tak škodia zdraviu. Pokrmy nech budú vždy čisté a nakoľko možno čerstvé. — Nahnilé a plesnivé pokrmy, mäso z chorých a zdochnutých zvierat zapríčiňujú mnohé choroby, ba často i smrť. Konce obyčajných zápaliek natreté sú jedovatou látkou *fosfor* menovanou. Keď dostane sa fosfor do žalúdka, zapríčiní v ňom páľčivé boľasti, ba vo väčšej miere i smrť. Preto majme na zápalky pozor, zvlášte v kuchyni, žeby sa dáko do jedla nedostali.

2. N á p o j e.

Nápoj potrebný je telu z jednej strany na to, aby pokrmy ním rozriedené a tak ľahšie strovené byť mohli; z druhej strany ale slúži k nahradeniu tých vodných čiastok, ktoré dýchaním, vyparovaním a inými cestami (potom) z tela sa tratia. Na potrebu a čas nahradenia vlhkosti v tele upozornení bývame *smädom*. Píme tedy keď sme smädní, ale píme mierne. Pitím po trochu ľepšie hasí sa smäd, nežli pitím bezmiernym.

Najzdravší napoj je čistá voda. Pitie príliš studenej vody je vôbec škodlivé. Škodí ono ale zvlášte vtedy, keď sme pohybom, na pr. namáhavou prácou, behom alebo tancom telo veľmi rozhorúčili. V taký čas nemáme piť, kým telo neochladlo, t. j. kým sa príliš rozprúdená krv neutíšila; lebo ináče ľahko pritiahneme si zapálenie žalúdka a dýchacích ústrojov.

Krem vody požívajú ľudia i takzvané *liehové* čili *špiritusové* (opojné) nápoje. Také sú: pálenka, víno a pivo. Špiritus má tú vlastnosť, že zapríčiňuje v tele rýchle zahriatie vnútorností a rozčulenie čuvov. Lenže taký účinok trvá iba zamálo. Jakonáhle špiritus výpachne, oslabne telo hneď tým väčšmi. Vidíme to na opilcoch, ktorí čím viacej pijú, tým väčšmi zoslabnú. Špiritus účinkuje škodlivo zvlášte na mozgy; opilý človek potratí pamäť i rozvahu, ba mnohý príde i cele o rozum. Najviac špiritusu je v pálenke; preto pálenka — nemierne užívaná — je ten najškodlivejší nápoj. Deti nemaly by ho vôbec nikdy užívať.

Vo víne a pive býva len málo špiritusu, a krem toho obsahujú v sebe niektoré zázivné látky. Preto mierne užívané nielen posilňujú telo, ale občerstvujú a príjemne obveseľujú i myseľ.

3. P o v e t r i e.

Človek žije dýchaním. Na dýchanie potrebuje povetrie. Povetrie, nemá-li škodiť zdraviu, musí byť predovšetkým *čisté*. Keď človek zdržuje sa v slobodnom, na pr. v zahrade alebo na poli, má čistého povetria nadostač. V stavaní však musí sa o čisté povetrie starať ělovek sám. Smeti, vlhkosť, prach, výpary ľudí i živočíchov zanečisťujú a kazia povetrie v bývaniach. Preto treba izby čím častejšie prevetrávať, t. j. súčasným otvorením dverí a oblokov vpustiť čisté, zdravé. Prevetrovanie potrebné je zvlášte tam, kde väčší počet ľudí v jednej miestnosti býva a spáva.

Povetrie je niekedy teplé alebo horúce, chladné alebo studené. Teplota jeho nie je rovnaká; má tedy rozličné *náteplie*. Rychlá premena náteplia škodlive účinkuje na telo. Preto nebezpečný je náhly priechod z veľkej horúčosti do tuhej zimy, alebo naopak. Z tuhej zimy k ohňu alebo horúcej peci sa zblížif zapríčiní snadno poziabnutie údov; priechod z tepla do tuhej zimy, zvlášte keď je kto upotený, — zapríčiní prestydnutie, nátku,

lámku a iné choroby. Z tej príčiny nebezpečné je v rozhorúčenom stave sadnúť si alebo ľahnúť na studenú zem.

4. Opatrovanie tela.

Opatrovať telo znamená nielen dávať mu, čo k žitiu potrebuje, ale i chrániť ho pred všetkým, čo by mu k nezdraviu mohlo poslúžiť. Potrava potrebná je k udržiavaniu života; opatera potrebná je ale k udržiavaniu *zdravia*. Hlavný prostriedok k udržiavaniu zdravia je *čistota*. Predovšetkým bedliť treba na čistotu kože.

Cez kožu, a síce dieročkami potnice menovanými vyparuje sa z tela zvyšná teplota a vlhkosť, a s touto spolu i čiastočky tých zažitých potravných látok, ktoré sú ako také už telu nie viac k užitku. To volá sa potenie. Keď sa potnice vonkajšou nečistotou zapchajú, koža prestane za potiť, t. j. prepúšťať z tela tie zbytočné látky, ktoré sú mu už len na škodu. Z toho povstávajú potom často kožné nemoce, ako: svrab, chrasty, vredey a iné. Preto treba nečistotu z povrchu kože za každým odstrániť, a to deje sa najlepšie umývaním tela čistou vodou a mydlom. Nezakryté čiastky tela umývať si máme každodenne, ostatnie ale tiež čím najčastejšie kúpaním, nadovšetko v lete. Na kúpanie najlepšia je voda letná a kúpanie nech nikdy netrvá dlhšie od polhodiny. Pri dlhšom kúpaní telo buďto zoslabne alebo prestydne.

Čistota hlavy udržuje sa nielen umývaním ale i častým česaním a kefovaním *vlasov*. Dlhé, mastené vlasy prekážajú vyparovanie hlavnej kožky; preto dobre je stryhať si vlasy na krátko.

Oči sú veľmi dôležité údy tela. Treba ich tedy čím najbedlivejšie chrániť. Prach, dym škodia očam, taktiež škodí jim i presilenie. Preto netreba písať, čítať, šiť atď. na mraku alebo pri veľmi slabom svetle. Škodí očam ale i prisilné svetlo; preto nie je dobre hľadať za dlhší čas do plameňa sviece, lampy, a najmenej do slnca, lebo od toho možno zrak aj navždy utratí. Kdo má zrak zoslabený, nech užíva dobré okuliare, aby si namáhavým hľadením ešte viac zrak neoslabil.

Opatera *zubov* záleží hlavne v čistote. Treba tedy po každom jedení ústa vodou vypláknúť, aby sa pozostatky pokrmov s nich odstránily. Ináče, povstane na zuboch hniloba, ktorá nielen boľasti, ale i zkazu zubov zapríčiní. — Zuby ale treba chrániť i pred úrazom. Zuby obtiahnuté sú totiž tvrdou gliedovinou, ktorá nielen dodáva jim potrebnej tvrdosti k hryzeniu, ale chráni jich i pred vplyvom škodlivých látok. Šparchanie pomedzi zuby vidličkou alebo nožom, zapríčiní snadno odlúpenie sa zubnej gliedy, a tak ranený zub musí potom zahynúť. I príliš horúce ale zvlášte veľmi studené nápoje škodia zubom.

Uši treba nielen čisto držať, ale chrániť ich aj pred tuhou zimou.

5. Odev.

Telesné zdravie závisí často od toho: čím, kedy a ako si telo odievame. Odev má byť na koľko možno vždy nátepliu povetria primeraný. Preto nosíme v lete odev ľahší, zväčša plátený, v zime ale ťažší, t. j. teplejší zo súkna alebo kožušiny zhotovený. Odev má byť vždy dostatočne priestranný. Tak nepotí sa telo v lete bezmierne, v zime ale zachová sa pod ním dlhšie teplota, ktorú telo neprestajne vydáva. Priteplý odev je telu rozhodne škodlivý. Silné sťahovanie drieku sňurovačkou zamedzuje zdarné vyvyšňovanie prsných ústrojov; prituhé sťahovanie opaskom alebo remeňom prekáža žalúdku v trovení. Ústroje ľudského tela vyžadujú, aby držali sme si hlavu, krk a prse chladno; brucho ale a nohy teplo. Odev, zvláštne bielizeň majú byť vždy čisté. To platí i o perinách a postelnom prádle. Odevom alebo perinami po ľuďoch na nákazlivú nemoc chorých alebo zomrelých — prenáša sa choroba na zdravých. Preto neupotrebneme taký odev alebo periny nikdy dotiaľ, kým sme ich dokonále v lúhu nevyvarili a za dlhší čas neprevetrali.

6. Pohybovanie. Oddych.

Keďby človek ustavične ležať alebo nepohnute sedieť bol prinútený, iste by onedlho ochorel. K zdraviu potrebné je teda, aby sa telo pohybovalo. Najľahší pohyb je: prechádzka v zdravom povetrí. Tu sa telo spolu i otužuje: v lete privyká na

horúčosť; v zime na chlad a zimu. Práce rozličného zamestnania poskytujú síce telu dosť pohybu, len že nie všetky dostatočne. Krajčír i pobybujú sa menej, nežli kováci alebo roľníci, preto sú telesne i slabší. Tí tedy nech sa po práci aspoň poprechodia. Telo, hoc jako zdravé, dlhšou alebo silnou prácou konečne sa unaví. Preto potrebuje oddychu, aby sa k novej ďalšej práci posilniť mohlo. Najlepšie oddýchne si telo a posilní sa pokojným *spaním*. Najprimeranejší čas na spanie je noc. Nemáme však nikdy ísť spať s preplneným žalúdkom, ponevác žalúdku tak potrebný je oddych, jako i ostatným údom. Preplnený žalúdok musí ale na miesto odpočinku pracovať, t. j. troviť, čím zapríčiňuje nepokojný a málo občerstvujúci spánok.

V horúcej izbe alebo pod ťažkými perinami spávať — nie je zdravo. Telo spotí sa vyše potreby a zoslabne. Pridlhé spanie je tiež nie na zdravie. Najlepšie je spávať 6—7 hodín v jednom fahu. Deti a starci môžu si však pospať i zaviac. Keď sa zdravý človek ráno prebudí, nech nepovaľuje sa v posteli, ale nech vstane a chytí sa do práce.

7. Nemoce.

Výstredné pohyby tela alebo i len jednotlivých údov, na pr. všetečné nerozumné skákanie, dvíhanie priveľkej ťarchy, borenie sa, nemierny tanec a tým podobné — zapríčiňujú často úraz a tak nemoc. Ale i prudké a silné pohyby mysle môžu ju zapríčiniť Prudký hnev, prílišný zármutok ba

aj neočakávaná veľká radosť často uškodia nám na zdraví. Všetkých takýchto vecí máme sa tedy chrániť, a usilovať sa panovať i nad myslou.

Stáva sa často, že telo onemocnie vzdor všetkej našej opatrnosti. Vtedy treba sa liečiť. Pri ľahších pádoch onemocnenia pomáhajú často i lieky domáce. Od hnačky na príklad pomáha odvarok rojovníka alebo lipového kvetu, niekedy i teplá limonáda; trhanie v uchu a bôľ zubov utichne pod chladným obkladom. Chladný obklad dáva sa nasledovne: Koniec pláteného uteráka — asi na dve piade zdlže — namočí sa do studenej vody, tuho vyžmýkaný priloží sa na boľavé miesto a prikryje sa druhým suchým koncom uteráku, alebo aj inou vlnenou šatou. Pri čerstvých ranách z porezania alebo rozmliaždenia pošlých, dobre je rany pomáčať vôdkou *arnika* zvanou, ktorú v lekárňach lacno predávajú. V lete ale, menovite v poli alebo kde niet na blízku lekárne, vezmeme čerstvé lístky zelinky pod menom myšieho chvostika známej, roztlčme ich na mäkko a priložme na ranu. Boľasť prestane okamžite a rana skoro sa zahojí. Menšie popáleniny natrime hneď olejom s vajcovým žĺtkom smiešaným. Keď sbiera sa prst alebo iný úd, dobre je viackrát denne močiť ho v letnej vode. Skrz to sa vnútorným zapálením vysušená a stvrdnutá kožka rozšíri, zmäkne a boľasť nápadne sa umenší. V ťažších pádoch onemocnenia nemeškajme však poradiť sa s lekárom.

8. Náhle pády onemocnenia. Kriesenie zdanlive mrtvých.

Zamdleného treba predovšetkým uložiť, šaty okolo hrdla a drieku uvoľniť a o čerstvé povetrie sa postarať. Potom ale hneď umývajme mu tvár a zvlášte sluchy studenou octovou vodou. Dobre je držať mu i pod nos tuhý ocot alebo čerstvo rozträtý chren. Jestli mdloba za dlhší čas neprestane, nemeškajme poslať po lekára.

Zadusenie nastúpi vtedy, keď úplným zapchaním nosa a úst, silným stlačením priedušnice (gágora) alebo vniknutím do nej dákeho predmetu — zamedzí sa prístup povetria do pľúc. Zadusenie tedy nastupuje pri obesencoch, alebo keď zkazené silné výpary bránia prístupu čerstvého povetria do dýchacích ústrojov. Prvou starostou pri kriesení takýchto nešťastníkov má tedy byť: umožniť jim znovu dýchanie.

Zaduseného položme na čerstvom povetrí (v izbe pootvárajme obloky) tak, aby mu hlava a prse niečo vyššie ležaly nežli ostatnie telo; hlavu, sluchy a krk postrekujme mu a umývajme studenou vodou a octom; trime ho vlnenou šatou po celom tele, zvlášte po prsach, aby krv do pohybu prišla; vofukujme mu do úst povetrie, dráždime mu perkom gágor a nosové dierky; zvlášte ale neprestaňme v trení tela, kým len lekár nepríde.

Utopenie je v najviac pádoch tiež len zadusenie. Voda totiž vnikla do gágora a pristavila

dýchanie. Utopenca položme najprv na niekoľko okamihov dolu bruchom, aby voda z gágora ústami a nosom vytiecť mohla. Potom ale obráťme ho horeznak a očistíme mu pažerák, ústa a nos od hlienu. Ďalej ale pokračujme i tu práve tak, ako pri kriesení zadusených, t. j. usilujme sa zohriať mu telo silným trením, vdychovať doňho povetrie atd. Hlavnou vecou pri kriesení takýchto zdanlive mrtvých je: netratiť nádejú ale vytrvať. Často stáva sa, že len po dvojhodinovom kriesení ukážu sa prvé znaky života. Keď navráti sa chorému povedomie, dobre je dať mu vypiť trochu vareného vína.

Zamrznutého nesmieme dať do teplej zakúrenej izby, lebo by tak neožil. Pripravme mu ale miesto v chladnej izbe alebo komore; vyzlečme ho do naha a obložme ho sňahom i na piad' zhrúbe; len ústa a nos nech sú slobodné. Nezohýnajme mu ale pri vyzliekaní a ani inak žiaden úd; lebo zamrznuté údy sa lámu. — O chvíľu drhnime mu celé telo sňahom alebo handrami do ľadovej vody zamáčanými a pozdejšie dajme ho do vane alebo koryta studenou vodou naplneného. Keď zmeravenosť tela ustúpila a srdce biť počalo, dajme ho do vody menej studenej a tak pomaly až do letnej. Potom uložme ho do suchej teplej postele; trime* celé telo terpentinom alebo špiritusom a dajme mu užiť trochu mocného vína alebo čiernej kávy.

Poziabnuté údy trime v chladnej miestnosti najprv sňahom, potom ale prikladajme na ne studené obkladky. S poziabnutými údmi nechodme nikdy k zakúrenej peci alebo vôbec k ohňu, lebo

vtedy povstane v nich zánet, a údy tie zahynú, odpadnú.

Otrávenemu ponáhľajme sa zavolať lekára; zatiaľ ale dávajme mu hojne piť sladké mlieko alebo vlažnú vodu s olejom smiešanú.

9. Žalúdok a údy.

Porekadlo hovorí: «I vo Viedni, ľudia biedni.» Pod týmto má sa rozumieť, že vo veľkých mestách nebývajú len samí bohatí, ale i chudobní ľudia. — Tak bolo to i v kedysi slávnom meste Ríme. Tamejší bohatí ľudia volali sa patricii, tí chudobní, čili pospolitý ľud volali sa plebeji.

Tí bohatí nakladali s plebejmi zväčša nespravdlive ba často aj ukrutne. Z toho povstali konečne medzi nimi rozopre, a plebeji nielen odpreli boháčom prácu a pomoc, ale soberúc sa, vystaňovali sa všetci z mesta a usadili sa na výšine asi tri hodiny cesty od mesta vzdialenej. Keď v meste nemal kto pracovať a slúžiť, vypravili patricii ku plebejom viackrát poslov so sľubmi, že s nimi už spravdlivejšie budú zachodiť; ale plebeji, od patriciov už mnohokrát oklamaní — nemali k nim viac dôvery, a nechceli sa vrátiť.

Napokon vybral sa k nim istý *Menenius Agrippa*, ktorý ako človek spravdlivý i od plebejov bol vážený a ctený. Plebeji privítali ho úctive, a vypočúvali ho pokojne, keď jim smutné následky rozdvojenosti a nesvornosti prednesením nasledujúcej bájky vyobrazil:

«Povstala raz rozopra medzi žalúdkom a

údami človeka. Údy sa sťažovali, že ony vždy len pracovať musia, keď žalúdok len jie, troví a zaháľa. Preto riekly medzi sebou: Ponevadž nič nerobí, nech ani nejie, my nebudeme ho ďalej chovať a vysluhovať. I prestaly nohy chodiť za potravou, ruky nepracovali a nepodávaly mu pokrm, ústa sa neotváraly a zuby prestaly žuvať. Keď takto žalúdok nič nedostával, nemal pravda čo troviť, ale ani nemal čím údy občerstvovať a posilovať. Následok toho bol, že ruky ovisly, nohy zchudly, ústa od smädu vyschly a celé telo oslablo a omdlievalo. Vtedy poznaly údy, že je žalúdok telu tak potrebný ako y ony, a že keď ony preň pracujú, on za to udržiava ich pri čerstvosti a sile.»

«Vidíte!» pokračoval Menenius, «tak je to i s nami a s vami. V meste jeden bez druhého neobstojíme a nevyžijeme; rozdvojení a nesvorní zničíme sa sami; v svornom spolku ale slúžiac si vzájomne/budeme silní a bezpeční.»

Prednesením tejto bájky docielil Menenius pri plebejoch to, čo by sa mu bár jakou inou rečou sotva bolo podarilo: že totiž plebeji znovu navrátili sa do Ríma, aby konali tam svoju povinnosť.

*Kde svornosť a láska medzi ľuďmi býva,
Tam národ blaženosť a pokoj požíva.*

10. Prsty.

*Päť prstov sa sem tam háda:
Ktorému prednosť pripadá?
„Ticho! najviac sily mám ja;
Viac, jako vy všetci štyria!*

Bezo mňa nič nespravíte;
Mňa jak kráľa ctit' musíte!
Takto palec. — „Nie tak ostre!“
Ukazovateľ sa ozve:
„Najhrubšie, najtenšie veci
Lepšie spravím, lež vy všetci!
Najsúcejší, najsilnejší
Som ja, a tak najprednejší!“
Prostredný vraví: „Pán som ja:
Vy ste len moji sluhovia!
V prostredku som medzi vami,
Jako pán medzi sluhami!“
Na to vraví prstienkový:
„Ja musím byť viac nežli vy!
Na mňa kladú skvosty, zlato,
Že som prvý, to je zato!“
Ticho bol malíček krátky,
Nemiešal sa do tej hádky.
Lež druhí sa ho pýtali:
„Čo povieš ty, sused malý?“
A on na to: „všetkých nás
Pán Boh stvoril; mňa jak vás,
Kto ma stvoril, vedieť musí,
Jaká úloha mi sluší. —
Boh všetko múdre sporiadal,
Aj nás dobre porozkladal;
Kto koná svoju úlohu.
Ten je milý Pánu Bohu!“
Ostatní ho počúvali
A o veci rozmyšľali;
Keď ju uvážili všetci,
Takéto vřaveli reči:
„Tak je, malý! Cenu máš
Takú, jak bársktorý z nás!“

11. Zdravie je viac než bohatstvo.

Šiel vandrovný v úpeku poľom, až hodne unavený došiel k hostinec, stojacemu blízko cesty. Smädný šiel najprv ku studni, umyl si zapotenu tvár a ruky, a keď sa tak ochladil — zahasil si smäd vodou z vedra. Potom, sadnúc si na lavičku pod stenou, vytiahol z vrecku kus chlebika a ujedal si z neho po kúsku. V tom prihrmel a zastal pred hostincom koč, v ktorom sedel jeden bohatý pán. Tento rozkázal si doniesť pečienky a vína, a nesijúc ani s koča — obedoval tam. Vandrovný závistlivosťou okom hľadá na pána, a vzdychnúc si takto hŕta sám v sebe: „Čiže je tomu pánovi dobre! vozí sa v koči, má znamenitý obed: kdežto ja musím vždy len peši chodiť a nejeden raz i hladovať!“ Pán v koči hľadiac na vandrovného — ubádal jeho myšlienky: preto takto ho oslovil: „Vari by ste mali vôľu so mnou sa čarovať?“ „Veru vďaka,“ odpovie vandrovný. „Dobre!“ rekol pán, a hneď rozkázal sluhom, aby ho s koča složili. Tu sa ale ukázalo, že ten pán bol na obe nohy chromý, a že nemohol ani stáť ani kročiť, kým mu sluha barly nepodal. „No bratku, či naozaj chcete sa so mnou čarovať?“ Bože ma uchovaj!“ zvolal vandrovný. „Moje zdravé nohy sú mi milšie, než všetko vaše bohatstvo. Radšej budem žiť o suchom chlebe a vode — majúť zdravé údy; nežli jedať pečienky, piť víno — a musieť sa ako malé dieťa od iných dať vodiť. S Bohom pane!“ S tým pobral sa vandrovný ďalej. „Pravdu máte!“ volal za ním pán. „Keby možno bolo sa nám čarovať, ja za vaše zdravé nohy vďaka dal by som vám môj koč, kone, — ba všetko čo mám!“ *Šťastnejší je zdravý bárs i chudobný človek, nežli bohatý, ale nemocný a chromý.*

VI.

ZEMEPIS.

I. Osada, obec, okres, stolica.

Kde si ľudia nastavajú domy na bývanie, a v nich sa i usadia — tam povstane *osada*. Osady pozostávajútedy z väčšieho alebo menšieho počtu domov obyčajne v rovných radoch postavaných. Také rady domov volajú sa *ulice*, a všetky ulice spolu tvoria osadu čili *obec*. Osady menujú sa obcami preto, že obyvatelia každej osady majú isté spoločné, tedy obecné záležitosti, ktoré si skrz k tomu zvolený obecný úrad riada a spravujú. — To miesto, pofažne osada, kde sa kto narodil, je jeho *rodisko*; kde ale kto stále býva, tam je jeho *bydlisko*.

Dľa toho, či je ktorá obec malá alebo veľká, — či bývajú v nej len roľníci alebo len remeselníci, kupci, úradníci, lekári a iní: je ona alebo *dedina* alebo *mesto*. Najprednejší úradník v dedine volá sa *rychtár* (bíró), v meste *mešťanosta* (polgármester).

V najviac osadách sú pri domoch dvory a zahrady. Von z osady sú role, vinice, lúky, pastviská a hory čili lesy. Tieto dovedna tvoria *chotár* osady.

Keď prejdeme za chotár našej osady, prídeme na chotár susedný. V susedných chotároch sú zas iné našej podobné osady (dediny alebo mestá).

Viac osád spolu tvoria *okres*. Hlavný predstavený okresu volá sa *slúžny* (szolgabiró). Viac okresov dovedna tvoria *stolicu* (megye). Najvyšší stoliční úradníci sú: *nadžupan* (főispán) a *podžupan* (alispán). Mesto, v ktorom tito bývajú a úradujú, je sídlo stolice, ináče stoličné mesto. Takáto je na príklad i békéšska stolica, ktorej stoličným mestom je *Gyula*.

II. Békéšská stolica.

Békéšská stolica podelená je na nasledujúcich sedem okresov.

1. *Čabiansky* okres, ktorého sídlo je Čaba. O pôvode Čaby hovorí sa, že založená bola hneď po usadení sa Maďarov na Dolnej zemi. V tureckých vojnách bola však úplne zrušená, a okolo roku 1713 len 14 rodín obývalo ju v nízkych podzemných chatrčach. — Terajšia Čaba povstala r. 1715. Založili ju slovenskí evanjelici, ktorí z príčin náboženských prenasledovaní — z Novohradu, Hontu, Zvolena a Gemera na bezpečné miesta sa presťahovali. O 40 rokov pozdejšie rozmnožilo sa obyvateľstvo prisťahovalcami r. katolikmi. — Dnes má už Čaba 35 tisíc obyvateľov. Z týchto pri poslednom krajinškom popise 4 pätiny dali sa zapísať za Slovákov, ostatní za Maďarov a Nemcov. Cirkev evanjelická a. v. na Čabe počíta 25 tisíc duší, r. katolícka vyše 7 tisíc, ostatní sú grécko-katolícki a židia. Evanjelici majú tri kostoly, r. katolíci, grécko-katolíci a židia po jednom. Domov jesto v Čabe 5030.

Pamätnejšie budovy v Čabe sú: evanjelický nový kostol, ktorý je medzi evanjelickými najväčší v celej krajine; mestský dom, divadlo, hostince, vojenská kasáreň

a iné. Čistú zdravú vodu poskytujú obyvateľstvu dve artézske (vrtané) studne. Obyvatelia Čaby živia sa temer výlučne roľníctvom, mnohí ale i remeslami a kupectvom. Pri Čabe križujú sa železnice Dolňozemsko—Fiumánska a Budapešť—Aradská, následkom čoho obchod s obilím s roka na rok sa dvíha. Chotár Čaby obnáša 96 tisíc jutár úrodného pola. Hôr Čaba nemá. — K čabianskemu okresu patrí osada *Uj-Kigyós*, v jež chotári je pustatina Ó-Kigyós s nádherným kaštieľom grófa Wenkheima.

2. *Ďuliansky* okres; sídlo *Gyula*, ktoré je spolu i stoličné mesto. Obyvateľov má 20 tisíc. Títo sú vo veľkej väčšine Maďari, ostatní sú Nemci a Rumuni. V grófskej zahrade vidno rummy kedysi chýrnej Ďulianskej pevnosti Gyula bola za času Mateja kráľa majetkom kráľovým. Ďulianske jarmoky na statok sú veľmi chýrne.

K tomuto okresu patria osady: *Gerla* s pekným grófskym kaštieľom; *Doboz*, starodávna maďarská osada: *Gyulavári*; *Kétegyháza* s rumunským a maďarským obyvateľstvom.

3. *Békéssky* okres; sídlo jeho je *Békés*, od ktorého i stolica má svoje meno. Počítuje 25 tisíc obyvateľov samých Maďarov. Má i 6 triedné reformátske gymnásium K tomuto okresu patria: *Mező-Berény*, ktorý má 13 tisíc slovenských, nemeckých a maďarských obyvateľov, zväčša evanjelikov. *Körös-Tarcsa* ľudnatá osada s čisto maďarským kalvinským obyvateľstvom.

4. *Szeghalomský* okres; sídlo *Szeghalom* s 9 tisíc obyvateľmi. K okresu tomuto patria: *Füzes-Gyarmat*, *Körös-Ladány*, *Vésztő*, všetko ľudnaté obce. Obyvatelia tohoto okresu sú číri Maďari a temer všetci kalvíni.

5. *Ďomiansky* okres; sídlo *Gyoma*, ktorá má 11 tisíc obyvateľov Maďarov a zväčša kalvínov, len malá čiastka obyvateľstva sú Nemci evanjelici. K okresu patrí

Endrőd, veľká maďarská osada s katolíckym obyvateľstvom.

Sarvašský okres; sídlo *Szarvas*. Pôvodne založený bol *Szarvas* pred 500 rokmi, zpusťnul ale v tureckých vojnách. Roku 1722 znovu založili ho slovenskí evanjelickí prisťahovalci z *Aszódu*. Má 24 tisíc temer samých slov. evanjelických obyvateľov, ktorí živia sa vo väčšine roľníctvom. Železnicou popri *Szarvaši* vedúcou sa obchod s obilím veľmi napomáha. V *Szarvaši* jestvuje hűfne navštevované evanjelické vyššie gymnásium spojené s ev. učiteľskou prípravou.

K tomuto okresu patria osady; *Kondoros*, *Szent-András* a *Öcsöd* s obyvateľstvom maďarským.

7. *Orosházsky* okres, sídlo *Orosháza*, veľiká to osada počítajúca 20. tisíc maďarských temer výlučne evanjelických obyvateľov. V blízkosti mesta je malé jazero, jehož voda je liečivá. K tomuto okresu patria osady: *Tót-Komlós*, ktorého obyvateľa sú temer sami evanjelickí Slováci: *Sámson*, *Puszt-Földvár*, *Csorvás*, *Szabad-Szent-Tornya*, *Nagy-Szénás*, *Bánfalva*, ktorých obyvateľa sú Maďari.

Békéška stolica má 260 tisíc obyvateľov. Z týchto jedna štvrtina sú Slováci, Nemcov a Rumunov je asi 15 tisíc, — ostatní — tedy temer tri štvrtiny obyvateľstva sú Maďari. — Z týchto sú dľa náboženstva: jedna tretina evanjelici a vyznania, tiež toľko helv. vyznania, ostatní sú r. katolíci, grécko-katolíci a židia.

Površie stolice je čira úrodná rovina, — len v *Szeghalomskom* okrese sú močiare, kde rastie však mnoho trstiny, ktorá obyvateľom nemalý užitok podáva.

Rieky v tejto stolici sú tri *Kőröse*, a sice: *Rychlý*, *Čierny* a *Biely Kőrös*. Všetky tri majú svoj pôvod vo vrchoch *sedmohradských*. Čierny s Bielym spája sa pri

Békéši, niečo nižej vteká do nich i Rychlý Kőrös. Takto spojené, priberúc k sebe ešte riečku Beretyó tečú až po Csongrád, kde do Tisy sa vlievajú.

Z plodín rodí sa najlepšie obilie, menovite znamenitá pšenica (žito), potom jačmeň, ovos, kukurica, proso; z krmných bylín datelina, repa a ľadník; z obchodných repca, dohán, konope, zo zelenín dyne, tekvice a zemiaky. Obyvatelia zamestknávajú sa obrábaním viníc a pestovaním ovocných stromov. V okolí Dobozu a Gerli jesto dubové a brestové hory a na niektorých miestach i akáčové hôrky. Veľká časť ohrevného dreva a všetko stavebné jedľové drevo dováža sa po železnici z biharských a aradských hôr.

Zo živočíšstva dochovávajú obyvatelia tejto stolice mnoho výborných pekných koní, rožného statku a ošipáných. V riekach v dost obstojnóm množstve nachodia sa ryby kapri (poľky), štuky, hrče a šúle, v močiaroch ale číky. Včelárstvo dosiaľ len pomaly napreduje. Z diviny jedlej býva hojne zajacov, jarabíc, prepelíc, a v panských horách srny a bažanty.

Hlavná premávka deje sa po hradských cestách, zvlášte ale po železnicach. Železnice križujúce sa pri Čabe — rozchádzajú sa smerom štyroch hlavných strán sveta. Z týchto hlavných čiar tiahnu sa zas pobočné železničné čiary. Také sú: Békés-Földvárska, Gyoma-Füzes-Gyarmat; Túr-Szarvas-Komlós a v Kétegyházi Arad-Csanádska železnica.

Súsedné stolice sú: na sever Jász-Nagy-Kún-Szolnokská a Biharská, na východ Biharská a Aradská, na juh Čanádska a Aradská, na západ Čongrádska stolica.

III. Krajiny, čiastky zeme.

Všetky stolice alebo okresy spolu tvoria *krajtnu*, aká je na pr. i naša milá Uhorská vlasť. O poriadok a bezpečnosť v krajine stará sa *krajinská vláda* čili *ministerstvo*.

Istý hodný počet krajín spolu tvorí jednu hlavnú časť celej zeme.

Zemská pevnina / čili suchá zem delí sa na päť hlavných čiastok. Tie čiastky menujú sa: Európa, Ázia, Afrika, Amerika a Austrália.

A) Európa.

Európa pozostáva z nasledujúcich čiastok čili krajín :

I. Rakúsko-Uhorsko. (Osztrák-Magyar monarchia.)

Rakúsko-Uhorsko pozostáva z dvoch samostatných štátov, ktoré sú: 1. Uhorské kráľovstvo čili zeme Svätoštefanskej koruny; 2. Rakúske cisárstvo ináčé dedičné zeme rakúske. Oba štáty majú jedného spoločného panovníka, ktorý má v Rakúsku názov a hodnosť *cisára*, — v Uhorsku ale názov *ústavného kráľa*.

1. Uhorské kráľovstvo. (Magyar királyság.)

Uhorské kráľovstvo záleží: 1. z vlastného Uhorska; 2. z takzvaného trojjediného kráľovstva, ktoré obsahuje v sebe Horvatsko-Slavonsko; 3. z Uhorského Prímoria.

Hranice Uhorska sú: na severe, východe a juho-východe *pohorie Karpatov*; na juhu rieky Dunaj, Sáva a ~~Una~~ Una; na západe Adriatické more, Štyrské Alpy a rieky ~~Lotava~~ Lotava (Lajta) s Moravou. *Rozsiahlosť* obnáša 324 tisíc kilometrov.

Obyvatelov má Uhorsko okolo 17 millionov. Tito

sú dľa reči: Maďari, Slováci, Nemci, Rumuni, Horvati, Srbi a Rusíni. Dľa náboženstva sú: rímsko-katolíci, grécko-katolíci sjednotení i nesjednotení, evanjelici augšburgského a helvetského vyznania, unitári a židia.

Hlavné pohorie Uhorska sú *Karpaty*, ktoré od Prešporka po Oršovu v podobe veľkého polokruhu sa tiahnu, vlast našu na severozápade, severovýchode a jednej časti juhu obkľučujú. Pohoria Karpátov sú: *Malé Karpáty*, od Prešporka po Oravu; *Tatry* v Liptove a Spiši; *Beskydy* od Spiša po *sedmohradské hole*; *Malá Fatra* medzi Trenčinom a Turcom; *Veľká Fatra* medzi Turcom a Liptovom; *Nízke Tatry* medzi Liptovom, Zvolenom a Gemerom; *Matra* v hevešskej a *Hedálja* v zemplínskej stolici. — Za Dunajom sú: Slavonské vrchy, Vérteš, Bakoň a Lutavské vrchy. Tieto patria však k pohoriu Alpov.

Najväčšie roviny Uhorska sú: 1. veľká *Dolná zem*, ktorá sa na oboch brehoch Tisy až po Dunaj rozprestiera; 2. malá *Dolná zem*, od Prešporka po Ostrihom na oboch brehoch Dunaja.

Hlavná rieka je *Dunaj*, ktorý tečúc od západu pri Devine prekročí hranicu krajiny. Na niektorých miestach sa rozdeľac a nižej znova sa spojac — tvorí síhote čili ostrovy. Väčšie z nich sú: *Csalló* a *Szigetköz*, potom ostrovy *Svato-Ondrejský*, *Čepelský* a *Moháčský*.

Do Dunaja tečú na ľavom brehu: *Morava*, *Váh*, *Nitra*, *Hron* (Garam), *Ipol*, *Tisa* a *Temeš*; na pravom brehu: *Lutava* (Lajta), *Rába*, *Sárvíz*, *Dráva* a *Sáva*. Do Drávy vteká *Mura*, do Sávy *Kulpa*.

Po Dunaji najväčšia rieka u nás je *Tisa*. Začína sa v marmarošských vrchoch a prejdúc celú Dolnú zem, pri Titeli vlieva sa do Dunaja. Do Tisy tečú z pravej strany: *Bodrog*, *Šajov* a *Zadva*; z ľavej strany: *Samoš*, *Kereš*, *Maruša* a *Bega*. — Všetky menované rieky spojené s Dunajom tečú do Čierneho mora, len *Poprad* a *Dunajec* vo Spiši tečú na sever do Haliče, kde do Visly sa vlievajú.

Prieplavy čili kanále sú: *Blatňanský* (Sárvíz csatorna), *Fraňov* (Ferencz-csatorna) a *Bega*.

Najväčší jazerá sú *Blatoň* (Balatontó) a *Fertő*.

Podnebie Uhorska je mierne, — na severných vrchovatých stranách ale dosť studené. Pôda na rovinách je temer všade veľmi úrodná. Na plodiny všetkých druhov je Uhorsko jedna z najpožehnanějších krajín.

Z ríše *rastlín* daria sa tu všetky druhy obilia a strukovín, dyne a iné zeleniny, dobán, chmeľ, výborné hrozno a ovocie. Rozsiahle hory poskytujú hojnosť dreva na ohrev a stavivo, po vrchoch ale rozprestierajú sa výborné pastviny pre statok. Zo *živočíšstva*: pekný rožný statok, výborné kone, ovce, bravy, dvorný hyd; dari sa i včelárstvo a hodbabníctvo. V riekach, potokoch a jazerách plodí sa množstvo znamenitých rýb. Z diviny jesto: medvede, vlky, jelene, srny, zajace, lišky atď.

Z *nerastov* má: zlato, striebro, meď, železo, olovo, soľ, sanitru, antimon, nikel, živé striebro, kamenné uhlie, mramor a žulu na stávanie, a z drahokamov krásne *opále*.

Obyvateľstvo živi sa hlavne roľníctvom a stadochovom; pritom prekvitá ale i priemysel a kupectvo, k čomu dopomáha zvlášte premávka železničná a paropla-vebná.

I. Vlastné Uhorsko podelené je na 5 okolí a tieto spolu na 63 žúp čili stolíc.

a) *Preddunajské okolie.*

Okolie toto rozprestiera sa na ľavom brehu Dunaja až po ústie Tisy, obsahujúc v sebe územie riek Váhu, Nitry, Hrona a Ipľa. Hornú jeho časť obývajú vo veľkej väčšine Slováci, ktorí živia sa roľníctvom a stadochovom, remeslami, drevo a plátnokupectvom, pltníctvom, haníctvom a mnohí nádenníctvom pri stavbách vo veľkých mestách. Pôda je nie veľmi úrodná. Dolná časť okolia medzi Dunajom a Tisou je úrodná, len hôr má málo, tedy i málo dreva.

Okolie toto má nasledujúcich 13 stolíc:

1. *Prešporiská stolica* (Pozsony megye), stoličné mesto *Prešporok* (Pozsony), kde sa pred rokom 1848 uhorskí

Bella: Čítanka.

kráľovia korunovali a krajinské snemy vydržiavali. Má právnickú a evanjelickú bohosloveckú akademiú. *Trnava* (Nagy-Szombat), *Modra*, *Pezinok* sú ľudnate zámožné mestá.

2. *Nitrianska* stolica (Nyitra m.), stol. m. *Nitra*. Mestečko *Piešťany* (Pöstyény) má chýrečné teplice.

3. *Trenčianska* st. (Trencsén m.), st. m. *Trenčín* so starobilým hradom. Dedina *Teplíce* s liečivými kúpeľmi. *Beckov* so zrúcaninami kedysi chýrneho hradu.

4. *Turčianska* st. (Turóc m.), st. m. *Svätý Martin* (Turóc-Szt-Márton). Osada *Štubňa* s teplícami. *Kláštor*, (Znióvárálja) s rumami hradu, kde sa kráľ Béla IV. na úteku pred Tatarmi bol utiahnul.

5. *Oravská* st. (Árva m.), st. m. *Dolný-Kubín* (Alsó-Kubín). *Podzámok* (Árva-Várálja) s pamätným dosiaľ zachovalým hradom na strmej skale nad riekou Oravou.

6. *Liptovská* st. (Liptó m.), st. m. *Sv. Mikuláš* (Liptó-Szt-Miklós) s početnými fabrikami na remeň. Tu úradoval a umrel kňaz Juraj Tranovský. *Ružomberok* (Rózsahegy) má bane na mramor a fabriku na drevopapierovú látku.

7. *Zvolenská* st. (Zólyom m.), st. m. *Banská Bystrica* (Besztercebánya). *Zvolen*, mesto so zámkom, v ktorom sa kedysi kráľ Matiaš rád zdržoval. V blízkosti Zvolena je dedina *Sliač* s krásnymi kúpeľmi.

8. *Tekovská* st. (Bars m.), st. m. *Zlaté Moravce* (Aranyos-Marót). *Kremnica* s mincovňou a baňami na zlato a striebro.

9. *Hontianska* st. (Hont m.), st. m. *Šahy* (Ipolyás). *Stiavnica* (Selmezbánya) s rozsiahlymi baňami a baňskou i lesnickou akademiou. Má tiež ev. vyššie gymnásium a učiteľskú pripravovňu.

10. *Novohradská* st. (Nógrád m.) st. m. *Ďarmoty* (Balassa Gyarmat). V *Salgó-Tarjáne* sú veľké bane na kamenné uhlie.

11. *Ostrihomská* st. (Esztergom m.), st. m. *Ostrihom* (Esztergom), nekďajšie sídlo prvého uhorského kráľa Stefana, teraz sídlo najvyššieho r. katolíckeho biskupa čili primasa.

12. *Peštianska* st. (Pest-Pilis Solt-Kis-Kún m.). Stoličné

a spolu hlavné sídelné mesto krajiny je *Budapešť*. Leží na oboch brehoch Dunaja, cez ktorý vedú tri veľkolepé mosty. Na budínskom vrchu, popod ktorý vedie umele prekopaný jask (tunel) stojí kráľovská palota. V Budapešti sídli krajinská vláda, tam vydržiavajú sa i krajinské snemy. Počet obyvateľstva číni do 500 tisíc duší. V *Gedelove* neďaleko Budapešti je nádherný kráľovský letohrad. *Vacov*, *Cegléd*, *Kečkemét*, *Kaloča* sú ľudnaté mesta.

13. *Báč-Bodrogská st.* (Bács-Bodrog m.), st. m. *Zombor* pri Fraňovom prieplyve. *Sabadka*, *Baja*, *Nový Sad*, (Ujvidék) sú veľké významné mestá.

b) *Zadunajské okolie.*

Okolie toto zaujíma celý priestor medzi Dunajom a Drávou. Pretekajú ho rieky Rába a Blatná. (Sárvíz). Obyvatelia sú prevažne Maďari. Krem tých bývajú tu v značnom počte Nemci a na juhu Horvati. Pôda je úrodná, vinárstvo rozsiahle a výdatné.

Podelené je na 11 stolíc.

1. *Mošoňská* stolica (Mosony megye), stol. mesto *Uhorský Starhrad* (Magyar-Ovár) s hospodárskou akademiou.

2. *Sopronská st.* (Sopron m.) st. m. *Sopron* má vyššie ev. školy. V *Ruste* rodia sa chýrne drahé vína.

3. *Železná st.* (Vas m.) st. m. *Szombathely*. *Köszeg* so starým hradom, ktorý r. 1532 hrdina Mikuláš Jurišič víťazne obrátil proti Turkom.

4. *Saladská st.* (Zala m.) st. m. *Zala-Egerszeg*. *Keszthely*, s hospodárskym ústavom. *Balatonfüred*, chýrne kúpele.

5. *Somodská st.* (Somogy m.) st. m. *Kapošvár*. *Sikot* (Szigetvár), pamätne hrdinskou smrťou Mikuláša Zrinyiho.

6. *Baraňanská st.* (Baranya m.) st. m. *Pätkostoly* (Pécs) *Moháč*, pamätný osudnou porážkou Uhrov skrze Turkov r. 1526.

7. *Tolňanská st.* (Tolna m.); st. m. *Szegszárd*, dorába chýrne červené víno.

8. *Belohradská st.* (Fehér m.); st. m. *Stolný Belehrad*

(Székes-Fehérvár). Tu kedysi korunovávali a pochovávali uhorských kráľov.

9. *Veszprémská* st. (Veszprém m.), st. m. *Veszprém*. *Pápa*, má chýrne vyššie kalvinské školy. *Herend* s fabrikou na porcelán.

10. *Komárňanská* st. (Komárom m.), st. m. *Komárno* (Komárom) s dosiaľ nedobytnou pevnosťou. V *Bábolne* a *Kis-Béri* sú chýrne krajinské koniarne.

11. *Rábska* st. (Győr m.); st. m. *Ráb* (Győr).

c) *Predtisské okolie.*

Rozprestiera sa po pravom brehu Tisy až po rieku Zadvu. Uzemím jeho tečú rieky Bodrog, Hernád, Poprad, Sajov a Rimava. Podnebie má mierne, — pôdu v južných stoliciach úrodnú. Vo vrchoch má početné bane na železo, meď ba i na zlato a striebro. Tu kopú aj drahokamy opále menované. Obyvatelia horných strán tohoto okolia sú Slováci, Nemci, Rusini, Rumuni, — na dolných stranách ale Maďari. V tomto okolí je 10 stolic.

1. *Jás-Velko-Kún-Solnóská* st. (Jász-Nagy-Kún-Szolnok m.), st. m. *Szolnok*, s veľkými solnými skladmi a drevokupectvom.

2. *Hevešská* st. (Heves m.), st. m. *Jáger* (Eger), pamätne hrdinskou obranou svojho hradu pod vodcovstvom Stefana Dobó. Má chýrne červené vína. V okolí *Hatvanu* dochovávajú najlepšie dyne.

3. *Boršodská* st. (Borsod m.), st. m. *Miskovec* (Miskolc). V blízkosti je pustatina *Muhi*, pamätná na nej svedenou nešťastnou bitkou Uhrov s Tatarmi. *Diósgyőr* s hámrami na železo a papierňou.

4. *Gemer a Malohontská* st. (Gömörkishont m.), st. m. *Rimavská Sobotá* (Rimaszombat). Dedina *Agtelek* s kvapelcovou jaskyňou *Baradla* zvanou. *Dobšina*, s ľadovou jaskyňou.

5. *Spišská* st. (Szepes m.), st. m. *Levoča* (Lőcse). *Smokovec*, (Tátrafüred) sú chýrne kúpele na úpätí Tatier

6. *Šarišská* st. (Sáros m.), st. m. *Prešov*, (Eperjes). *Solvar* (Sóvár), kde zo slanej vody soľ vo veľkom sa vyvára.

7. *Abaujtorňanská st.* (Abaujtorna m.), st. m. *Košice* (Kassa) najkrajšie mesto Horňo-Uhorska.

8. *Zemplinská st.* (Zemplén m.), st. m. *Sátoralja-Ujhely*. *Sárospatak* má chýrne kalvinské školy. *Tokaj, Mád, Tarcal* v okolí tokajských vrchov, kde sa sveto-chýrne tokajské víno rodi.

9. *Ungská st.* (Ung m.), st. m. *Ungvár*.

10. *Beregská st.* (Bereg m.), st. m. *Beregszász*. *Munkács* mesto s pamätným starobyľým hradom.

d) *Zatisské okolie.*

Zaujima celý priestor Veľkej Dolnej zeme východne od Tisy. Svlažujú ho rieky Samoš, Kereš, Maruša, Bega a Temeš. Pôda je zvlášte v južných stoliciach požeňnane úrodná. Obyvateľstvo je veľmi miešané, ale prevažne maďarské. Mimo Maďarov bývajú tu Rumuni, Rusíni, Slováci a Nemci. Má 14 stolíc.

1. *Marmarošská st.* (Mármáros m.), st. m. *Sihot* (Mármáros-Sziget), kde sú hlavné soľné sklady. *Rónaszék*. *Akna-Suhatag*, majú chýrne soľné bane.

2. *Ugočská st.* (Ugocea m.), st. m. *Nagy-Szöllös*.

3. *Satmárská st.* (Szatmár m.), st. m., *Nagy-Károly*, rodinné sídlo grófov Károlyich. *Nagybánya* a *Felsőbánya* s baňami na zlato a striebro.

4. *Sabolčská st.* (Szabolcs m.), st. m. *Niredháza*, vyniká dochovávaním statku, zvlášte koní.

5. *Hajdússka st.* (Hajdu m.), st. m. *Debrecín* (Debreczen) veľké, čiromaďarské mesto s kalvinskou akademiou. V jeho chotári je najväčšia pustatina Uhorska *Hortobágy*.

6. *Siládská st.* (Szilágy m.), st. m. *Zilah*.

7. *Biharská st.* (Bihar m.), st. m. *Veľký-Várad* (Nagyvárad). V blízkosti mesta má liečivé teplice. V *Diószegu* rodi sa znamenité víno *Rézbánya* s baňami na železo, meď a olovo.

8. *Békésská st.* (Békés m.), st. m. *Gyula* s chýrnymi jarmokmi na statok. *Csaba, Békés, Szarvas, Orosháza, Tót-Komlós, Mező-Berény, Szeghalom* sú ľudnaté zámožné obce.

9. *Congrádska st.* (Csongrád m.), st. m. *Szentes*. Hlavné mesto je však *Segedin* (Szeged) po Budapešti najľudnatejšie mesto krajiny. *Hódmezővásárhely* s rozsiahlym úrodným chotárom.

10. *Čanádska st.* (Csanád m.), st. m. *Makó*. *Nagy-lak* ľudnatá osada. *Mezőhegyes* s krajinskou koniarňou a cukrovarom.

11. *Aradská st.* (Arad m.), st. m. *Arad* kupecké mesto, s pevnosťou na brehu Maruše. *Világos*, osada, kde r. 1849 složilo uhorské vojsko zbraň do rúk Rusov.

12. *Torontálska st.* (Torontál m.) st. m. *Veľký-Bečkerek* (Nagy-Becskekerek). *Nagy-Kikinda* v jehož okolí pestovanie hodobabnikov vo veľkom sa prevodzuje.

12. *Temešská st.* (Temes m.), st. m. *Temesvár*, veľmi pekné mesto s vojenskou pevnosťou. V *Búziáši* sú liečivé kúpele, *Bielekostoly* (Fehértemplom) má dielňu na pradenia hodbábu.

13. *Krašó-Svoreňská st.* (Krassó-Szörény m.), st. m. *Lugoš*. *Oravica* s baňami na železo a kamenné uhlie. *Mehádia*, s povestnými teplicami.

c) *Sedmohradské okolie.* (Királyhágóntúli kerület).

Zaujima celú juhovýchodnú časť Uhorska a je kolodkola pohorím juhovýchodných Karpátov obklúčené. Povrchie je všade vrchovaté, pôda ale úrodná. Vo vrchoch má veľmi bohaté bane na zlato, soľ a kamenné uhlie. Pretekajú ho rieky Samoš, Maruša a Olt. Obyvatelia sú vo väčšine Rumuni, potom Maďari a Nemci. Živia sa hlavne stadochovom, ale i roľníctvom a vinárstvom. Nemci zaoberajú sa najviac kupectvom. Podelené je na 15 stolic.

1. *Solnok-Dobóská st.* (Solnok-Doboka m.) st. m. *Deés*, so solnými baňami.

2. *Koložská* (Kolos m.), st. m. *Kolosvár*, s univerzitou. Tu narodil sa slavný kráľ Matiaš.

3. *Besterce-Nasódská st.* (Besztercze-Naszód m.), st. m. *Besztercze*.

4. *Číkska st.* (Csík m.), st. m. *Csík-Szereda*. *Tusnád* s kúpeľmi.

↳ 5. *Udvarhelyská* st. (Udvarhely m.), st. m. *Székeludvarhely*.

↳ 6. *Maros-Tordanská* st. (Maros-Torda m.), st. m. *Maros-Vásárhely*.

↳ 7. *Torda-Araňošská* st. (Torda-Aranyos m.), st. m. *Torda, Offenbánya* s baňami na zlato.

↳ 8. *Alsó-Fehérska* st. (Alsó-Fehér m.), st. m. *Nagy-Enyed, Gyulafehérvár* s pevnostou. *Verespatak, Abrudbánya* s baňami na zlato.

↳ 9. *Huňadská* st. (Hunyad m.), st. m. *Déva, Vajdahunyad* s rodinným zámkom slavných kedysi Huňadovcov. *Petrozsény* s baňami na kamenné uhlie.

↳ 10. *Sibinská* st. (Szeben m.), st. m. *Veľký-Sibin* (Nagy-Szeben) kupecké mesto.

↳ 11. *Kiskükülská* st. (Kis-Küküllő m.), st. m. *Erzsébetváros*

↳ 12. *Nagykükülská* st. (Nagy-Küküllő m.), st. m. *Segesvár*.

↳ 13. *Fogarašská* st. (Fogaras m.), st. m. *Fogaras*.

↳ 14. *Brašovská* st. (Brassó m.), st. m. *Brašov* (Brassó) najkrajšie a najľudnatejšie mesto Semohradska. Má mnohé fabriky a prevodzuje veľký obchod so susednou Romániou.

↳ 15. *Háromsékška* st. (Háromszék m.), st. m. *Sepsiszt-György*.

II. Horvatsko-Slavonsko.

Horvatsko-Slavonsko pozostáva z *Horvatska, Slavonie* a niekdajšej *Vojenskej Hranice*. Podelené je na 8 stolíc. Obyvatelia sú Horvati a Srbi a z malej časti Taliani. Pôda je úrodná; ovocinárstvo výdatné.

Hlavné mesto Horvatska je *Záhreb* (Zágráb) s akademiou a pekným muzeom. Významnejšie mestá sú: *Zeng* s morským prístavom; *Osiek* (Eszék), *Vukovár*, *Petrovaradin* s vojenskou pevnostou, *Zimoň*, *Diakovár*, *Požega*, *Varašdin* a *Karlopágo*.

Horvatsko-Slavonsko spravuje kráľom vymenovaný horvatský *bán* pomocou osobitného horvatského snemu.

Snem tento vysielal istý počet vyslancov i do uhorského snemu, aby sa tam o spoločných záležitostiach celej krajiny spolu radili.

III. Uhorské Prímorie.

Stojí pod správou zvláštneho miestodržiteľa. Hlavné mesto *Rieka* (Fiume) s kupeckým morským prístavom a početnými fabrikami. Obyvatelia sú Horvati a Taliani.

2. Rakúske Cisárstvo.

Površie je zväčša vrchovaté. Pôda v dolinách úrodná. Západnú časť pokrýva pohorie *Alpov*; na severnej rozkladá sa české pohorie: *Šumava*, *Krušné hory*, *Krkonoše*, *Sudety*; na východe *Karpáty*.

Hlavná rieka je *Dunaj*. Iné väčšie rieky sú: *Inn*, *Labe* (Elba), *Vltava* (Moldava), *Visla* a *Dniester*. Najväčšie jazerá: *Bodenské* v Tyrolsku a *Gmundenské* v Hornom Rakúsku. Obyvateľov počíta 24 millionov, ktorí sú Nemci, Slovania a Taliani. — Pozostáva z nasledujúcich zemí:

1. *Dolné Rakúsko* (Alsó-Ausztria). Hlavné mesto *Viedeň* (Bécs), ktoré je spolu hlavným a sídelným mestom celej ríše, má vyše milliona obyvateľov. Náš kráľ, ktorý je spolu i cisárom Rakúska, väčším dielom tu býva. Viedeňský sväto-štefanský kostol má najvyššiu väžu v celej ríši. — Mesto je krásne a má mnoho znamenitých vedeckých ústavov. *Viedeňské Nové-Mesto* (Bécsujhely) má vojenskú akademiú.

2. *Horné Rakúsko* (Felső-Ausztria). Hl. m. *Linc*. *Ischl* s kúpeľmi.

3. *Solnohradsko* (Salzburg). Hl. m. *Salzburg* v jehož okolí dobýva sa mnoho soli. *Gaštýn*, sú povestné kúpele.

4. *Štyrsko* (Stájerország). Hl. m. *Grác* s universitou. V Štyrsku je železnický priemysel veľmi vyvinutý a štyrská ocel je svetochýrna.

5. *Tyrolsko* je zo všetkých rakúskych krajín najvrchovatejšie. Má znamenité pastviny, dochováva mnoho

krásneho statku a dorába znamenitý syr. Hlavné mesto je *Innsbruck*.

6. *Korutánsko* (Karinthia). Hl. m. *Klagenfurt*.

7. *Krajinsko* (Krajna). Hl. m. *Laibach*. Pri obci *Cirknica* je jazero, ktorého voda na jar pod zem sa trati a len v jaseňi znovu vystupuje. Následkom toho upotrebujú v lete dno jazera na pastviny a oráčiny.

8. *Pomorie* (Partvidék, Istria). Hl. m. *Triest* na brehu adriatického mora s prístavom.

9. *Dalmatsko* (Dalmátorszáğ), dľa práva patrilo by k Uhorsku, v skutočnosti náleži ale Rakúsku. Hl. m. *Zára*.

10. *Česko, Čechy* (Csehország). Hl. m. *Praha* (Prága) pri rieke *Vltave*, je po *Viedni* najkrajším a najpamätnejším mestom Rakúska. *Praha* bývala kedysi sídlom českých kráľov; má vysoké školy na ktorých i slavný *Ján Hus* učieval, a mnoho starobyľých budov a palácov. Priemysel a obchod sú kvetúce. — V *Čechách* spomenutia zasluhujú *Karlove Vary* (Karlsbad), svetochýrne to teplice s najhorúcejšou liečivou vodou v *Europe*.

11. *Morava* (Morvaország). Hl. m. *Brno* (Brün) má chýrne fabriky na súkenné látky. *Olomúc* (Olmütz) s pevnosťou.

12. *Sliezske* (Szilezia), maličká krajinka, má však veľmi vyvinutý priemysel, zvlášte tkáčsky. Hl. m. *Opava* (Troppau). *Tešín*, rodisko slavného *Juraja Tranovského*.

13. *Halič* (Galiczia). Hl. m. *L'vov* (Lemberg). *Krakov* so starobyľým kráľovským hradom. *Vielička* so svetochýrnymi soľnými baňami. V pomere k počtu ostatných obyvateľov niet druhej krajiny na svete, kdeby toľko židov bývalo jako v *Haliči*.

14. *Bukovina*. Hl. m. *Černavice*.

3. Ostatné krajiny *Europe* sú:

1. *Turecko* (Törökország). Hl. m. *Carhrad* (Konstantinápoly), kedysi sídlo gréckych cisárov.

1. *Bulharsko* (Bulgária). Hl. m. *Sofia*.

3. *Románia*. Hl. *Bukarešt*.

5. *Bosna a Hercegovina*. Patria sice pod svrchovanosť Turecka, stoja ale pod správou Rakúsko-Uhorska. Hl. m. *Serajevo, Mostar*.

6. *Čierna hora* (Montenegro). Hl. m. *Cetinje*.

7. *Grécko* (Görögország). Hl. m. *Atény*.

Všetky tieto krajiny ležia na takzvanom *balkánskom* polostrove.

7 8. *Itália* (Olaszország), hl. m. *Rím* (Róma). K Itálii patria i ostrovy *Sicília* a *Sardinia*.

8 9. *Švajciarsko*, hl. m. *Bern*.

9 10. *Španielsko*, hl. m. *Madrid*.

10 11. *Portugalsko*, hl. m. *Lisabon*.

11 12. *Francúzsko*, hl. m. *Paríž*, krásne mesto, má vyše 2 milióny obyvateľov. Ku Francúzsku patrí aj ostrov *Korsika*.

12 13. *Nemecko* (Németország), hl. m. *Berlin*. Významnejšie mestá: *Lipso* (Lipce), *Dražďany* (Drezda), *Frankfurt*, *Mníchov* (München). Mesto *Vittenberg* pamätané pre nás tým, že tam započal Luther dielo obnovenia cirkve.

13 14. *Belgicko*, hl. m. *Brüssel*.

14 15. *Nizozemsko* čili *Hollandsko*, hl. m. *Amsterdám*.

15 16. *Dánsko* (Dánia), leží na Jütlandskom polostrove. Hl. m. *Kopenhagen*. K Dánsku patrí i ostrov *Izland*.

16 17. *Anglicko* čili *Velká Britania* leží na dvoch ostrovoch a složené je z troch kráľovstvi: *aglického*, *škotského* a *irského*. Hl. m. *Londýn*, najľudnatejšie mesto celej zeme, majúce 5 miliónov obyvateľov. V Škotsku je hlavným mestom *Edinburg* v Jrsku *Dublin*. V priemysle a obchode prevyšuje Anglicko všetky iné krajiny.

17 18. *Švédsko* a *Norsko*. Hl. mestá: *Stokholm* a *Christiania*.

18 19. *Rusko* (Oroszország) je najväčšia krajina Európy. Hl. m. *Petrohrad* (Pétervár) sídlo cára, má temer 1 milión obyvateľov. *Moskva*, starodávne korunovačné mesto. *Varšava*, hlavné mesto Rusko-Polska: *Odessa*, kupecké prístavné mesto pri Čiernom mori. *Sebastopol*, mesto a pevnosť na *krimskom* polostrove.

Hranice Európy sú: Na severe *Severné ladomorie*

(Éjszaki Jegestenger); na východe *Azia*; na juhu *Stredozemné more* (Földközi tenger); na západe *Atlantické veľmore*. — Europejské morá sú: *Východné* (Keleti) či *Baltické*, *Polnočné* a *Čierne more*.

Medzi *morskými úžinami* zasluhujú spomenutia: *Calais* (Kalé) medzi Angliou a Francúzskom; *Gibraltár* medzi Atlantickým a stredozemným morom; *Dardanelly* medzi Čiernym a stredozemným morom.

Najväčšie jazerá: *Ladoga* a *Onega* v Rusku; *Vener* a *Vetter* v Švédsku; *Bodenské* v Tyrolsku; *Genfské* vo Švajciarsku a *Balaton* v Uhorsku.

Najväčšie *rieky*: *Volga*, *Don*, *Dnieper*, *Dvina* v Rusku; *Rýn* (Rajna), *Elba* v Nemecku; *Loar*, *Sajna* vo Francúzsku; *Duero*, *Tajo* v Španielsku a *Dunaj* v Rakusko-Uhorsku. *Pohoria*: *Ural* a *Kaukaz* medzi Európou a Aziou; *Pyreney*, *Alpy*, *Appeniny*, *Karpáty* a *Balkán*. Najznámejšie *sopky*: *Vezuv* a *Etna* v Itálii a *Hekla* na Izlande.

Podnebie Európy je v celku mierne, len na samom severe studené. *Rozsiahlosť* obnáša asi 10 millinov □ kilometrov, *Počet obyvateľstva*: 300 millionov, ktorí patria k plemenu kaukazskému a dľa reči delia sa na *Slovanov*, *Germanov* a *Románov*. Dľa náboženstva — výmú malú časť mahomedánov a židov sú všetci kresťania.

B) A z i a.

Azia je najväčšia čiastka zeme. Jej *rozsiahlosť* obnáša 46 millionov □ kilometrov. *Počet obyvateľstva* 900 millionov. Tito patria k plemenám: kaukazskému, mongolskému a malajskému. Dľa náboženstva sú kresťania, mahomedáni, pohani a židia. *Hranice*: na severe *Ladové more*; na východe *Tiché veľmore* (Csendes oceán); na juhu *Indické veľmore* a *Červené more*; na západe *Europa*.

Hlavné pohoria: *Ural*, *Kaukaz*, *Himalaja*; *Altai*.

Väčšie rieky: *Ob*, *Jenis*, *Leňa*, *Ganġes*, *Indus*, *Eufkrat*, *Tigris*, *Amur* a pre nás zvlšte pamätný *Jordan*.

Jazerá: Kašpické, Bajkalské jazerá a Mrtvé more.

Väčšie ostrovy: Java, Sumatra, Ceylon, Borneo, Filipíny a Japanské ostrovy.

Podnebie je na juhu horúce, v prostriedku mierne, na severe veľmi studené.

Najznamenitejšie plodiny krem obilia a rýže sú: káva, čaj, cukrová trst, fiky, palmy, datle, rozličné korenie atď. Zo živočíšstva — krem rožného statku: kone, soby, veľblúdy, ovce, a z divých: lvy, tygry, hyeny, slony, nosorožcei, opice, na severe sobole, lišky, kuny, medvede a vlky. Z obojživelníkov: krokodily a veľké jedovaté hady. V mori nachodí sa množstvo drahocenných perál a koralov.

Krajiny.

1. *Aziatské Rusko, ktorého väčšia severná časť zovie sa Sibiriu. Hl. m. Tobolsk a Irkutsk. Polostrov Kamčutka s hl. m. Petropavlovsk. (Jamařkan)*

2. *Aziatské Turecko, pozostávajúce z Malej Azie, Arménie, Mezopotámie, Syrie a Palestíny. Znamenitejšie mestá: Smyrna, Damašek a Jeruzalem.*

4. *Arábia, hl. m. Mekka, Medina. Tú sú i vrchy Sinai a Horeb.*

4. *Persiu ináče Iran, Afghanistan a Beludžistan. Hl. mestá: Teheran, Kabul, Kelat.*

5. *Východná India, hl. mestá: Kalkutta, Bombay.*

6. *Čína (Kytaj), hl. m. Peking, Kanton. Čína je najľudnatejšia ríša celej zeme, majúca vyše 400 millionov obyvateľov.*

7. *Japan, pozostáva z viacej väčších a menších ostrovov v Tichom oceáne. Hl. m. Jedo.*

C) Afrika.

Afrika je najhorúcejšia čiastka zeme. Jej rozsiahlosť činí 30 millionov □ kilometrov. Obyvateľstva má asi 200 millionov, ktorí sú zväčša plemena čierneho (černosi,

murini), potom kaukazského (arabi) a malajského. Títo sú z najväčšej časti pohania, a len malá časť z nich sú mohamedáni, kresťania a židia.

Hranice: na sever *stredozemné more* a *Suezský prieplyv*; na východ *Indické veľmore*; na západ *Atlantický oceán*. Hlavné pohoria: *Atlas, Kong* a *Abessinské vrchy*. Najväčší ostrov: *Madagaskar*.

Hlavné rieky: *Nil* a *Kongo*. Jazerá: *Nansa* a *Čad*. V prostredí Afriky leží najväčšia na svete púšť *Sahara*.

Povetnosť Afriky delí sa od našej tým, že sú tam takrečeno len dve čiastky roka, totižto celkom suché leto bez dažďa; a čas zimy, keď za celé mesiace temer neprestajne dažď prší. Zvieratá a rastliny sú väčšie a krajšie než inde. Z užitočných rastlín zasluhujú spomenutia: obilie a strukoviny, datle, káva, bavlna, cukrová trst, olivy a palmy; zo živočíchov: slony, nosorožce, levy, tygry, hyeny, velblúdy, žirafy a vo vodách hrochy čili vodné kone a krokodily. V Afrike žije najväčší na svete vták *pštros*.

Krajiny.

1. *Egypt* a *Nubia*. Hl. mestá: *Kairo* a *Aleksandria*. V Egypte žili Jozef s bratmi a Mojžiš, ktorý odtiaľ ľud Izraelský do zaslúbenej zeme vyviedol; sem ušiel pred Herodesom Jozef s Mariou a malým Ježišom. Cez Egypt tečúca rieka Nil, každoročne v istý čas sa rozvodniac — zaplavuje polia egyptské, tým jich veľmi súrodňujúc.

2. *Abessinia*. 3. *Tripolis*. 4. *Tunis*. 5. *Algir*. 6. *Marokko*. 7. *Senegambia*. 8. *Kongo*. 9. *Guinea*. 10. *Kapsko*.

D) Amerika.

Amerika delí sa na dve hlavné časti, a sice: na *Severnú* a na *Južnú Ameriku*. Tieto spojené sú zemskou úžinou *Panama* menovanou. Ameriku objavil pred 400 rokmi Krištof Kolumbus.

Hranice: Na sever *Severné ľadomorie*; na východ *Atlantické veľmore*; na západ *Tiché veľmore*.

Rozsiahlosť: 40 millionov □ kilometrov. Počet *obyvatelov* je asi 100 millionov, ktorí sú hlavne domorodí, potom negrovia (murini) a európejskí prisťahovalci. Obyvatelia Ameriky priznávajú sa téměř všetci ku kresťanstvu; len Eskymovia na Grönlande a Indiani sú ešte zväčša pohania.

*Ostrov*y: *Nový Fundland*, *Západná India*, pozostávajúca hlavne z ostrovov *Kuba*, *Haiti*, *Jamaika*, *Portoriko*; potom *Falkland* a skupenina ostrovov *Ohnivá Zem* menovaných.

Pohorie: *Kordillery*, ktoré sú najdlhším pohorím zeme.

Rieky: *Maraňon* čili rieka *Amazonská*, najväčšia to rieka na zemi; *Missisipi* a *La-Plata*.

Jazera: Najväčšie sú *Kanadské*, medzi nimi zvlášte *Horné jazero*, *Michigan* a *Huron*, *Erie* a *Ontario*.

Krajiny.

1. *Grönland* v severnom Eadomori. Patrí k Dánsku.
2. *Anglické osady*. Hl. m. *Quebek* (Kvibok).
3. *Spojené Americké štáty*. Hl. m. *Nový York*.
Vašington.
4. *Meksiko*, kam patrí i na zlato prebohatá *Kalifornia*.
5. *Stredná Amerika*.
6. *Západná India* pozostávajúca z viac veľmi úrodných ostrovov.
7. *Brazília*. 8. *Gujana*. 9. *Kolumbia*. 10. *Peru*.
11. *Bolivia*. 12. *Chile*. 13. *Argentína*. 14. *Paraguay*.
15. *Uruguay*. 16. *Patagonia*.

E) Austrália.

Austrália pozostáva z početných ostrovov v Tichom *Velmori*. Najväčší z nich je *Nový Holland* s. hl. m. *Sidney*. Obyvatelia sú z čiastky evropejskí prisťahovalci, vo väčšine

ale domorodí poločernosi čili malajci, medzi ktorými nájdú sa ešte i ludožrúti. Je ich všetkých asi 5 millionov.

Podnebie je zväčša horúce a povetrnosť ako v Afrike. Na plodiny je dosť chudobná. Zo živočíchov zasluhujú zpomenuť *vačice*, majúce zadné nohy 5 ráz dlhšie nežli predné a samice na zadnej čiastke tela vačky, v ktorých svoje nedospelé mladé všade so sebou nosia; *mravenčiaky* živiace sa výlučne z mravcov; *čierne labute* a *rajské vtáky*. Má bohaté bane na zlato a meď.

a) *Obyvateľstvo* našej zeme delí sa na päť hlavných plemien, ktoré sa zvlášte farbou kože rozoznávajú. Také sú:

1. Plemä *kaukazské* s bielou kožou; bydlisko: Európa.

2. Plemä *mongolské* so žltou kožou; bydlisko: Ázia.

3. Plemä *murínske* čiernej kože; bydlisko: Afrika.

4. Plemä *indiánske* medenej farby; bydlisko: Amerika.

5. Plemä *malajské* tmavej farby; bydlisko: Austrália a Južná Ázia.

Počet ľudstva na celej zemi udáva sa na 1500 millionov.

Vlast uhorská.

*Medzi všetkými krajinami zeme
Vlast uhorská najviac sa mi páči.
Hory, doly sú v nej utešené, —
Jej plodiny ľud stvoriť nestačí.
Hoj, má ona striebra, zlata bane,
V nebetyčných Tatrách neprebrané;
Má kvetúce nivy, lúky, paše,
Stádodojné po holách salaše,
Hôr poklady a ovocné sady.
Skla, železa huty, dreva sklady,
Mramoru lomnice, soli pokladnice,
Liečivých vôd stoky a plavné potoky
Na Horniakoch!*

A roviny klasom požehnané,
Mliekom a mädom tekúce tane,
Dyňoplodné, rozkošné zahrady
Neprirovnateľné vinohrady,
A na pustách bujné čriedy stáda
A pri nich pastierov chasa mladá, —
Plavné rieky s korábami
Spojujúce ju s morami.

Na Dolniakoch!

Ale čo mi najmilšou ju činí,
Je to, že tom i ja synom tej krajiny,
Že ma tu mať moja porodila,
Čo ma prvá milovať učila,
Keď v náručí svojom ma nosila,
Mliekom lásky materskej pojila.
Medzi všetmi krajinami zeme,
Vlast uhorská najviac sa mi páči;
Sväzky ma k nej viažu prirodzené, —
Nehaňte ju, drží posmevači!

K o t ě i n e.

Svätým citom horkm ku tebe otčina!
V tebe sa mi láska zjavila matkina.
V tebe sa mi slovo slovenské ozvalo,
A na slovo matky srdce splápolalo.
V tebe som si našiel hravých vrstovníkov,
V tebe pomoc Božiu, spolubojovníkov.
Čo že ti dat za to, milená otčina,
Že si tak žehnala verne svojho syna?
Prijmi na závdavok poklad duše mojej:
Láskou vrelé srdce, čo mám z lásky tvojej.

VII.

S I L O Z P Y T.

1. Telesá. Úkazy.

Všetko, čo v prírode očuf, t. j. videt, omakať a ocítit sa dá, a vôbec všetko, čo isté miesto a priestor zaujíma, — menuje sa *teleso*. Pri telesách v prírode pozorujeme ustavične rozličné premeny; na pr. *gula letí*, kameň padá, voda mrzne, sňah padá, oheň horí, blíska sa atď. Tieto premeny volajú sa *zjavy* alebo *úkazy* prírody.

Každý úkaz má svoju nám nie vždy známu príčinu. Sám p. Boh ustanovil prírode zákony, dľa ktorých sa v nej také premeny dejú. Tie zákony menujeme *zákony prírody*. — Prečo a jako sa tie úkazy dejú, to snaží sa objaviť a vyskúmať veda, takzvaná *fyzika* čili *silozpyt*.

2. Rozoznávajúce telies.

Rozoznávame telesá: *pevné*, *kapalnotekuté* a *plynné* (povetrovité).

Každé teleso složené je z častok. Tie telesá, ktorých častky tak sa spolu držia, že len silou rozdeliť sa dajú — menujú sa *pevné* telesá. Také sú na pr. skala, drevo, železo, sklo atď. — Tie telesá, ktorých častky ľahko sa rozchodia, tedy buďto kvapkajú alebo tečú, menujú sa *kapalnotekuté* telesá, ku pr. voda, olej. — Telesá, ktorých čiastočky tak slabo sa spolu držia, že sa takrečeno samy

rozchádzajú, a my v nich bez prekážky pohybovať sa môžeme, menujú sa *plynné telesá*. Také sú ku pr. povetrie, para, dym.

Všeobecné *vlastnosti* telies sú:

1. *Priestrannosť*, ktorá záleží v tom, že každé teleso zaujíma istý priestor čili miesto, má tedy istú dĺžku, šírku a hrúbku.

2. *Nepreniknuteľnosť*, následkom ktorej na tom mieste, kde niektoré teleso sa už nachodí, v ten istý čas iné teleso byť nemôže. *Príklad*: Keď do pohára vodou celkom naplneného vstrčíš lyžicu alebo pustíš doňho skalku — voda z pohára hneď pretečie, t. j. odstúpiť musí sa toľká časť vody, koľký priestor v nej lyžica zaujala. Položíš-li si na dľaň knihu, — v ten istý čas na tú istú dľaň jablko položiť nemôžeš.

3. *Dierkavosť presiakavosť*, dľa ktorej vlastnosti premnohé telesá majú buď väčšie alebo menšie dierčky, do ktorých iné teleso vniknúť môže. *Príklad*: Olej, mäd, masť preniknú, presiaknu drevené nádoby, remeň, súkno, papier; voda vniká snadno do morskej huby (špongie), do uhlia, — zvlhčuje múry atď.

4. *Rozdeliteľnosť*, dľa ktorej sa telesá krájaním, pílením, bitím rozkúskovať, teda rozdeliť dajú, ba niektoré i vplyvom vlhkosti na čiastočky sa rozpadávajú.

5. *Sťahovačnosť a rozťahovačnosť* záležia v tom, že objem telies následkom tlaku alebo zimy sa umenšuje, teplotou ale sa zväčšuje.

6. *Sotrvaťnosť*, ktorá záleží v tom, že žiadno teleso svoj stav samo od seba nepremení. Tak kameň na zemi nepohne sa s miesta sám, ani lopta nepohla by sa sama, keby ju chlapec z ruky nevyhodil. A vyhodенý kameň alebo guľa letely by neprestajne, keby povetrie cez ktoré letia jich beh nemiernilo a konečne nepristavilo. Keď chceme, aby sa koleso krutilo, musíme ho rozohnať t. j. do pohybu priviesť, — akonáhle pristavíme však pohybujúcu ho silu, — ono zastane, lebo samo od seba krútiť sa nemôže.

Ťarcha je tá vlastnosť každého telesa, ktorou ono k zemi priblížiť sa snaží.

3. Ťarcha. Váha telies.

Keď položíme si na dlaň guľku, pocítíme, že nám ruku *tlačí*. Vidíme tiež, že vozné koleso vytlačí do zeme kolaj; vidíme, že idúce po blate, piesku alebo sňahu, zanechávajú po sebe stopy. Z tohto môžeme sa presvedčiť, že *každé* teleso tlačí svoju podložku, t. j. to teleso, ktoré je pod ním, na ktoromtedy leží.

Tento tlak volá sa *váhou* ale *ťarchou* telesa. Váhu ťarchy meráme t. j. vážime mierami aké sú: kilogram, dekagram atď. Príčinou tlaku je príťažlivá sila zeme našej.

4. Príťažlivá sila zeme.

Keď pustím z ruky guľku, kameň alebo jakékoľvek iné teleso, vidím, že ono padne na zem. Ovocie so stromu, kvapky so strechy, do hora vychodená lopta, guľa, hoc ako do vysoka vystrelená, — všetko to padá na zem. Prečo? preto, že zem všetky telesá k sebe *príťahuje*. Polož guľku na celkom rovný stôl, ona zostane tam pokojne ležať. Nadvihni ale kraj stola: guľka zkotúla sa hneď a padne k zemi. A to preto, že ju zem k sebe *príťahuje*. Príťahovala ju síce už i skôr, kým totižto na stole pokojne ležala, len že sa vtedy guľka pre stôl nemohla k zemi priblížiť. — Túto príťažlivú silu našej zeme voláme *tiažou* zeme.

5. Smer tiaže. — Smer kolmý.

Uviaž na jeden koniec nitky olovenú guľku, druhý koniec ale chyt medzi prsty a zdvihni ho dohora. Nitka vystre sa hneď v tom smere, v ktorom zem na nej priviazanú guľku k sebe *príťahuje*, totižto v smere *kolmom*.

Pod kolmým rozumieme ten smer, v ktorom niektorý predmet ani na pravo ani na ľavo nie je uhnúty, ale rovno padá, stojí alebo visí. Takúto na nitke visiacu olovenú guľku potrebujú murári pri stavaní múrov. Je to známa murárska *sávaň* čili *olovníca*.

6. Smer vodorovný, — naklonený.

Smer vodorovný vidíme tam, kde oba konce niektorého rovného predmetu v jednej rovnakej výške sa nachodia, — ako je na príklad povrch pokojne stojacej vody. Aby našiel a ustálil sa pri predmetoch smer vodorovný, k tomu upotrebuje sa *vážka* (uholnica). Uholnicu potrebujú zvlášte murári a kresári pri stavaní.

Smer *naklonený* čili *šikmý* predstavíme si ľahko na doske o stenu opretej tak, že spodný jej koniec asi na krok od steny je vzdialený. — Po tak opretej doske pustená guľa nepoletí k zemi smerom kolmým, ale nakloneným čili šikmým. — Hore naklonenou plochou o moc ľahšie dostaneme predmety do hora nežli smerom kolmým. Po úložistých schodoch ľahšie kráčame na hor, nežli po strmom rebriku.

7. Kývadlo.

Posotíme-li guľku olovnice, — keď je totiž jej niť vystretá, — guľka kolisat čili kývať bude sa na pravo i na ľavo tak dlho, kým ju príťažlivá sila zeme nezastaví. Takto pohybujúca sa guľka, alebo akékoľvek závažie volá sa *kývadlo*. Jedno a to isté kývadlo pohybuje sa vždy jednakou rýchlosťou, lenže dlhšie kývadlo pohybuje sa pomalšie, kratšie kýva sa ale rýchlejšie. Pre takéto rovnočasné pohybovanie upotrebuje sa kývadlo k meraniu času, ako to vidíme pri stenových a vážových hodinách.

8. Rovnováha.

Keď položíme na koniec do hora vystretého prsta alebo paličky rovnohrubý linonár tak, žeby nespadol, — vtedy budú obe polovice linonára rovnako dlhé alebo ťažké, — vtedy bude linonár v *rovnováhe*. Potisneme-li ale vodorovne ležiaci linonár len máličko na pravo alebo

na ľavo, hneď bude jedna jeho polovica dlhšia a ťažšia, — linonár sa preváži a spadne. Keď ale položíme na kratšiu časť linonára primerane ťažké teleso na pr. skalku, rovnováha nastúpi znova. To miesto čili bod, na ktorom teleso v rovnováhe stojí, je *ťažišťom* telesa. Jestli niektoré teleso vymkne za z rovnováhy, preváži sa hneď. Nemá-li také teleso padnúť, musí sa niečím podopreť. Podvihne-li na pr. človek ľavú nohu, telo ihneď ztratí potrebnú rovnováhu. Kto chce teď len na pravej nohe stáť, musí vrchné telo v pravo nahnúť, aby sa tak rovnováha vyrovnala. Podobne, kto nesie dáciu farchu v pravej ruke, musí vrchné telo na ľavo nakloniť; keď nesie ťažší predmet v oboch rukách pred sebou, nahnúť treba sa mu nazad; keď kto stúpa po veľmi úzkej lavičke — vystretými ramenami udržuje sa v rovnováhe.

9. Sochor. Dvihadlo.

Keď linonár alebo drúk na jednom mieste niečím podopreme, máme hneď hotový *sochor* čili dvihák, aký ku dvihaniu farchy potrebujeme. To miesto podopierky, kde sa linonár alebo drúk opiera, menuje sa *podporou*; po oboch stranách podpory ležiace časte sochora sú jeho *ramená*. Keď sú ramená sochora rovnako dlhé a ťažké, vtedy je to sochor *rovnoramenný*. Takýto sochor upotrebuje sa pri kupeckých vázkach s myšičkami. Položíme-li na jednu myšičku kilogram váhy, do druhej myšičky položený tiež len jeden kilogram privedie obe do rovnováhy.

Neravnoramenný sochor je vtedy, keď je nie v prostriedku dĺžky alebo váhy, ale na pr. len v tretine tejže na podporu položený. Aby taký sochor v rovnováhe zostal, musíme kratšiu jeho časť primeranou farchou obťažiť, a tým ho do rovnováhy priviesť. To deje sa na príklad pri minciari. Tu presvedčíme sa ale i o tom, že malá farcha na dlhšej časti ramena preváži o moc väčšiu na kratšom ramene sa nachodiacu.

10. Jednoramenný sochor.

Jednoramenný sochor je ten, kde podpora na konci sochora sa nachodí. Keď chceme kameň, klát alebo iný ťažký premet s miesta pohnúť, opreme koniec sochora pri samom predmete na zem, druhý koniec ale dvíhame rukou alebo plecom do hora. Tu zkusíme, že pomerne malou silou vládžeme zdvihnúť i veľkú farchu. Pri jednoramennom sochore má sa tedy vec tak, že čím ďalej je sila od podpory a čím bližšie k podpore je farcha, tým menej sily treba je vynaložiť. Ľudské rameno je tiež taký jednoramenný sochor.

11. Škripec. Hriadel.

K dvíhaniu farchy upotrebovávajú sa mimo sochorov i *škripec* a *hriadle*. Škripec pozostáva z kolečka žliebkom opatreného, ktoré kolečko okolo pevnej osky sa točí. Po žliebku ide šnúra alebo povraz. Na jednom konci povraza visí farcha, za druhý dlhší koniec sa ťahá. Keď ku škripecu pripraví sa ešte i kolečko pohyblivé, usporíme polovicu sily.

Hriadel alebo *kolovrat* pozostáva z valca, na konci s kolesom alebo kľukou. Okolo valca okružca sa obyčajne povraz alebo refaz, na ktoré zavesuje sa farcha. Keďkoľvek je priemer kolesa väčší nežli priemer valca, toľkoľak menšou silou dá sa valec krútiť. Hriadle možno vidieť upotrebené pri studňach, strojoch sečkoviciach, melidlách, hodinkách, krosnách a iných.

12. Voda a tekutiny vôbec.

Tiaž zeme priťahuje k sebe vodu a jakékoľvek tekutiny prave tak, ako priťahuje všetky telesá vôbec. Preto voda liata z nádoby, a kvapky dážďové so strechy

vždy k zemi padajú. Voda s vrchu tečie na dol jarkami, potokami a riekami, a kde do zeme vsiaka, tam vsiaka smerom ku stredu zeme.

Menšie čiastky tekutín berú na seba podobu guľatú, t. j. tvoria kvapky; väčšie čiastky berú na seba vždy podobu tej nádoby, v ktorej sa nachodia, — čo najlepšie dá sa vidieť, keď voda v niektorej nádobe zamrzne.

Površie pokojne stojacej vody je vždy rovné a hladké. Nakloň nádobu vodou naplnenú ako chceš na bok, površie vody v tejže nádobe bude predsa vodorovné. Tekutiny zadržia takúto vodorovnosť, i keď ich do spojitých nádob vlejeme. Preprav na príklad nádobu na bokoch dobre priliehajúcou a len na spodku máličko vykrojenou doštičkou; nalej do jednej pripravky vody, ona pretekať bude popod doštičku do druhej pripravky, kým v oboch priprávkách v rovnej výške nezastane. O tejto vlastnosti tekutín možno sa presvedčiť i pri polieváku (kropiaca krhla), podobne i pri studňách, ktoré z potokov alebo riek vodu dostávajú. V akom totižto pomere pribúda alebo ubúda vody v rieke, v takom pomere pribúda alebo ubúda jej i v studni.

13. Tlak tekutín.

Každá tekutina a tak i voda pôsobí tlak nielen na dol a boky ale i na hor, a preto, hoc je ináče ľahko deliteľná, — nesie každé teleso, ktoré je ľahšie než voda ním s miesta vytisnutá, na pr. suché drevo a jakékoľvek s neho zhotovené veci, menovite člny a lode. Preto nesie voda i zvieratá a ľudí, lebo telo zvierat a ľudí je v celku ľahšie nežli voda. Telesá ťažšie nežli voda zanoria sa hlbšie do nej; celkom ťažké ale, na pr. kameň alebo železo — sadnu hneď až na dno.

14. Prilnavosť.

Vidíme, že medzi tekutinami a pevnými telesami pôsobí zvláštna prilnavúca sila, následkom ktorej tekutiny na pevné telesá lnú, t. j. akoby lepia sa. Táto sila volá sa *prilnavosť*. Vstrč paličku do vody; keď ju vytiahneš, vidíš, že istá časť vody zostala na nej, t. j. že sa palička namočila. Z tej istej príčiny prilne tinta alebo farba na papier, na drevo a iné telesá.

15. Povetrie.

Povetrim menujeme tú jemnú, bezfarebnú, priehľadnú hmotu, ktorá celú našu zem asi na 70 km. vysoko obťáča. Vieme, žeby sme bez dýchania žiť nemohli, na dýchanie treba nám je ale povetria. Povetrie nedá sa vidieť, ale len cítiť. Keď si fúkame na dlaň, cítime, že sa jej čosi chladného dotklo. Tú chlad zapríčinilo povetrie. V slobodnom často vidíme, že hýbu sa konáriky stromov, byliny v poli; príčinu toho síce nevidíme, ale vieme, že predmety tie pohybuje povetrie, ktoré vtedy voláme *vetrom*.

Povetrie pozostáva z dvoch podstatných častok plynmi (gázmi) menovaných. To sú *kyslík* a *dusík*. Kyslík je tá čiastka povetria, ktorá je k udržovaniu ohňa a života nevyhnutne potrebná. V samom dusíku ani nič nehorí, ani v ňom nič žiť nemôže. V dusíku všetko sa zadusi. Čisté povetrie obsahuje v sebe jednu pätinu kyslíku a štyri pätiny dusíku.

Vdychovaním povetria do pľúc trovi sa v ňom obsažený kyslík. Tak menovite v zatvorených miestnostiach, kde moc ľudí sa zdržuje, strovi sa kyslík veľmi skoro a zostáva tým viac dusíku, ktorý je zdraviu škodlivý a životu nebezpečný. Preto treba izby a školské svetlice často prevetrávať, aby sa tak povetrie kyslíkom znovu očerstvilo.

16. Pružnosť a tlak povetria.

Povetrie má tú vlastnosť, že čím väčšmi ho stlačíme, tým väčšou silou znovu rozťahnuť sa usiluje. Tá vlastnosť menuje sa *pružnosťou*. Povetrie je tedy pružné teleso. O tom snadno presvedčíme sa pri pukačke, s akou sa chlapei ihrávajú. Ramárikom stlačená spodná zapchávka vysotí vrehnú zapchávku takou silou, že táto s pukotom z cievky vyletí. Vysotila ju vlastne nie spodná zapchávka sama, ale ňou silno stlačené povetrie, ktoré znovu rozťahnuť sa snažilo.

Povetrie má i svoju farchu, ktorou tlačí na všetky strany, preto sa tá farcha volá *tlakom* povetria. Príklad toho máme pri koštúri (lopove). Keď spustíme koštúr do vína a povetrie z neho do seba vtiahneme, tisne sa víno hore do koštúra. Prečo? Preto, že povetrie tlačí od hora na víno a tak tisne ho do cievky. Podobne má sa vec i pri ručnej striekačke a studni na pumpu. Tlak povetria pozorujeme i pri mechách. Keď kováč mechy rozťahne, t. j. roztvorí, povetrie tlakom svojim otvorí si na mechách pripravenú chlopňu a tisne sa dnu do mechov. Podobným spôsobom deje sa i dýchanie pri ľuďoch a živočíchoch.

17. O zvuku.

Vetor, t. j. pohyb povetria nielen cítime, ale i počujeme ho vtedy, keď v pohybe svojom do predmetov, na pr. do strechy alebo stromu zavadí, a pri tom istý hukot t. j. *zvuk* vydáva. Keď udreme niečim na zvonec alebo pohár, vtedy čiastočky týchto predmetov sa otrasú, spolu s nimi otrasie sa ale aj otáčajúce ich povetrie. Tie otrasy dostanú sa nám do ucha, tak že ich počujeme. To je zvuk. Keď do tichej vody kameň hodíme, voda príde do pohybu a tvorí vlnové kruhy, ktoré čím dial sú slabšie, až kynečne celkom zmiznú. Zvuk je tiež len také kruhové vlnenie sa povetria. Čím bližšie sme k predmetu, ktorý otrasy povetria zapríčinil, tým lepšie

ich počujeme; vzdialeným od predmetu znejú nám slabšie. Hrom z blízka zatrasie i oblokami, z diaľky počujeme ho slabšie. Tak je to i s hudbou, strelbou a všetkými inými zvukmi. — Silne natiahnutá struna vydáva silnejší zvuk nežli struna slabo natiahnutá. Silný úder zapríčini silnejší otras povetria, a tak tedy i mocnejší zvuk; pri slabom otrase slabý je i zvuk.

Zvukovlny pohybujú sa t. j. idú veľmi rýchle a síce za okamih 333 metrov.

Keď do rieky alebo jazera hodíme kameň, tým povstale vlny nezadlho dojdú až ku brehu. Tam sa však celkom nerozplynú, ale odrazia sa nazpät. Tak je to i v povetrí. Keď zvuk alebo hlas na stavanie alebo vrch narazí, odrazí sa hneď nazpät, a my počujeme ho znovu. Tak postáva *ozvena* čili *echo*.

18. Teplota.

Keď stojíme pri zakúrenej peci alebo pri ohni, tak tiež v lete na slnci, badáme istý príjemný pocit. Ten pocit menujeme *teplotou*. Teplotu nevidíme, ale len cítime. Kde je málo teploty, tam je *chlad*, kde niet nič teploty, tam je *zima*.

Najväčšiu časť tepla dostávame od slnca. Slnčné lúče zohrievajú každé teleso. Kde na telesá kolmo padajú, tam zapríčiňujú viac tepla, nežli kde len šikmo na ne padajú. Preto cez poludnie hreje slnce väčšmi, nežli hreje ráno alebo pred večerom. Z tej istej príčiny je v lete teplejšie nežli v zime, pokiaľ v zime lúče slnca vždy šikmo na zem dopadajú.

Telesá tmavej farby berú viac teploty do seba, nežli telesá jasné alebo biele. Pokri sňah na jednom mieste kusom čierneho, na druhom ale kusom bieleho súkna: presvedčíš sa, že pod čiernym skorej roztopí sa sňah nežli pod bielym. I na čiernej zemi skôr topí sa sňah, nežli na žltej hlináčke.

Teplota rozširuje sa i horením. Aby predmet horel,

musí sa najprv zohriať. Fúkni silne na horiaci knot sviečky, zahasne okamžite, lebo si ho fúknutím zachladil. Keď sa niektoré teleso následkom veľkej leploty natoľko rozhorúči, že až žiari a svieti: to menujeme *ohňom*. — Horenie akýchkoľvek telies umožňuje sa jedine kyslíkom v povetří sa nachodiacim. Preto dúchame do pahreby, aby sme jej viac kyslíku dodali, následkom čoho vznikne plameň. Bez povetria, tedy bez kyslíku nič nemôže horeť. Prichlop horiacu sviečku tak, že zamedzíš k nej prístup povetria, — sviečka o krátky čas zhasne. Voda dobrá je na hasenie ohňa: preto, že ňou nielen umenší sa teplota horiaceho telesa, ale zamedzí sa k nemu i prístup povetria t. j. kyslíka.

19. Teplo povstáva i trením.

Vezmi dva kúsky dreva, jeden tvrdší, druhý mäkkší a tri ich chytro a silne jeden o druhý, — zohrejú sa tak, že sa zapália. Pilka pri pílení, nebožiec pri vŕtaní rozhorúča sa; podobne i hlava kolesa, jestli je os suchá. Trením vyvíňuje sa teplota i v našom tele; preto si v zime premrznuté údy trením rozohrievame. Zápalka (sirka) tiež preto sa zapáli, že sa na jej konci pripravený fosfor rýchlym trením zohreje.

Teplo vyvíňuje sa i tam, kde sa niektoré rôznorodé látky smiešajú. Nalej na nehasené vápno vodu, ona tak sa rozhorúči, že voda okolo neho zovre. — Nedostatočne vysušený rastlinný krm, seno, slamá na veľkej hŕbe sparia sa, stlejú ba i plameňom shoria.

20. Teplo rozťahuje, t. j. zväčšuje telesá.

Keď slabo nadúchaný, t. j. povetřím naplnený mechúr pri vrchu mocne zaviažem a na teplé miesto položím, mechúr naduje sa t. j. rozšíri. Prečo? lebo v ňom obsažené chladné povetrie sa zohreje a rozťahne, tedy i väčšie miesto zaujme.

Od zakúrenej pece v izbe zohriato povetrie rozšíri sa, t. j. zredne a následkom toho stane sa ľahším. Preto dvíha sa do hora, a my cítime, že nám je nad hlavou teplejšie, nežli dolu pri nohách. — Keď stávanie horí, v blízkosti ohňa nezadlho i pri úplnom tichu povstane *vetor*. Prečo? Ohňom zohriato povetrie stalo sa ľahším, dvíha sa tedy hore. Na to miesto hrnie sa ale iné chladnejšie a hustejšie povetrie. Tak povstáva *vetor* pri ohni, tak povstáva v stavaní *prievan*, a z takých príčin povstávajú *vetry vôbec*. — Na tomto základe zhotovujú ľudia i takrečený *balón*.

Balón je guľa z papieru alebo z hodbabnej látky zhotovená. Keď povetrie v balóne dobre zohrejú, ono zredne, rozšíri sa, dvíha sa hore a vystupujúce zdvihne so sebou do výšky i balón. Balón však len dotiaľ vznáša sa, kým povetrie v ňom neochladne. Ochladnúc stane sa ťažším a vtedy zas dolu k zemi sadá.

Keď hrejeme v nádobe vodu, táto sa dvíha, ba pri veľkom teple i vykypí. Prečo? Lebo ju teplota rozťahla, rozšírila. Teplota zväčšuje ale i pevné telesá: na pr. železo, sklo, živé striebro a iné. Železo v ohni akoby narastie. Preto okúva kováč voz, zvlášte kolesá horúcim železom, ktoré vychladnúc sa stiahne a tak koleso mocnejšie spolu drží. — Sedí-li zapchávka v hrdle sklenice prituhlo, trime mocne špagátom hrdlo sklenice, ono sa zohreje a rozšíri natoľko, že zapchávku ľahko von dostaneme.

21. Teplomer.

Na meranie tepla majú ľudia prístroj *teplomerom* zvaný. Teplomer pozostáva z tenkej, sklennej na doštičke pripravenej cievky. Takú cievku naplnia po istú časť živým striebrom, oba konce zatvorí ale tak, žeby v cievke žiadneho povetria nebolo. Teplota účinkuje cez steny cievky na živé striebro a rozšíri ho, tak že ono v cievke do hora vystupuje. Keď povetrie ochladne, živé striebro stiahne sa zase. — Výška vystupovania alebo padania živého striebra označená je na doštičke čiarkami,

ktoré stupňami sa menujú, a síce od bodu, kde voda mrznúť začína nahor i nadol. Od tohoto bodu, ktorý menuje sa bodom ľadu — stupne tepla počítajú sa nahor, stupne zimy ale nadol. Najzdravšia teplota v izbe je 16—18 stupňov.

22. Teplota i zima premeňujú telesá.

Dajme v zime do nádoby kus ľadu, a postavme ho na noc do teplej izby. Do rána ľad z nádoby zmizne, miesto neho ale nájdeme v nádobe vodu. Tu pevné teleso premenilo sa teplotou na tekuté, a to isté deje sa i s mnohými inými pevnými telesami. Teplota ich premeňuje, t. j. rozpušťa, topí. ku pr. sňah, maslo, slaninu, loj, vosk, olovo, zlato, železo atď.

Položíme-li nádobu s vodou na oheň, voda sa v nej zohreje. Čím väčší sa zohrieva, tým viac jej z nádoby ubúda, až pri trvácom teplé úplne zmizne. Kam že sa podela? To zvieme nasledovne: prikryme nádobu, v ktorej sa voda hreje pokryvkou. Keď o nejaký čas pokryvku naddvihneme, vidíme že z nádoby para vystupuje. Teplota premenila vodu na paru, ktorá že je ľahšia nežli voda — hore vystupuje. — *Teplota tedy premeňuje pevné telesá na tekuté, tekuté ale na rozťažné čili plynné.* Vodné pary v chladnom náteplí premeňujú sa na kvapky: sama voda ale na zime stuhne, t. j. premení sa na ľad. *Zima premeňuje tedy plynné telesá na tekuté, a tekuté na pevné.*

23. Rozvádzanie tepla.

Držíme-li jeden koniec železnej paličky v ruke a druhý v plameni: o krátky čas zohreje sa palička natoľko, že ju sotva v ruke udržíme. To je preto, že sa teplota ohňa po celej paličke rozšírila. Toto rozširovanie sa tepla menujeme *rozvádzaním* tepla a sám predmet *vodičom* tepla. Držíme-li ale v plameni koniec drevenej

paličky alebo slámky, — nepocítíme v ruke žiadnu teplotu. lebo drevo a slama nerozvádžajú t. j. nevodia teplo. Z tej príčiny menujeme železo *dobrym*, slamu ale *planým teplovodičom*. Dobrych teplovodičov poznávame po tom, že sa chytró rozohrejú, ale aj chytró ochladnú, a takými sú všetky kovy. Planými teplovodičmi sú tie telesá, ktoré sa len pomaly rozohrievajú a neskoro ochladávajú, na pr. drevo, slama, koža, papier, hlina, voda, vlna, uhlie, popol, povetrie atď.

Dobrych teplovodičov upotrebuujeme tam, kde v krátkom čase veľkú teplotu docieliť chceme. V železnom hrnci sa voda chytrejšie zohreje nežli v hlinenom, a železnou pecou sa izba chytrejšie zahreje, nežli pecou hlinenou.

Planých teplovodičov upotrebuujeme tam, kde naležajúcu sa už teplotu, buďto udržať alebo odstrániť chceme. Tak v zime udržujeme teplotu tela odevom vlneným alebo kožušeným, v lete ale odstraňujeme ju odevom plátenným a slamenným. (Slamenné klobúky miesto plstenných.) Kuchárky chytajú horúce hrnce *handrou*, a kováci horúce ráfy kusom plstiny alebo kože. Včelné úly obkladáme alebo opletáme slamou, a sice na zimu preto, žeby z nich teplo neunikalo, — v lete ale nato, aby do nich prílišné teplo z vonku neprenikalo.

24. Mhla a oblaky.

Keď otvorenú nádobu studenou vodou naplníme, hoc by sme ju ani k teplu nedali, — o krátky čas už spozorujeme, že voda z nej pomaličky mizne, až konečne i cele vyschne. Kam že sa tá voda podela? Premenila sa na paru a zdvihla sa do povetria. Tedy nielen zohriata a vriaca voda premenuje sa na paru, ale i voda, ktorú obyčajne studenou menujeme.

Známo nám je, že veľká časť našej zeme pokrytá je vodou, ba že i takzvaná suchá zem je vlhká. Vody, zvlášte morské, taktiež i vlhká zem neprestajne sa vy-

parujú, a pary tie, súc ľahké — zdvihajú sa do hōra. Čím vyššie takéto pary vystupujú, tým väčšmi onychladnú a srazia sa do vedna t. j. shustnú tak, že ich videt môžeme. — Keď je vonku chladno, srazia sa tie pary v blízkosti zeme a tvoria *mhlu*; keď je ale teplo, vystúpia do značnej výšky, a vtedy volajú sa *oblaky*. Mhla a oblak je tedy jedno a to isté. — Mhla je blízko zeme rozprestierajúci sa oblak; oblak ale je vo vysokosti sa vznášajúca mhla.

25. Dážď, sňah, krúpy, ľadovec.

Keď v zime na suchý oblok dýchame, — zbadáme, že oblok o krátky čas zajde t. j. bude vlhký, zarosený. Čím dlhšie naň dýchame, tým stáva sa vlhkejším, až konečne utvorí sa na skle kvapky, ktoré dolu sklom potečú. Ako povstaly tie kvapky? Nadýchaná para ochladla a srazila sa na studenom skle, a chladom tým premenila sa na vodu.

Pary v povetrí t. j. oblaky — istým časom tiež ochladnú, a síce najviac od studeného vetra. Vtedy sa pary srazia, shustnú a premenia na kvapky. Voda ale je ťažšia nežli pary, preto tie vodné kvapky padajú dolu k zemi, a to je *dážď*. Z nízkeho oblaku padajú len malé kvapky, tedy drobný dážď; keď je oblak vysoko, sú dážďové kvapky väčšie, lebo sa ich na dlhšej ceste viac v jedno spoji.

V zime také oblačné pary, keď by na vodü premeniť sa mali zamrznú, a padajú dolu v podobe malých, bielych hviezdčiek. To je *sňah*.

Pride-li oblak náhle do veľmi chladnej vrstvy povetria, vtedy dážďové kvapky zamrznú, a v podobe ľadových guľočiek padajú dolu čo *krúpy* (búrka).

Ľadovec (kamenec) povstáva v lete, keď vo vrchných vrstvách povetria — chýtro a veľmi ochladnuvších — povstane sňah, ktorý následkom povstaleho silného vetra sa mieša a sliapa. Keď potom také sňahové chomáčky padajú dolu cez nižšie, teplejšie vrstvy povetria, priberú na seba i tie teplejšie pary, ktoré hneď na ne primrznú,

z čoho tvoria sa tie ľadové kúsky, ktoré ľadovecom menujeme. Čím dlhšie ľadovec padá, tým väčšie sú jednotlivé kúsky, lebo tým viac menších kúskov sleje sa v jedno.

26. Rosa a mráz.

Rastliny to teplo, ktoré vo dne od slnca dostaly, vypúšťajú v noci von zo seba. Rastliny tedy v noci ochladnú, a ochladne i v jich blízkosti sa nachodiace povetrie. V tom chladnom povetrí nachodiace sa vodné pary srazia sa, a padajú v podobe drobulinkých kvapák na zem a rastliny. Vtedy tie kvapky voláme *rosou*. — Keď v noci, zvlášte na jar a v jaseňi povetrie i zem veľmi ochladnú, vtedy vodné pary nielen do kvapák sa srazia, ale kvapky tie i zamrznú. Tak povstáva *mráz*. Mráz je tedy zamrznutá rosa. — V pošmúrnom alebo vetrnom čase nebýva mráz. Keď vetor duje, pohybujú sa pary neprestajne a preto nemôžu sa na predmety usadiť t. j. utvoriť rosu. Bez rosy ale niet mrazu.

27. Svetlo.

Vodne je vidno; v noci je tma. Prečo? Lebo vodne svieti nám slnce, v noci ale nie. Slnce, hviezdy a horiace telesá majú svoje vlastné svetlo. Ony svieťa nám tým, že lúče čili papršky svoje vysielajú k nám tak, že jich blesk do očí nám padá, a my vidíme. V tmavej izbe stôl v nej stojaci nevidíme; zažneme-li ale sviečku, jej svetlo vyšle papršky svoje na všetky strany, a vtedy vidíme nielen stôl, ale ešte aj iné v izbe sa nachodiace predmety. Papršky svetla rozširujú sa v rovných čiarach, preto cez krivú trubicu (rúrku) nedá sa nič vidieť a z tej príčiny nemôžu byť ani predmety zo všetkých strán osvetlené.

28. Tôňa čili tieň.

Niektoré telesá, na príklad: povetrie, voda, sklo — prepúšťajú papršky svetla. Cez tie telesá vidíme: sú to tedy priezračné telesá. — Drevo, železo, zem neprepúšťajú papršky: sú tedy nepriezračné. Za nepriezračnými telesami, keď na ne svetlo padá — ukáže sa nám tmavé, neosvetlené miesto. To je *tôňa* čili *tieň*. Jakej podoby je teleso, takej podoby je i jeho *tôňa*. Kniha má ublastú, jablko okrúhlu, krivý konár ale krivú *tôňu*. Čím silnejšie sú lúče svetla, tým tmavšia je *tôňa* telesa. Nebeské telesá, na pr. zem a mesiac majú tiež *tôňu*, lebo sú pevné, nepriezračné. *Tôňu* týchto telies vidáme pri zátmení slnca a mesiaca.

29. Odrážanie svetla.

Telesá odrážajú papršky svetla. Čím hladší je povrch telesa, tým silnejšie odráža papršky. Keď zrkadlo v izbe slnečným paprskom vystavíme, tieto odrazia sa, a na stene alebo povale ukáže sa nám jasná podoba zrkadla. Dobré zrkadlo odráža papršky svetla tak dokonále, že pred zrkadlo postavené osvetlené predmety ukážu sa za zrkadlom v obraze tej istej veľkosti i farby, aké sú v skutočnosti. I povetrie odráža papršky vychádzajúceho alebo zapadajúceho slnca. Preto, hoc slnce ráno *ešte*, večer ale *už* nevidíme, žiaru jeho predsa pozorujeme. Tá žiara su ranné a večerné *zore*, alebo lepšie: *svit* a *mrak*.

30. Lóm papršlekov svetla.

Keď do čistej vody zamočíme paličku šikmo, táto pri površí vody ukáže sa nám akoby zlomená. To je preto, že papršky svetla pri priechode z vody do povetria sa lomí, t. j. v inom smere sa odrážajú. Tiež z

tej príčiny voda v rieke nezdá sa nám byť tak hlbokou ako je v skutočnosti, a ryby vo vode tiež hlbšie plávajú, než sa nám to vidí.

Papršleky svetla najväčšími lomí sa na takzvaných sklenných čočkách. Na vyduté čočky, t. j. podobu šošovice majúce brúsené sklá padajúce papršleky lámu sa tak, že sa za sklom v jednom bode shromaždia. V tom bode vyvíňujú tak veľké teplo, že sa odneho tmavé zápalisté látky, na pr. práchno, dohán, súkno — snadno zapália. Preto menuje sa taká čočka i *zapalovacím sklom*.

Pozerámeli cez vydutú čočku na písmeny alebo iné predmety, ukázu sa nám zväčšené. Vydutá čočka je tedy i *zväčšujúcim sklom*. Z tej príčiny potrebujú také čočky na okuliare pre *ďaleko-* alebo *slabozrakých*. — Podduté, t. j. na oboch bokoch vyhlbené čočky zmenšujú predmety a ukazujú ich bližšie než sú v skutočnosti. Podduté čočky potrebujú na okuliare pre *krátkozrakých*.

31. Drobnno- a ďalekohľad.

Vyduté čočky dajú sa v trubici k tomu cieľu ustrojenej tak poskladať, že vidíme cez ne predmety i viac storáz zväčšené. Vlas zdá sa nám byť hrúbosti prsta; kvapka vody veľkosti mištičky atď. Takýto prístroj volá sa *drobnohľad*.

Dve čočky, a síce jedna väčšia a druhá menšia v podobnej trubici pripravené — nielen zväčšujú ale i sblížuujú nám predmety veľmi značne. Cez taký prístroj hľadiac rozoznáme na pr. číselník väzových hodín zreteľne i na polhodiny dialky. Takýto prístroj volá sa *ďalekohľad*.

32. Farby.

Obyčajne zdá sa nám, akoby papršleky slnečné žiadnej farby nemaly. Postavíme-li ale pohár s vodou na slnce, a držíme za ním kus bieleho papiera, tu hneď

uvidíme, že papršleky cez pohár na papier padajúce sú farbové. Ešte dokonalejšie zjavia sa nám tie farby, keď ku zkúške hrubé trojhranné sklo upotrebíme. Cez také sklo vidíme nasledujúcich sedem farieb: červenú, pomarančovú, žltú, zelenú, jasno-a tmavobelasú a fialkovú. Tieto farby sú tie isté, ktoré na dúhe vidíme, preto sa i dúhovými farbami menujú. — Všetky tieto farby dovedna smiešané tvoria biele svetlo slnca.

Jedny telesá odrážajú jednu, druhé zase inú farbu papršlekov. Krv na pr. odráža farbu červenú, ostatných šesť ale akoby pohlcuje; zlato odráža žltú, stromové listá zelenú farbu. Ktoré teleso všetky farby papršlekov odráža je bielo; ktoré ale všetky pohlcuje, je čierno.

Dúha povstáva vtedy, keď nám za chrbtom slnca svieti, pred nami ale dažďový oblak sa nachodí. Na dažďové kvapky padlý paprsek slnca o zlomí a odrazí sa od nich, pri čom svetlo jeho rozloží sa na farbové papršleky, ktoré čo krásna sedmofarebná dúha sa nám ukázu.

Zore povstávajú tak, že ráno a pred večerom v povetří ochladnuté a shustnuté pary prepúšťajú červené a žlté papršleky slnca, a vtedy vidíme nebó akoby zapálené.

.33. Magnet.

Magnetom zovie sa istá železná ruda, ktorá tú vlastnosť má, že menšie kúsky železa k sebe priťahuje. Táto priťahujúca sila magnetu volá sa *magnetismus*. — Keď takým *prirodzeným* magnetom natreme tyčku oceľovú, stane sa i táto magnetickou, t. j. priťahuje tiež kúsky železa, a síce na oboch koncoch najsilnejšie. Toto je už *strojený* magnet, ktorému obyčajne dávajú podobu podkovy.

Veľmi dôležitá vlastnosť magnetu je ale tá, že v pokojne visiacom stave jeden jeho koniec ukazuje vždy na sever, a druhý vždy na juh. Ten prvý volá sa severným, ten druhý ale južným pólom.

Túto vlastnosť magnetu použili ľudia k shotoveniu takzvanej *magnetickej ihly*, ktorá na konci druhej kolmo

stojacej ihly vodorovne položená ukazuje vždy spomenuté dve strany sveta. Umiestená býva v mosadznej sklenným vrchnákom opatrenej skrynke, a menuje sa *kompas*. Kompas potrebný je zvlášte plavcom na mori — meno- vite v pošmúrnom čase, lebo by ináče zabľúdili.

34. Hromovina, čili električnosť.

Triem-li pečatný vosk súknom tak, že sa zohreje, a priblížim-li ho ku kúskom papiera: tieto sa pohnú a akoby skočia na vosk, vlastne vosk pritiahne ich k sebe. O chvíľku však odpadnú tie papierové kúsky, t. j. vosk ich *odstrčí*. To isté zkusíme, keď v tichom povetří silne trieme o súkno sklennú trubicu. Príčinou tohoto úkazu je prifahujúca a odstrkujúca sila, ktorú sme trením vo vosku a skle vzbudili. Táto sila volá sa *hromovinou* alebo *elektrinou*.

Keď trieme sklennú trubicu v tmavej izbe a priblížime k nej prstovú háňku: preskočí zo skla do háňky malá iskra, ktorá zapríčiní nielen istý slabý prskot, ale i úder, ako keby ihlou pichnul. To je *hromová čili električná iskra*.

Na kovy, zvlášte na železo preskočí hromová iskra i z väčšej diaľky. Niektoré telesá snadno prifahujú takú iskru a vedú ju ďalej. To sú *dobří vodičia* hromoviny. Také telesá sú: kovy vôbec, rastliny, voda, živočíchy, vlhké povetrie atď. Niektoré telesá neprifahujú hromovinu. To sú *zlí vodičia*, a takí sú na pr. suché drevo, sklo, hodbáb, smola, slama a iné.

35. Búrka, blesk, hrmenie.

Hromovina shromažďuje sa nadovšetko v povetří, a sice najviac v tichom letnom čase. Najviac shromažďi sa jej vždy v oblakoch. Z oblakov hromovinou naplnených preskakujú hromové iskry do druhých blízkych

oblakov, často ale i do vysokých predmetov na zemi, aké sú: väže, strojny, staviská atď. Také hromové iskry sú veľké, preto ich aj dobre vidíme. Volajú sa *blesky*.

Keď hromová iskra skočí, alebo ako sa hovorí udre do predmetov zápalistých, vtedy ich obyčajne rozbúra a zapáli. Blesk veľmi stlačí povetrie, cez ktoré letí. Tak stlačené povetrie usiluje sa znovu chytró rozťahnuť, a z toho povstáva hrmot, ktorý *hrmením* čili hromom menujeme. Že blesk prv vidíme, jako hrmenie počujeme, je preto, že svetlo preletí za sekundu či okamih 315 tisíc kilometrov, kdežto zvuk len 333 metrov.

Včas búrky a hrmavice nemáme sa zdržovať v blízkosti predmetov, ktoré hromovinu prifahujú. Nie tedy pri železnej peci, ohni, pri vlhkom múre, stromoch, väži, medzi statkom, pod kochom a vôbec kde je prievan.

36. Hromosvod.

Ludia chráňa si vysoké budovy pred škodlivými účinkami hromového blesku prístrojmi, ktoré zovú sa *hromosvody*. Hromosvod záleží z vysokej železnej žŕďky, vlastne z viac spolu pospájaných žŕďok, ktorých jeden koniec nad stavanie sa vypína, druhý ale do zeme siaha. Hromosvodom pritiahnutá hromová iskra sbehne po ňom dolu do zeme, tam sa rozide a ztratí.

37. Elektromagnet.

Obyčajné železo stáva sa magnetickým nielen keď potrie sa magnetom — ale i vtedy, keď hromovina čili elektrina okolo neho obehuje. Pristaví-li sa ale obeh hromoviny, železo v tom okamžení prestane byť magnetickým. Takýmto spôsobom v železe vzbudená sila volá sa *elektromagnetizmom*. Elektromagnetizmus zvláštnu a znamenitú službu koná pri ďalekopise čili telegrafe.

38. Ďalekopis.

Ďalekopis je prístroj, pomocou ktorého v niekoľko okamihoch do značne veľkej diaľky zaslať môžeme zprávy, aké len chceme. Sám ďalekopis môžeme si asi takto predstaviť: V každej ďalekopisnej stanici pripravená je železná, medeným drôtom obkrútená podkova. Nad koncami t. j. ramenami podkovy pripravená je železná tyčka asi tak, ako pripravené je važídko t. j. sochorík na malých vaškách kupeckých. Keď pustia hromovinu po drôte z jednej stanice do druhej, ku pr. z Čaby do Aradu: v aradskej stanici umiestená podkova okamžite stane sa magnetickou a pritiahne hneď k sebe jeden koniec tej nad ňou pripravenej železnej tyčky. Vtedy druhý koniec tyčky naddvihne sa tak, ako keď len na jednu mysku vážek farču položíme. — Na tom, do hora sa zdvihajúcom konci tyčky pripravená je ceruza, ktorá pri každom do hora vystúpení — urobí na pripravený tam papier istý znáček. Papierový pásik krúti sa nad tyčkou pomedzi isté kolečká neprestajne. Trvá-li spojenie hromoviny s podkovou len za okamih, urobí ceruza na papieri len bodku; trvá-li dlhšie, urobí na ňom čiarku. — Z takýchto bodiek a čiarok zostavená je takrečená ďalekopisná abeceda na ten spôsob, že na pr. ● znamená e; ●● i; — t; ● — a; — ● n; — — m; atď.

5 Telefon

VII.

DEJEPIS KREŠŤANSKEJ CIRKVE.

ČASŤ I.

Od založenia cirkve až po jej obnovenie.

1. U v o d.

„Tak Bůh miloval svět, že Syna svehu jednorozeného dal, aby každý, ktož věří v něho nezahynul, ale měl život věčný.“ — Ten Syn Boží Ježíš Kristus pred svojim na nebe vstúpením tento rozkaz vydal svojim učedníkom: „Jdouce, učte vsecky národy, krstíce je ve jméno Otce i Syna i Ducha svatého. Učíte je zachovávatí všecko, což sem přikázal vám.“ — Týmto rozkazom založil Kristus cirkev svoju tu na zemi.

Tí, ktorí sú na vieru v Krista pokrstení, menujú sa krestania, a všetci krestania spolu tvoria cirkev obečnú krestanskú.

Aby tí, ktorí sú na vieru v Krista pokrstení v neho i veriť a k nemu prísť mohli, k tomu vychováva ich v cirkvi krestanskej sám Duch svatý skrze slovo a svätosti.

2. Prvý krest'anský sbor.

Viditeľný základ cirkve krestanskej položený bol v Jeruzaleme. Keď totižto v desiaty deň po vstúpení Ježišovom na nebe prijali jeho učedníci veľiké dary

Ducha svätého, kázal Peter v chráme Jeruzalemskom po prvý raz o Kristu, a hneď dalo sa pokrstiť okolo tri tisíce ľudí. Tak povstal prvý kresťanský sbor čili cirkvi.

Tento prvý sbor zrástol a rozmohol sa v krátkom čase. Jeruzalemskí kresťania shromažďovali sa každodenne ku vzájomnému sa vzdelávaniu a sriadili si život celkom v smysle učenia Kristovho. Oni boli akoby jedno srdce a jedna duša. Spojovala ich opravdivá bratská láska. Majetní podporovali chudobných, tak že nikto nemal nedostatku. Na čistotu mravov medzi sebou dozerali prísne. Kto zavedené v cirkvi poriadky nezachovával, alebo iným ku pohoršeniu sa choval, bol najprv napomenutý, a jestli sa nepolepšil, i zo spolku cirkve vytvorený. Pre takéto jich obcovanie i neveriaci židia mali ich vo vážnosti.

3. Sriadenie prvotných cirkví.

Prvotné kresťanské cirkve spravovali starešiovia čili presbyteri, ktorí sa pôvodne i biskupmi menovali. Pozdejšie mali starešiovia, zvlášte vo väčších cirkvách nad sebou biskupov, ktorí spolu aj iné menšie cirkve riadili a spravovali.

Presbyteri boli v tých časiach kazateľmi a učiteľmi slova božieho. Mimo nich mala cirkev i jahnov čili diakonov. Títo pomáhali kazateľom pri verejných službách božích, sbierali almužny pre potreby cirkve a opatrovali aj nemocných.

4. Šírenie sa kresťanstva.

Známosť kresťanského náboženstva začala sa šíriť z Jeruzalema na vonok v čas prvého prenasledovania jeruzalemských kresťanov. Vtedy pred prenasledovaním preč sa vystahovavší kresťania rozniesli známosť Kristovho učenia po všetkých okolných mestách, ba i do ďalších krajín. V tomto prenasledovaní podstúpil smrť mučednícku krem apoštola Jakuba i diakon Stefan, ktorého pamiatka v cirkvi v druhú vianočnú slávnosť sa svätieva.

5. Hlavní rozšiřovatelia kresťanstva.

Hlavnými rozšiřovateľmi Kristovho náboženstva boli predovšetkým apoštolovia, medzi nimi zvlášte predivným spôsobom na vieru Kristovu obrátený Pavel. Apoštolovia spravovali nimi založené cirkve buďto osobne, alebo, nemôúc stále byť tam prítomní, posielali jim listy, ktorými ich vyučovali, napomínali a posilňovali. Takýchto listov najviac napísal Pavel, ktorý zväčša medzi pohanmi účinkoval. Máme ale aj listy od apoštolov: Petra, Jakuba, Jána a Judy.

Peter apoštol, založiac najprv cirkev jeruzalemskú kázal Krista najviac židom nielen v Palestíne ale i v Sýrii a v Malej Azii. Pri správe cirkve jeruzalemskej verne pomáhal Petrovi učedník a apoštol Kristov Ján. Po smrti Pavlovej účinkoval Ján na mieste Pavlovom v Efezu, kde, až do pozdnej svojej smrti s hojným požehnaním pracoval na zveľadku cirkve.

Učedníci Kristovi Ján a Matúš, a apoštolskí pomocníci Marek a Lukáš opísali život, učenie a skutky Pána Ježiša. — Lukáš napísal i knihu skutkov apoštolských, v ktorej naznačil to, čo dialo sa s rozširovaním kresťanstva po Ježišom na nebe vstúpení.

6. Všeobecné prenasledovanie kresťanov.

Hoc kresťanské náboženstvo účinkovaním apoštolov rýchle sa šírilo, preda dost skoro naplnilo sa to predpovedanie Kristovo, že jeho nasledovníci budú preňho musieť i trpieť. — Prvé veľké prenasledovanie bolo v Ríme ešte za života apoštola Pavla. Rimský cisár *Nero*, ktorý bol človek bezbožný a ukrutný, sám podpálil mesto Rím, vinu toho ale svalil na kresťanov. Rozhorčený ľud spolu s cisárom tým najukrutnejším spôsobom pomordoval temer všetkých v Ríme bývajúcich kresťanov. — V Jeruzaleme prenasledovali kresťanov židia; inde zase pohanskí kňazia a úradníci, bojac sa o svoje dôchodky;

panovníci, bojac sa o nadvládu — nútili kresťanov obeť modlám a klaňať sa obrazom cisárov. Keď to kresťania urobíť nechceli, — trápili, mordovali a prenasledovali ich vo všetkých krajinách rímskeho cisárstva. Jedným brali majetky, iných pálili alebo mečom vraždili; mnohých pribili na kríž, alebo ich vrhli divej zveri, ktorá ich roztrhala; zase iných piekli na železných mrežach ako zver, a telo trhali im po kuse rozpálenými kliešťami. Ktorí ani v takých mukách ducha nevypustili, natreli jim to ranavé telo mädom a sviazaných stavali úpeku slnca, aby ich ešte i muchy a komáre štípaním trápily. Mnohí síce poutekali do hôr a pustatín, ale i z tých väčšina zahynula tam hladom.

Takéto prenasledovanie trvalo s malými prestávkami temer za 300 rokov.

7. Význačnejší kresťanskí mučedníci.

Apoštol *Jakub* starší bol na rozkaz Herodesa v Jeruzaleme statý. — *Pavel* apoštol statý bol v Ríme, o Petrovi hovorí sa, že bol tiež v Ríme ukrižovaný.

Ignác, biskup antiochenský, ktorý bol učedník apoštola Jána, bol v okovách z Antiochie do Ríma odvedený a tam levom k roztrhaniu podvržený.

Polykarp, biskup smyrnenský odsúdený bol k spáleniu za živa. Keď jeho sudca videl, že má pred sebou starca jednou nohou už v hrobe stojaceho, takto mu riekol: „Pováž svoj vysoký vek, odrekni sa Krista, a prepustím ťa v pokoji.“ *Polykarp* odpovedal: „Už 86 rokov stojím v službe môjho Pána Krista, a on mi nikdy v ničom neublížil. Jako mohol by som sa mu teraz stať neverným!“ Keď už drevo okolo neho horelo, zdalo sa, akoby sa ho plameň ani dotknúť nechcel. Prebodli ho tedy mečom, a mrtvé telo jeho spálili. — Krem týchto ešte mnoho znamenitých kresťanských biskupov a učiteľov podstúpilo v tie časy smrť mučednícku.

8. Blahonosné následky prenasledovania.

Prenasledovanie kresťanov malo pre cirkev kresťanskú i požehnané následky. Veľmi mnohí z kresťanov vzdor najukrutnejším mukám neodriekli sa Krista, ale v pevnej nádeji na korunu večného života radostne podstupovali smrť mučednícku. — Pohania, vidiac to, museli uznať, že to náboženstvo, ktoré svojich vyznavačov ešte i v mukách smrti tak znamenite posilňuje a potešuje hodné je toho, aby i od nich prijaté bolo. Preto často prihodilo sa, že sami mučitelia priznali sa k viere v Krista. Pritom i pred prenasledovaním po svete sa rozprchlí kresťania rozniesli semeno viery kresťanskej medzi rozličné národy. Následkom toho už v prvých dvoch storočiach nachodily sa mohutné a slavné cirkve vo veľkých mestách, aké boli: Kartago, Aleksandria, Antiochia, Smyrna a iné.

9. Utíchnutie prenasledovania kresťanstva.

Tristoročné prenasledovania kresťanov v ríši rímskej pristavil na začiatku 4-ho storočia cisár *Konštantin Veliký*. Tento slavný panovník navrátil kresťanom všetky jim predtým odobraté majetky, dal jim nastavať chrámy a uviedol i svätenie nedele. Pri sklonku svojho života dal sa i sám pokrstiť.

Syn jeho, *Konštantin II*-bý dal pozatvárať všetky modlárske chrámy a obetovať modlám zakázal pod pokutou smrti. — Tohoto nástupca *Julian*, odpadnúc od kresťanstva, znovu podporoval pohanov, a dopustil, že kresťania za čas znovu boli prenasledovaní. Po jeho smrti prestalo však prenasledovanie, a cirkev kresťanská znovu rozširovala a upevňovala sa asi za 300 rokov po všetkých krajinách. V tom čase pokresťanili sa i národy v terajšom Nemecku, Francúzsku a Anglicku bývajšie.

10. Pustovníci, mnísi, kláštory.

Už v dávnych časiach, ešte pred nar. Kr. Pána nachodili sa jednotlivci, ktorí utiahnutí od sveta bývali na miestach pustých, kde živili sa len korenkami bylin a ovocím. Takú samotu vyhľadávali v tom presvedčení, že na pokoji, nikým nemýlení lepšie budú môcť Bohu slúžiť. To boli takzvaní pustovníci, ku ktorým pripodobniť možno i prorokov Eliáša a Elizea, ba i Jána krstiteľa, o ktorom čítame v evanjeliume, že býval na púšti a jedal kobylky a mäd lesný. — V prvých storočiach rozmohol sa počet pustovníkov veľmi, a síce kresťanmi, ktorí pred prenasledovaním zvlášte do pustatin afrikánskych sa vysťahovali. Pustovníci stavali si z počiatku len menšie osobitné obydlia, pozdejšie ale i väčšie spoločné domy, a živili sa zčiasťky obrábaním poľa okolo jich bydlísk ležiaceho, zčiasťky ale i z almužien. Vtedy menovali sa už mnísi, a jich bydlisky volaly sa kláštory. Takíto mnísi mali svojich predstavených správco, taktiež isté ustálené poriadky života čili regule, ktoré veľmi prisne zachovávali. — Pozdejšie zakladané byly také mníšske spoločnosti i po iných krajinách. Jednotliví mnísi, chodiac po okoli, s veľkou horlivosťou kázali a rozširovali medzi pohanským ľudom učenie Kristovo. Pritom priučali ľud roľníctvu a remeslám, a ponač vtedy ešte umenia knihtlačiarkeho nebolo, prepisovali mnísi v kláštorech i písmo sväté, ktoré sa takým spôsobom hoc i pomali, predsá vo veľkom množstve rozšírilo. — I dnes ešte jesto mnoho kláštorev, ale len v cirkvi rímsko a réckokatolíckej. Naša evanjelická cirkev nedrží kláštory teraz už za potrebné, preto ich ani nemá.

11. Mahomed.

V siednom storočí po Kristu zadal kresťanskej cirkvi veľmi citednú ranu *Mahomed*, ktorý toho času nové náboženstvo založil.

Mahomed bol kupec v Arabii. Náboženstvo svoje zostavil z náboženství: pohanského, židovského a kresťanského, pridajúc k tomu i svoje vlastné výmysly. Učil, že je len jeden Boh, a on Mahomed že je jeho najväčší prorok. Krista síce tiež za proroka, a však za menšieho od seba uznával. Všetkých nemahomedánov vyhlásil za neveriacich, ktorých ako takých mečom treba vykoreniť. Budúci život predstavil v učení svojom ako večné požívanie telesných rozkoší. A toto bolo hlavnou príčinou, že tak mnoho mal nasledovníkov.

Mahomed rozširoval svoje náboženstvo s veľkou ukrutnosťou. Vedúc vojny proti kresťanom dal mordovať každého, kto sa k jeho náboženstvu priznať nechcel. — V krátkom čase rozšírilo sa mahomedánstvo v Palestíne, Syrii, v Afrike ba i v Španielsku. Dnes priznáva sa k nemu v Európe už len čiastka Turkov.

12. Pokresťanenie našich praotcov.

Temer do konca deviateho storočia nemali naši otcovia známosti o jedinom pravom Bohu a o Kristu. Dotiaľ vzývali viac bohov a bôžkov, stavajúc jim nádberné chrámy. Boli tedy modlári. Prichádzali boli síce k nim kresťanskí kňazia z Nemecka, ktorých ale hovoriacich rečou cudzou, otcovia naši ani nepočúvali. Dozvediac sa knieža Rastislav, že je v susednom národe bulharskom kresťanstvo už rozšírené, vypravil roku 863 poslov k riekemu cisárovi Michalovi s prosbou, aby poslal mu učiteľov kresťanstva takých, ktorí by znali reč otcov našich. Michal rád vyhovel tej prosbe a postal mu dvoch vierozvestov a síce bratov Cyrilla a Metoda. Otcovia naši, počujúc ich kázať o Kristu v svojom materinskom jazyku, prijali ich s radosťou. Cyril a Metod priniesli s sebou i knihy náboženské v slovenskej reči písané a pokresťanili predkov našich v krátkom čase. — Nemeckým kňazom, ktorí spolu s kresťanstvom hneď i nemčinu uvádzali by boli chceli, takýto prospech apoštolov Cyrilla a Metoda ovšem nebol po vôli. Brojili tedy proti nim, obvinia-

jich u rímskeho pápeža z rozšírovania falošného učenia. Avšak pápež Adrian II. hý, presvedčiac sa o čistote jich učenia, nielen nedopustil jich prenasledovať, ale povýšil Metoda za arcibiskupa, Cyrilla ale za biskupa na Morave a v Pannonii. — Toho času prijal kresťanstvo i národ ruský.

13. Pokresťanenie. Maďarov.

O sto rokov pozdejšie než naši predkovia, prijali kresťanstvo i Maďari, ktorí okolo roku 890 v tejto vlasti osadili. *Gejza* bol prvý z maďarských kniežat, ktorý priznal sa ku kresťanstvu, a síce hlavne pričinením jeho manželky *Sarolty*, ktorá bola dcérou vtedy už pokresťaného sedmohradského kniežata *Ťulu*. Najväčšie ale zásluhy o pokresťanenie Maďarov vydobil si syn *Gejzov Štefan*, prvý kráľ uhorský. Skrze biskupa pražského *Vojtecha* r. 994 v Ostrihome pokresťaný, ihneď horlivo rozširoval náboženstvo kresťanské. Keď sa časť pohanských ešte Maďarov preto proti nemu zbúrila: tých zvlášte pomocou našich slovenských predkov víťazne premohol v bitke pri Ostrihome. Za také jeho zásluhy obdržal od pápeža *Sylvestra II.* kráľovskú korunu, ktorou roku 1000-ho bol korunovaný čo prvý uhorský kráľ.

Tiež v tom čase dostalo sa kresťanské náboženstvo i do Švédska a na ostrov Island. — Slovania v tých časoch v terajšom severnom Nemecku bývavši, boli ku kresťanstvu násilne privedení a spolu i ponemčení. — V Poľsku ujalo sa kresťanstvo toho istého času, keď i u Maďarov.

14. Križiacke vojny.

Už od 4-ho storočia počnúc, tedy ešte v dobe predmahomedánskej, prišlo u kresťanov do zvyku putovať ku svätému hrobu do Jeruzalema. Ponúkalo ich k tomu to domnenie, že modlitba na mieste, kde Kristus trpel, pôsobí odpustenie hriechov. Keď ale Turci v 11-tom

stvoroch, Palestínu opanovali, stalo sa cestovanie do Jeruzalema veľmi nebezpečným, pretože Turci s pútníkmi zle nakladali a mnohých často i usmrtili. Kresťania teda umienili si Jeruzalem od Turkov nazpät vydobíť. Pápež každému, kto by ta šiel bojovať, sľúbil už napred úplné odpustenie všetkých hriechov. I hrnulo sa ľudu na tisíce. Každý bojovník prísť mal na ramene červený znak kríža, preto sa tieto vojny križiackymi vojnami menovali. Po troch rokoch podarilo sa síce križiakom Jeruzalem vydobýť, pozdejšie však znovu odobrali jim ho mahomedáni. V križiackych vojnách, ktoré asi dvesto rokov trvaly, zahynulo vyše šesť millionov ľudí.

15. Porušenie čistoty kresťanského učenia.

Kresťanská cirkev bohužiaľ nezostala dlho pri pôvodnej čistote učenia Kristovho a apoštolského. Už v prvých storočiach začaly sa tvoriť v cirkvi viaceré stránky, z ktorých mnohé vysvetľovali písmo sväté dľa vlastného rozumu, a pritom jedna druhú odsudzovaly. Tak povstali v cirkvi i rozličné bludárske sekty. Ľud pospolitý bol celkom neumelý, pretože vtedy nebolo ešte ani škôl ani kníh. Písmo sväté nachodilo sa len kde tu v kláštorech a u niektorých biskupov alebo veľmi bohatých jednotlivcov, ale i to písané bolo len po latinsky, a do materinskej reči ktorého toho národa nebolo slobodno ho preložiť. Biskupovia, oplývajúce bohatstvom, viac pečovali o svoje pohodlie a pôžitky telesné, než o rozširovanie kráľovstva Božieho. Hoc mnohí z nich ani písať nevedeli, predsa stali sa biskupmi, pretože vtedy taký urad i za peniaze bolo si možno kúpiť. — Keď križiaci zo svätej zeme sa navráťivši priniesli so sebou rozličné predmety; o ktorých tvrdili, že sú to na príklad: kúsky dreva z kríža Ježišovho, kúsky z jeho odevu, klince, ktorými bol na kríž pribitý: nevedomý ľud tomu veril, a také domnelé pozostatky považoval za veci sväté,

ktorým potom božskú úctu vzdával. Vtedy započalo sa bolo už i vzývanie mučedníkov, ako aj ich pozostatkov a pamiatok, taktiež vzývanie panny Márie a obrazov svätých. Ponevác k vedeniu kríziackych vojen mnoho peňazí bolo treba, zadovážovali ich papežovia tak, že predávali úplné alebo i len čiastočné odpustenie hriechov za peniaze tým, ktorí do vojny ísť nechceli alebo nemohli. Kto tedy bol bohatý, nebál sa pokuty za spáchané hriechy, a brešil slobodne ďalej.

16. Rozdvojenie cirkve.

Pri veľkom bohatstve, ktorým niektorí biskupi oplývali, povstala u nich pýcha a vládobažnosť. Začali sa starať hlavne len o rozšírenie ich moci a panstva, a osobovali si právo rozkazovať i kráľom a cisárom, miesto toho, aby národy tým sverené dľa príkladu Krista pravde a láske boli učili a je i vlastným dobrým príkladom vychovávali. Tak menovite boli to biskupovia rímski, ktorí sa s biskupmi carihradskými za dlhší čas o prednosť a nadvládu dohadovali. Biskupovia rímski už vtedy dali si názov pápežov čili otcov, ktorýžto názov podržali až po dnes. — Tieto hádky biskupov o nadvládu staly sa hlavnou príčinou rozdvojenia sa cirkve na východnú a západnú, čili na cirkev grécko-katolícku a na cirkev rímsko-katolícku. Toto rozdvojenie stalo sa r. 1054.

17. Odpor proti bludnému cirkevnému učeniu.

Proti bludom a neriadom v cirkvi ozývali sa a účinkovali v rozličných dobách niektorí pobožní mužovia, z ktorých zvláštneho spomenutia zasluhuje *Peter Vald.*

V polovici dvanásteho storočia žil vo Francúzsku jeden bohatý kupec menom Vald. Tento, čítavajúc spisy

cirkevných otcov, zvlášte ale písmo sväté — presvedčil sa o tom, že cirkev kresťanská odstúpila od pôvodnej čistoty učenia apoštolského. I vzniknul v ňom úmysel postarať sa o to, aby čím viac ľudí mohlo sa s písmom svätým obznámiť. Knihtlačiarstva ale vtedy ešte nebolo, preto i knihy len odpisované byť musely. Krem toho preložené bolo písmo sväté len do latinskej reči. Vald tedy veľkú časť svojho majetku vynaložil na to, aby predne písmo sväté do reči ľudu preložil, potom ale čím viac odpisov — menovite Nového Zákona mohol dať vyhotoviť. Pozostalý mu ešte majetok rozdelil medzi chudobných a začal i sám kázať slovo božie. Dost skoro mal mnoho učedníkov, ktorí chodiac po krajine, kázali zvlášte pospolitému ľudu čisté slovo božie. Nasledovníci Valdovi menovali sa Valdenski.

Oni učili: 1. Že jedine písmo sväté rozhodovať má vo veciach viery. 2. Že nie skrze zásluhy takrečených svätých ospravedlnený bude človek, ale jedine skrze zásluhy Kristove a skrze vieru v neho. 3. Že pápežovi neprislúcha prednosť pred inými biskupmi ani moc nad svetskou vrchnosťou. 4. Zavrhovali predávanie odpustkov, učenie o očistci, vzývanie pozostatkov svätých a iné bludy. Toto svoje učenie bránili výpoveďmi písma svätého, v ktorom natoľko boli sbehlí, že niektorí mužovia ba i ženy celý Nový Zákon nazpamäť znali. Oni viedli život v pravde kresťanský, nazývajúce všetci spolu v láske, ako bratia a sestry. Boli pravdomluvní, striezliví a pracovití. Modlievali sa pilne, nábožné piesne spievali i pri práci, a dietky vychovávali si v bázni božej.

Keď pápež Aleksander III. počul, že Vald proti pápežstvu káže, hneď ho i jeho nasledovníkov z cirkve vyobcoval. Vald prenasledovaný utiekal s miesta na miesto, kázuc s požehnaním, až r. 1197. umrel v Čechách. Nasledovníci jeho boli prenasledovaní a mordovaní, a čo ostali, tí rozprchli sa po rozličných krajinách.

Ktorí

18. Predchodcovia obnovenia cirkve.

V štrnástom storočí, keď sa zkazenosť v cirkvi kresťanskej čím ďalej tým viac rozmáhala a bludy rozširovali, povstali znovu horliví mužovia, ktorí proti nim vystupovať sa osmelili. Takýto muž bol i *Jan Viklef*, učiteľ a kňaz v Anglicku. Pilným čítaním písma svätého, ktoré sám do anglickej reči preložil, nadobudnul si Viklef čistú známosť kresťanského učenia. Vystupoval tedy a kázal najprv proti nadvláde pápeža, ktorému toho času Anglicko i daň platil muselo; pozdejšie v svojich kázňach a spisoch horlil proti zkazenosti v cirkvi, proti odpustkom, vzyvaniu pozostatkov svätých, ušnej zpovedi a iným s písmom svätým sa nesrovnávajúcim ustanoveniam cirkve. — Pre toto vyobcoval ho pápež z cirkve a prenasledoval i všetkých jeho nasledovníkov.

Viklefovi ešte ani v hrobe nedali pokoja. O tridsať rokov po jeho smrti odsúdil ho znovu cirkevný snem v Kostnici držaný. Snem tento rozkázal ešte i kosti Viklefove vykopáť a rozhádzať, jeho spisy ale spáliť.

Toho času ale boli sa už mnohí so spismi Viklefovými obznámili. Tak menovite v Čechách, kde krem toho už niekoľkí osvietení a pobožní mužovia proti zkazenosti v cirkvi kázali a ľud k svatosti kresťanského života napomínali. Medzi tymito najznamenitejší bol slavný predchodca Luterov *Ján Hus*. O tomto zvláštnom mužovi božom slušne je obšírnejšie niečo znať.

19. Ján Hus.

Ján Hus narodil sa roku 1369 v českom mestečku Husinci. Do škôl chodil v Prahe, kde ačpráve jako syn chudobných rodičov väčším dielom s núdzou potýkať sa musel, predsa svojim bystrým vtípom a pilnosťou na toľko to doviedol, že už v 22-hom roku veku svojho vyhlásený bol za majstra slobodných vied. Nezadlho stal sa učbárom bohoslovía a potom správcom pražských vysokých škôl. O štyri roky na to ustanovený bol za

kazateľa v Prahe, a síce v takzvanom chráme Betlehenskom.

Zvlášte za času Husa nachodila sa cirkev kresťanská vo veľmi smutnom stave. Pápež bol temer za viac považovaný než Kristus; služby božie konaly sa len na zaslepenie očí, ako dáke divadlo, a odbavovali sa v reči cudzej, nesrozumiteľnej; velebné sviatosti boli premenené, nakoľko pri Večeri Páne nebol ľudu kalich podávaný; odpustky predávané boli verejne, slovom: celé náboženstvo bolo prevrátené a porušené. — Hus, ako v písme svätom dokonale sbehlý kresťan a kňaz, horlil v kázňach svojich proti takejto zkaženosti, nevere, bludom a neporiadkom v cirkvi, a kázal len také náboženstvo, aké učil Kristus a apoštolovia. K takýmto jeho kázňam hrnuli sa vždy veľké zástupy poslucháčov zo všetkých stavov. Hus opravil český preklad biblie, složil mnoho cirkevných piesní a vydal viac spisov náboženských k poučeniu a osvieteniu ľudu.

Takéto účinkovanie Husovo nebolo po vôli tým, ktorí ľud čím najďalej v duchovnej temnote udržať, a nad nim tak tým ľahšie panovať by boli chceli. Zabránili tedy Husovi najprv kázať v chráme Betlehenskom, potom ale dal ho pápež po dva razy do cirkevnej kliatby, v smysle ktorej zabránené mu bolo: k Večeri Páne pristupovať, na akýchkoľvek službách božích účasť brať, ba nesmel sa s kresťanmi ani len shovárať. — Hus ale už mal vtedy veľkú časť národa po svojej strane, preto smele kázal i ďalej v tom povedomí, že učí a zastáva len pravdy písma svätého.

Keď Husovi nepriatelia videli, že v jeho vlasti proti nemu nič nevykonajú, hľadeli ho dostať von z krajiny, kde nemal by ho kto obrániť. K tomu cieľu prišiel im vhod r. 1414. v meste Kostnici držaný všeobecný cirkevný snem. Na ten tedy predvolali Husa, aby sa tam zo svojho učenia zodpovedal, Husovi priatelia odhovárali tohoto síce od tej cesty; keď mu ale cisár Žigmund poslal svojou pečatou opatrený ochranný list a k tomu i sľub, že sa mu na tom sneme nič zlého stať nesmie: išiel ta smele.

Sotva však Hus do Kostnice prišiel bol ihneď daný

do žalára, a keď sa na cisársky ochranný list odvolával, odpovedali mu, že sa slub kacierovi daný nemusí zdržať.

Po sedemmesačnom žalárovani postavili ho pred verejný súd. Tam žiadali od neho, aby svoje učenie jako bludné odvolal. Hus ale smele osvedčil, že to len tak urobí, jestli mu z písma svätého dokážu, že je jeho učenie bludné. O tom však biskupovia ani počuť nechceli, ale ho hneď na smrť odsúdili. Keď Hus počul, že má byť za živa spálený, pozdvihnúc zrak svoj k nebu takto vzdychnul: „Bože, odpusť milostive mojím nepriateľom, lebo nevedia čo činia!“

Husovi duchovní sudcovia vyriekli nad ním takéto bezbožné a hrozné slová: „Dušu tvoju odovzdáme pekelným diablu!“ Hus ale na to hneď zvolal: „Ja ale porúčam ducha svojho do rúk mojho drahého Ježiša Krista!“ — Na to, pozbaviac ho kňazského rúcha, odovzdali ho svetskej vrchnosti, ktorá ho hneď za bránu mesta k spáleniu vyvieš dala.

Keď došli s ním ku stĺpu pri nomž mal byť spálený. Hus padnúc na kolená hlasne sa modlil Žalm 31. „V tebe sem ó můj Bože doufal!“ Potom priviazali ho o stĺp refazou a povrazmi a nakládli okolo neho dreva, rážda a slamy až po hrdlo. Ešte i vtedy pristúpilo k nemu jedno knieža s napominaním, aby odvolal svoje učenie a tak zachránil si život. Hus o tom ale ani počuť nechcel. Zapálili tedy okolo neho drevo, a on ešte i v plameňoch odriekal tú vieru kresťanskú, pre ktorú umieral, potom ale zvolal po tri razy: „Kriste, Synu Boha živého, smiluj sa nado mnou!“ Viac ale už hovoriť nemohol, lebo ho vyblukujúci dym a plameň zadusil, a dušu jeho prijal k sebe Pán, ktorému tak verne slúžil. Jeho popol vysypali do blízkej rieky Rýnu. To sa stalo dňa 6. júla r. 1415. O rok pozdejšie spálený bol tiež v Kostnici i verný priateľ a pomocník Husov *Jeronym Pražský*.

20. Husitská vojna.

Keď nepriatelia pravej cirkve Kristovej Husa i spálili: pravdu, ktorú on kázal a učil predsa spáliť nemohli. Husovo učenie tak sa už bolo ujalo v národe českom, že keď chýr o smrti Husovej do Čiech sa dostal, zbúrili sa celý národ a uzavrel pridržať sa jeho učenia. Keď Česi Žigmunda, ktorý Husovi dané slovo verolomne bol zrušil za kráľa svojho uznať nechceli, poslal Žigmund do Česka vojsko, a z toho povstala ukrutná *vojna husitská*, v ktorej Česi pod vodcovstvom slavného Jána Žižku a bratov Prokopovcov za 16 rokov udatne bojovali, ale i vlastnú krajinu temer cele spustošili.

21. Jednota bratská v Cechách.

Po smrti Žižkovej rozpadli sa Husiti na dve strany. Jedni z nich spokojili sa totiž s tým, že katolíci dovolili jim užívať kalich pri večeri Páne a preto nazvaní boli *Kališníckmi*; druhá strana ale bojovala i ďalej za úplnú slobodu náboženstva. Keď sa Kališníci pozdejšie presvedčili, že povolenie strany užívania kalicha nebolo úprimné ale že dané bolo jim len cieľom rozdvojenia Husitov, spojily sa obe strany Husitské a založili *jednotu bratskú*, ktorej údovia menovali sa českými a moravskými bratmi. Oni sriadili si zvláštne cirkevné sbory dľa vzoru prvých apoštolských cirkví, vyznávajúc Krista nielen ústy ale nasledujúc ho i životom — pridrżajúc sa jeho čistého učenia. Pritom zakladali i školy, písali knihy náboženské a rozširovali tak kresťanskú osvetu v národe.

Najväčšiu a síce nesmrteľnú zásluhu vydobyli si českí bratia znamenitým prekladom celej svätej Biblie do reči československej. Osem najučenejších mužov jednoty bratskej pracovalo za pätnásť rokov na tom svätom diele a síce u pána Jána zo Žerotína na jeho zámku Kralici, odkiaľ i sama Biblia meno „kralickej“ dostala.

Pod cisárom Ferdinandom II-hým nastalo tak kruté prenasledovanie evanjelikov v Cechách, že jednota bratská v krátkom čase temer do gruntu bola vykorenená. Vyše

30 tisíc evanjelických rodín, opustiac zväčša i majetky — vysťahovalo sa do susedných krajín. — Posledný biskup jednoty bratskej bol slávny a vysokoučený *Ján Amos Komenský*, rodom Slovák Moravan, ktorý tiež vo vyhnanstve zomrel. Komenský získal si nesmrteľné zásluby o sriadenie ľudovej školskej výchovy a výučby. Jeho vychovateľsko-učebné zásady prijaté sú dnes už za základ školskej výučby po celom vzdelanom svete.

Č A S Ť II.

Od obnovenia cirkve čili reformácie až po najnovšie časy.

1. Reformátor Dr. Martin Luther.

Veliké dielo napravenia cirkve čili reformáciu, ktorú bol Hus v Čechách započal, dokončil s pomocou božou v Nemecku muž boží *Dr. Martin Luther*.

Luther narodil sa v meste Islebii (Eisleben) dňa 10. novembra r. 1483. Na druhý deň niesli ho ku krstu, a že to bol práve deň Martina, Martinom ho pokrstili. Otec jeho bol chudobný baník menom Ján Luther. — Rodičia vychovávali Luthera veľmi pečlivo, v bázni božej a prísne. Do školy chodil Luther najprv v Mansfelde, potom v Magdeburku a pozdejšie v Isenachu. V tomto meste, nemajúc od chudobných rodičov dostatočnej podpory — žil Luther z počiatku veľmi biedne, lebo prinutený bol u dveri majetnejších ľudí spievavať, aby sa za to u nich obživil. — Pán Boh vzbudil však dost skoro jednu pobožnú paňu, ktorá malého Luthera k sebe prijala a o neho sa strala. Nemajúc starosti o živobytie učil sa tým pilnejšie a s takým prospechom, že už v 19-tom roku na vysoké školy do Erfurtu prejsť mohol.

V Erfurte učil sa Luther na žiadosť svojho otca najprv práva, t. j. mal sa stať advokátom alebo sudcom. Tu raz v knižnici školskej dostala sa mu do rúk celá biblia, ktorú predtým ešte nikdy nebol videl. Čítajúc v nej pilne, dost skoro našiel v nej mnoho vecí, o akých sa toho času v ebrámoch nič nekázalo. — Od toho času

zaoberal sa s tou svätou knihou ešte horlivejšie, a konečne odhodlal sa posvätiť sa cele duchovnému stavu. Uskutočnenie tohoto rozhodnutia napomôžené bolo uňho i nasledujúcou udalostou: Keď raz so svojim priateľom Alexiom prechádzal sa v poli, strhla sa búrka, uderil hrom a zabil Alexia s ním kráčajúceho. Toto tak dojalo Luthera, že hneď na mieste urobil sľub stať sa mníchom a v kláštore v modlitbách hľadať spasenie. Vstúpil tedy do rádu mníchov Augustinských. Ako mních viedol život veľmi prísny a obtížny; zvlášte usiloval sa byť pobožným a nadovšetko pilne čítaval písmo sväté.

O krátky čas stal sa Luther učiteľom na vysokých školách vittenbergských a málo pozdejšie tiež tam i kazateľom slova božieho. Čo znamenitý učiteľ a kazateľ čistého biblického učenia stal sa tak chýrnym, že z ďalekých krajín hrnuli sa k nemu žiaci a poslucháči.

Roku 1510 konal Luther v záležitosti svojho kláštora cestu do Ríma. — Tam sa očite presvedčil o zkaženosti kňazstva i viery. Po svojom návrate z Ríma, keď bol hneď na to za doktora umenia božieho povýšený, kázal tým smelšie proti bludom v cirkvi, vyhlasujúc písmo sväté za jediný základ náboženstva kresťanského.

Obnovenie cirkve skrz Luthera priskorené bolo predávaním odpustkov t. j. odpúšťaním hriechov za peniaze. V Nemecku kupčil s takímito odpustkami za času Lutherovho mních *Ján Tezel*.

Ako už predtým Vald a Hus, tak teraz i Luther zatracoval takéto odpustky, a svoje písomné osvedčenie o nich pribil na dvere chrámu vittenbergského. Osvedčenie to obsahovalo v 95 punktach tú hlavnú pravdu, že také odpustky nemajú pred Bohom platnosti, ponevadž len sám Boh a síce z milosti a pre zásluhy Kristove po učinenom pokaní odpúšťa nám hriechy. — To sa stalo 31. októbra r. 1517. a od toho dňa ráta sa začiatok reformácie.

Za tento skutok mal sa Luther do Ríma pred pápeža ustanoviť, kde by sa mu iste zle bolo povedlo. Luther však už vtedy mal mocných ochraucov. — Takýto bol menovite Fridrich, knieža saské. Tento vykonal a vymohol, že Luther nemusel ísť do Ríma, ale len na ríšsky

snem do Augšburgu. Tam pápežský vyslanec žiadal od Luthera, aby sa započatého svojho učenia odriekol a ho ďalej nerozširoval. Keď to Luther urobil sa zdráhal, vyhlásil ho pápež za kaciera a dal ho do cirkevnej kliatby. Luther si z toho už málo robil, lebo i pápežskú bullu, t. j. listinu, ktorou bol z cirkve vypovedaný, pri prítomnosti svojho žiactva a nepočetných mešťanov pred bránou mesta verejne spálil.

Roku 1521. povolal Luthera cisár Károl V-ty pred ríšsky snem do Vormsu, aby sa tam zo skutkov svojich zodpovedal. Luther na tom sneme bránil učenie svoje veľmi zmužile, a keď sa od neho žiadalo, aby učenie svoje odvolal, takto riekol:

„Jestli pismom svätým a inými zretedlnými dôvodami o blude presvedčený a premožený nebudem, tedy nemôžem ani nechcem nič odvolať, lebo nie je slušná ani bezpečná vec niečo proti svedomiu konať. Tu stojím, ináč nemôžem. Boh mi pomáhaj! Amen.“

Lutherovi sa síce vo Vormsi nič nestalo, lebo cisár Karol hanbil sa Lutherovi dané slovo bezpečnosti, ako kedysi Žigmund Husovi — zrušiť, — ale akonáhle Luther z Vormsu odišiel, predsa ho hneď za kaciera vyhlásil a do ríšskej kliatby dal. Ríšska kliatba ale bola veľmi zlá vec. Koho sa ona týkala, ten v celej ríši nebol životom istý, toho nesmel nikto ani len pod strechu prijať. Ale Pán Boh zachránil Luthera pred osídlami nepriateľa. Keď totiž Luther z Vormsu domov išiel, dal ho knieža Fridrich tajne na ceste chytiť a na bezpečné miesto na svoj zámok Vartburg doprevadiť.

Na Vartburgu sa Luther pod cudzím menom za 10 mesiacov zdržoval pracujúc na preklade biblie do nemeckej reči. Menovite preložil tam celý Nový Zákon a složil niekoľko cirkevných piesní, medzi nimi i svetoznámu: „Hrad prepevný atď.“

Medzitým vypukly v neprítomnosti Luterovej vo Vittenbergu náboženské nepokoje, o ktorých dozvediac sa, šiel domov bez odkladu a nepokoje tie šťastlive i utišil. Nezadlho potom oženil sa s bývalou mníškou Katarínou rodenou z Boru.

Najlepším a najslavnejším pomocníkom Lutherovým pri diele reformácie bol učiteľ vittenbergský *Filip Melanchton*. Luther spolu s Melanchtonom ponavštevoval všetky cirkve a školy v saskej zemi, uvádzal do nich poriadok a na miesto latinčiny uvádzal pri službách božích reč materinskú. Na týchto cestách videl a poznal veľikú neumelosť vo veciach náboženstva, a to nielen u ľudu ale i u učiteľstva. Preto spísal hneď na základe písma svätého krátky obsah náboženstva kresťanského najprv pre ľud, potom obšírnejší i pre kňazov a učiteľov a síce v otázkach a odpovediach. Tie knižočky sú malé i väčší katechismus Dr. Martina Luthera.

Po niekoľko rokoch dokončil šťastne dôležité dielo preloženia celej biblie do nemeckej reči, skrz čo veľké dobrodenie preukázal nielen svojim krajanom Nemcom, ale celému kresťanstvu. — Zomrel r. 1546. v 63-tom roku života a síce v tom istom meste, kde sa bol i narodil, totiž v Islebii. Telesné jeho pozostatky odpočívajú v hlavnom chráme vittenbergskom.

2. Reformácia vo Švajciarsku.

Len rok pozdejšie než Luther, totiž roku 1518 vystúpil vo Svajciarsku Ulrich Zvingli ako obnovovateľ cirkve. Tie isté príčiny čo Luthera, pohli i jeho k napraveniu cirkve, menovite tiež odpustky, ktoré toho času mnísi vo Švajciarsku za peniaze predávali.

Dielo reformácie darilo sa Zvinglimu dobre, lebo hneď v prvom roku svojho vystúpenia mal mnoho tisíc nasledovníkov. Zvingli až príďaleko išiel vo svojej horlivosti, odstráňiac z chrámov obrazy, organy ba i oltáre. — Započaté ním dielo neprívedol však ku koncu, lebo roku 1531 v krvavej vojne, príčinou jeho reformácie vzniklej ztratil život.

Čo Zvingli započal, to dokončil po ňom *Jan Kalvin*, muž to veľmi pobožný a učený. Založiac v Genfu univerzitu vyučoval na nej s dobrým výsledkom, lebo hods tiež bol prenasledovaný, konečne predsa podarilo sa mu sriadiť cirkev vo Švajciarsku na základe učenia ním hlásaného.

3. Rozdvojenie sa obnovenej cirkve.

Bohužiaľ, že učenie Zvingliho a Kalvinovo v hlavných článkoch viery podstatne sa delilo od učenia Lutherovho. Krem v učení o *Krista Pána osobe* a o *Krste Svätom* bol medzi nimi rozdiel zvlášte v učení o *Sviatosti Večere Páne*, a v učení o *predzrízení*.

Luter učil: že „Svätosť Večere Páne jest *pravé telo a pravá krev* Pána nášeho Ježiše Krista pod spôsobem chleba a vína nám kresťanom k jedeniu a pitiu od samého Krista Pána ustanovená“, že tedy pri Večeri Páne v posvätnom chlebe a víne sám Kristus skutočne je prítomný, a že požívanie tejto sviatosti jedine u veriacich pôsobí odpustenie hriechov. Naproti tomu učil Zvingli: že chlieb a vino pri Večeri Páne jedine na pamiatku smrti Kristovej majú byť požívané, a dľa Kalvína prítomný je Kristus pri Večeri Páne len duchovne.

O predzrízení učil Luther že: „Tak Bůh miloval svět, že Syna sveho jednorozeného dal, aby *každý, kdo v neho věří* nezahynul, ale měl život věčný.“ Naproti tomu učil Kalvín: že spasení môžu *byť len tí*, ktorých Boh už od večnosti k tomu *predzriďil* čili predustanovil.

Tento rozdiel v učení a hlavne v učení o týchto článkoch zapríčinil už vtedy rozpadnutie sa obnovenej cirkve na dvoje vyznania. Nasledovníci Zvingliho a Kalvína menovali sa kalvíni alebo reformáti; nasledovníci Luthera ale luteráni alebo evanjelici.

4. Vierovyznanské ináč symbolické knihy,

Tie spisy, v ktorých obe reformované cirkve svoje vierovyznanie zostavili, menujú sa knihy *vierovyznanské ináč symbolické*.

Kalvíni zostavili svoje vierovyznanie v Švajciarskej predtým Helvetskou menovanej krajine, preto menuje sa ono helvetským vyznaním.

Cirkev evanjelická má päť v rozličných dobách zostavených vierovyznanských kníh.

Prvá naša symbolická kniha je: *augsburské vyznanie*.

Cisár Karol V. svolal r. 1530. ríšsky snem do mesta Augsburgu tým cieľom, aby tam po pokojnom vypočutí mienky a náhľadov jedného každého, spor o náboženskom učení v dobrote a kresťanskej láske bol vyrovnaný. Evanjelici teda predložili tomu snemu Lutherom a jeho spoločníkmi vypracovaný a Melanchtonom výborne zostavený obsah jich vierovyznania, ktoré, ponevadž na sneme v Augsburgu prečítané bolo, menuje sa augsburským vyznaním. Dľa tohto vyznania menujeme sa i my evanjelikmi augsburského vyznania.

Druhá naša symbolická kniha je *Apologia, čili obrana augsburského vyznania*. — Z rozkazu cisára Karola vydali učenci katolícki spis, v ktorom učenie augsburského vyznania podvrátiť sa snažili. Preto evanjelici, menovite Melanchton, napísali a zostavili spis *Apologia* zvaný, v ktorom sa augsburské vyznanie ešte dokonalejšie vysvetluje a obraňuje.

Tretia symbolická kniha sú články *Šmalkaldské*. Pápež Pavel III. povolal r. 1537 katolíkov i evanjelikov na cirkevný snem do mesta Mantovy, aby sa tam konečne vyrovnali. Evanjelici neuznávali však pápeža za sudcu v jich razopri; preto nešli do Mantovy, ale išli sa v meste Šmalkalde. Tam zostavil Luter články viery, ktorými dve výšmenované symbola ešte dokonalejšie vysvetlil, menovite ale veľký rozdiel medzi rímskym a evanjelickým učením preukázal.

Štvrtá symbolická kniha je *väčší a menší Katechismus* Lutherov, ktorý tento ešte r. 1529. čo stručný obsah a jadro evanjelicko-kresťanského náboženstva zostavil a písal.

Piata symbolická kniha je *Formula Konkordie čili kniha Svornosti*. Po smrti totiž Lutherovej boli sa vlúdili do cirkve evanjelickej niektoré bludy, a mnohí len na oko pridržali sa augsburského vyznania, po strane ale chýlili sa k učeniu Kalvinovmu. Preto r. 1580. najučenejší evanjelickí mužovia napísali a vydali spis, v ktorom vysvetliac zvlášte veľký rozdiel medzi kalvinmi a evan-

jelikmi, vyslovili: že jedine oné štyri výšmenované vierovyznanské knihy obsahujú v sebe pravé učenie cirkve evanjelickej, — a že sa s kalvinmi dotiaľ, kým aj tí tieto symbola si neosvoja — v jedno spojiť nemôžu.

5. Prenasledovanie obnoveného učenia.

Obnovené a prečistené cirkevné učenie rozšírilo sa dost skoro temer po všetkých evropejských krajinách. Cirkev rímsko-katolícka, bojac sa o svoju moc, s veľkou zúrivosťou začala hneď vyznavačov nového učenia prenasledovať. Pod krátkym časom vyhubili katolíci evanjelikov v Itálii, Španielsku, Francúzsku a Nizozemsku. Prenasledovaní boli evanjelici i v Angličku, Nemecku a Rakúsku. V Nemecku povstala z toho vojna, ktorá s malými prestávkami za tridsať rokov trvala. To bola takzvaná tridsaťročná vojna. Táto vojna bola by nemeckú evanjelickú cirkev iste o jej slobody pripravila, keby nebol jej r. 1630. ku pomoci prišiel švédsky kráľ.

6. Gustáv Adolf.

Keď tento udatný ale pri tom i pobožný kráľ so svojim vojskom cez more sa preplaviac v Pomorí na suchú zem vystúpil, padnúť pred vojskom svojim na kolená, hlasne ďakoval Bohu za šťastnú plavbu a modlil sa za pomoc božiu v nastávajúcich bojoch. Keď jeho dôstojníci počas modlitby k slzám pohnutí boží, obrátia sa k nim riekol: „Neplačte priatelia moji, ale modlite sa i vy. Čím viac modlitby, tým viac víťazstva; lebo pilná modlitba je polovica víťazstva. Najlepší kresťan je vždy najlepší vojak“. Na zástavách jeho vojska napísané boli tieto slová: „Keď Boh s nami, kto proti nám?“

I ukázalo sa, že Boh bol s Gustávom Adolfom a jeho vojskom. Švédi premožli nepriateľa temer vo všetkých bitkách. Jich kráľ preto ale nezpyšnel. Keď totiž vtiahol do mesta Landshutu v Bavorsku, vítali ho oby-

vatelia toho mesta klačiaci na kolenách. „Čo robíte?“ zvolal s nevoľou, — „vstaňte! nie smrteľného človeka, jaký som i ja, ale len samého Boha máte takto ctíť.“

Pred víťaznou, ale preňho osudnou bitkou pri meste Lützen, držal ešte posledný raz s celým svojím táborom raňajšie služby božie. Spievali: „Hrad prepevný jest Pán Bůh náš“ a „Nezoufej malé stádečko!“ Hustá hmla rozprestierala sa nad táborom. Keď asi okolo 11. hodine prebilo sa slnce pres mhlu, kráľ sadnúc na koňa zvolal: „Poďme tedy! Hospodine, pomáhaj nám!“ Na to s celým vojskom oboril sa na nepriateľa. Nepriateľ bol sice premožený, ale udatný a slavný kráľ Gustáv Adolf — ktorý medzi prvými bojoval, — guľkou nepriateľa prestrelený zaplatil to víťazstvo vzácnym svojím životom. To sa stalo dňa 6. novembra 1632. Na tom mieste, kde Gustáv Adolf za slobodu evanjelickej cirkve bojujúc slávne padnul, postavený je veľký kamenný pomník s týmto jednoduchým nápisom: „G. A. 1632.“

7. Reformácia v Uhorsku.

V časoch prenasledovania Husitov v Čechách a na Morave, veľmi mnohí z nich vystaňovali sa do Uhorska a osadili sa na horných stranách našej vlasti. S Husitmi dostali sa k nám nauky a spisy Husove, ktoré sa potom medzi ľuďmi dosť skoro rozšírily. — Keď tedy Luther povstal, u nás už na mnohých miestach kázané bolo čisté učenie evanjelické.

Keď sa chýry o Lutherovom učení, ba i jeho spisy skrz Nemcov, ktorí po kupectve do Nemecka chodievali k nám dostali, — začali mnohí mladí mužovia od nás odchodiť do škôl vittenbergských aby sa tam od samého Luthera a Melanchtona slovo božie čistotne a úprimne kázať učili. — Títo, navráťac sa do vlasti, rozširovali doma čo kňazia a učitelia čisté evanjelium. I mnohí z prednejších veľmožov priznali sa hneď k učeníu Lutherovmu, tak na pr. Turzovci, Peréňovci, Nádašdy, Révay a viac iných.

Toho nalakala sa cirkev katolícka, preto ihneď chytila sa do prenasledovania evanjelikov. Pod panovaním kráľa Ludvika II. vyneseny bol už roku 1523 na krajinškom sneme ten ukrutný zákon, aby evanjelikom jich majetky pobrané a oni *pálení boli*. Tak sa stalo, že r. 1527. boli lubietovský farár Nikolai i s tamojším učiteľom Gregorim lapení, a keď od svojej viery odstúpiť nechceli, ukrutným spôsobom za živa spálení.

Ludvikov nástupca kráľ Ferdinand I. započiatku tiež prenasledoval evanjelikov, — pozdejšie chcjúc si ich získať — dal im pokoj. Podobne i kráľ Maksimilian choval sa naproti našej cirkvi nielen mierne ale i spravdlive. V takýchto okolnostach rozšírila sa evanjelická cirkev a nás natoľko, že v ten čas, totiž pod panovaním kráľa Maksimiliana bol v celej krajine už len jeden katolícky arcibiskup a jeden biskup, z veľmožov ale a zemänoy len niekoľkí priznávali sa ku katolíctvu.

Čo horliví rozširovatelia nového učenia zasluhujú spomenutia: Juraj Lovčáni, Martin Cyriak a Izaiáš Lang. Všetci traja účinkovali jako kňazia v Hornom Uhorsku. Najvýdatnejšie účinkoval však bývalý žiak Lutherov Matej Dévay, ktorého ochraňoval a mocne podporoval zpomenuť už pán Nádašdy. — Dévay kázal zpočiatku v duchu Lutherovho učenia, pozdejšie rozširoval učenie Kalvinovo, a síce s takým prospechom, že jeho pôsobením v krátkom čase temer všetci Maďari osvojili si kalvinské učenie. Slováci a Nemci zostali verní augsburgskému vyznaniu.

Keď katolíci videli, že evanjelikov násilím potlačif nevládzu, priviedli do krajiny Jezuitov. Jezuiti boli rád mníšsky, založený k tomu cieľu, aby evanjelikov katolíctvu nazpät získali. Jezuiti pridúc k nám, stavali kláštory a školy, v ktorých mládež — zväčša panskú — vychovávali v duchu evanjelictvu nepriateľskom. Používali klamstvo, podvod ba i násilie, len aby evanjelikom škodiť mohli.

Na začiatku 17. storočia nastúpilo všeobecné prenasledovanie evanjelikov. Pápežské vojsko, pod ukrutným vodcom Barbianom bralo evanjelikom kostoly, fary, školy a cirkevné majetky. Keď sa evanjelici ku kráľovi Rudolfovi so žalobami o pomoc uchádzaf chceli, — ten ich ani

pred seba nepripustil. Vtedy povstal proti nemu *Stefan Bočkay*, knieža sedmohradské. Všetci utlačení evanjelici, pripojivše sa k Bočkaymu, bojovali proti kráľovi tak šťastne, že tento prinútený bol uzavrieť s Bočkaym smluvu pokoja. Tá smluva uzavretá bola roku 1606 vo Viedni. Tou smluvou bola i evanjelikom náboženská sloboda poistená a o dva roky pozdejšie i krajinským zákonom potvrdená.

Nezadlho potom svolal krajinský palatin a horlivý evanjelik pán *Juraj Thurzo* evanjelický cirkevný snem čili synodu do mesta Žiliny. Na tej synode previedli evanjelici prvé sriadenie cirkvi Horného Uhorska, ktoré na tri biskupské okresy rozdelili.

Ale sloboda evanjelikov ani teraz dlho netrvala. Pod kráľom Ferdinandom II-hým, ktorý bol najväčší nepriateľ evanjelictva, započalo sa skrz palatína Forgáča, predtým evanjelika — hlavne pričinením arcibiskupa *Petra Pázmána* — nové prenasledovanie. Pázmán, vychovaný Jezuitmi, — neštítal sa ani násilia, ani podvodu a lichotenia, len aby evanjelikom škodiť mohol. On veľkú časť veľmožov priviedol nazpät do cirkve katolíckej, a títo potom prinútili i svojich poddaných k odpadnutiu od cirkve evanjelickej.

Tu zas pomohol evanjelikom na čas *Gábor Bethlen*, knieža sedmohradské. Bethlen totiž sriadiac povstanie proti kráľovi, zaujal v krátkom čase temer celú krajinu. Kráľ tedy uzavrel s ním r. 1621. v Nikolsburgu pokoj, pri ktorej príležitosti znovu byly potvrdené i evanjelikom prajné punkty viedeňského pokoja.

Katolíci však málo dbali na jakékoľvek smluvy. Jezuiti a biskupovia, majúc moc po svojej strane prenasledovali evanjelikov, kým po 20. rokoch nepovstal k obrane týchto veľmož *Juraj Rákóci*.

Keď Rákóci r. 1645 v meste *Linci* s kráľom pokoj uzavrel, smluvou toho pokoja prinávrátená bola evanjelikom odňatá jim náboženská sloboda.

V tej dobe, a síce r. 1636 vydaný bol prvý slovenský evanjelický spevník. — Sostavil ho kňaz *Juraj Tranovský* ináč *Tranoscius* zvaný. Sám spevník všeobec-

ným menom „Tranoscius-om“ sa menuje. — Komu zo slovenských evanjelikov nebola by známa táto po písme svätom najväčšej cti a vážnosti poživajúca kniha nábožných spevov cirkevných! Veď máme Tranoscius v každom dome; vieme ho temer celý nazpamäť. Slušné je tedy, aby sme i o jeho pôvodcovi niečo vedeli.

Juraj Tranovský narodil sa r. 1591 v sliezskom meste Tešíne. V rodičovskom dome nábožne vychovávaný učil sa najprv doma, potom chodil do škôl v Gubíne a Kolberku a konečne vyučil sa na kňazstvo vo Vittenbergu. Keď sa ztadiaľ navrátil, stal sa gymnasiálnym učiteľom v Prahe. Potom prešiel za rektora školy do Holešova na Morave, a odtiaľ povolal ho pán Detrich zo Žerotína za sl. b. kazateľa do Medzeričia. Tam úradoval Tranovský za desať rokov.

V tie časy, podobne ako u nás, prenasledovaní boli evanjelici i na Morave, Tranovský bol tiež najprv žalárovaný a potom do vyhnanstva daný. Tu povolal ho barón Ján Suňog za duchovného pastiera do Bielska. Ale i ztadiaľ utekať musel spolu i to svojim ochrancom Suňogom, a vtedy prišiel do našej vlasti, a sice najprv na zámok Budatín v Trenčianskej stolici. Tam vzal ho gróf Gašpar Illésházi pod ochranu a pozval ho za zámockého kazateľa na svoj oravský zámok. Tam zostal Tranovský sbierku krásnych modlitieb.

Keď po troch rokoch prešiel za kňaza do liptovského Sv. Mikuláša, behom šiestich rokov, ktoré tam ztrávil, skladal nábožné piesne a zostavil i vydal spevník Tranoscius. — Zomrel roku 1638. v 46-tom roku svojho utrpenia plného, ale pre cirkev našu požehnaného života. Pochovaný bol v chráme Sv.-Mikulášskom. Chrám ten prešiel potom do rúk cirkve katolíckej, preto dnes už nikto nevie udať to miesto v chráme, na ktorom kosti Tranovského odpočívajú. Jeho „Tranoscius“ zostane, dá Boh, večitým duchovným pokladom cirkve evanjelickej slovenskej.

Sloboda evanjelikom skrz Rákóciho vymožená, trvala zase len za krátky čas. Pod kráľom Leopoldom I.-vým, ktorý za 48 rokov panoval, — prenasledovaní

boli evanjelici ešte väčšmi, nežli kedy predtým. Katolícki biskupi chodili po obciach evanjelických s vojskom, vyhánajúc kňazov evanjelických a osadzujúc na ich miesto kňazov katolíckych, a síce z väčšej časti jezuitov. Vojsko hnalo ľud násilím do kostola na omšu a katolícku zpeveď. Kde si ľud svoje chrámy bránil, tam ho vojsko mučilo, mordovalo a vešalo. Kde nepodarilo sa jim zničiť cirkve, tam usilovali sa zničiť aspon jich duchovných pastierov. — Arcibiskup Selepčini zostavil v Prešporuku súd, pred ktorý povolal vyše 250 evanjelických kňazov a učiteľov. Tam dal ich zo zrady vlasti falošne obžalovať a potom nespravodlivo odsúdiť. Úbohí odsúdení trpeli mnoho po rozličných žalároch, kde ich mučili a trápili; mnohí z nich odvedení boli v putách do Itálie, a tam čo otroci, každý za 50 dukátov popredaní. — Mnohí z nich zahynuli od rán a hladu ešte na ceste; iní zahynuli pozdejšie v ťažkej otrockej práci na galejach (loďach) italských, — a len niektorí z nich po hroznom súžení — hollandským námorským veliteľom *Ruyterom* vyslobodení — navrátili sa do vlasti.

V týchto prenasledovaniach odobrali katolíci evanjelikom do 800 chrámov, — tak že už len kde tu odbovávali sa ešte evanjelické služby božie. — Tí, čo ešte svojej cirkvi zostali verní, slúžili Bohu len tajne v horách a skrytých dolinách.

V tie časy povstal proti Leopoldovi na čele mnohých evanjelických nespokojencov veľmož *Imro Tököli*, a bojoval zpočiatku tak šťastne, že cisár prinútený bol r. 1681. svoláť do Šopronu krajinský snem, ktorého vynešením dovolené bolo evanjelikom v tých stoliciah, kde žiadnych chrámov nemali — vystaviť si po dva kostoly. To boli takzvané *artikulárne chrámy*.

Vzdor tomu trvalo prenasledovanie evanjelikov i ďalej. Tökölovské povstanie bolo o pár rokov úplne potlačené a jeho bývalí privrženci zo zrady proti cisárovi obvinení. Pod zamienkou takého obvinenia dal cisársky generál Karaffa r. 1687 v Prešove mnohých najprednejších pánov neslýchaným spôsobom mučiť a pomordovať. Evanjelikom boli zas na mnohých mie-

stach chrámy odňaté, a oni katolíckemu kňazstvu podriadení.

Roku 1703 vzniklo nové povstanie pod *Fraňom Rákócim*, ktorý evanjelikov chránil a im mnohé utraťené chrámy prinavrátil. Povstanie skončilo sa r. 1711. takzvaným *satmárskym pokojom*. V smluve toho pokoja bola síce evanjelikom jich náboženská sloboda znovu zabezpečená; avšak katolícke kňazstvo, nestarajúc sa o smluvy a nezbajúc nič ani na kráľovské rozkazy — predpísalo evanjelikom ešte i katolícku prisahu, t. j. evanjelici museli pred súdom tak jako katolíci prisahaf na pannu Mariu a všetkých svätých.

Otcovia naši ale práve v tých smutných časoch mocne utvrdzovali sa vo viere Kristovej. Radostne putovali do chrámov niekde i deň cesty vzdialených, aby počuť mohli kázanie slova božieho a súčasťníť sa na Večeri Pána. Doma ale pilne vzdelávali sa modlitbami, piesňami duchovnými a čítaním Písma svätého.

Do týchto časov padá i založenie mnohých nových cirkvi na Dolnej zemi. V krajinách od Turka vybojovaných a zpusťovaných nemal kto evanjelikov prenasledovať. Na horných stranách prenasledovaní evanjelici sťahovali sa tedy hŕfne na Dolnú zem a založili v Békéši, Banáte a Báčke mnohé nové cirkve, ktoré patria dnes medzi najväčšie a najkvetúcejšie. Také sú na pr. v békéšskej stolici: Čaba, Sarvaš, Komlóš a Berinčok.

Konečne pod cisárom *Jozefom II.* zasvietilo slnce slobody aj evanjelikom, ktorí cez 250 rokov tak mnohé úťisky a prenasledovania znášaf boli prinútení. Jozef totižto hneď na začiatku svojho panovania, roku 1781. vydal takzvaný *toleračný patent*, v smysle ktorého dovolené bolo evanjelikom slobodne a všade Bohu slúžiť. Kde aspoň sto evanjelických rodín bývalo, tam smeli si vystaviť kostol, školu a založiť cirkev. I od katolíckej prisahy boli oslobodení.

Nástupca Jozefov, cisár *Leopold II.* potvrdil nad to i krajinským zákonom na sneme v Prešporku r. 1792. doneseným — všetky tie slobody, ktoré už v smluvách viedeňského a lineského pokoja boli obsažené.

Krajinský snem z roku 1844 značne rozšíril slobody a práva evanjelickej cirkve, a snem z r. 1848. vyslovil rovnoprávnosť všetkých vierovyznaní v našej vlasti. Rovnoprávnosť táto nebola však prevedená. Krajinský zákon z r. 1878. zabezpečil evanjelikom aspoň niektoré výhody.

Konečne roku 1892 sišiel sa v Budapešti evanjelický cirkevný snem čili synoda, kde mnohé dôležité, sriadenia cirkve sa týkajúce záležitosti pokonávané a z čiastky aj usporiadané byly.

8. Cirkevná samospráva.

Evanjelická cirkev volí si učiteľov, farárov, biskupov, dozorcov a iných úradníkov; tvorí zákony pre ňu platné, slovom: záležitosti svoje riadi a spravuje si slobodne sama. Toto jej právo menuje sa *samospráva* čili *autonomia*.

Cirkev také svoje právo vykonáva t. j. spravuje sa skrze cirkevné shromaždenia čili konventy, a skrze synodu. Konventy sú: miestne, seniorálne, dištriktuálne a konvent všeobecný čili generálny.

Miestny konvent pozostáva zo všetkých cirkevnú daň platiacich samostatných údov jednej a tej istej cirkve. Údovia konventu, pod predsedníctvom miestneho slova b. kazateľa a svetského dozorca radia sa a rozhodujú v záležitostiach cirkevných. Každá cirkev volí si však ešte aj istý počet presbyterov čili starších, ktorých úlohou je: s času na čas radiť sa, a sostavovať návrhy vo všetkých záležitostiach na cirkevnom konvente pojednávať a konečne rozhodnúť sa majúcich. V smysle najnovších synodálnych zákonov má však každá cirkev právo poveriť presbyterstvo sriadením ktorýchkoľvek jej záležitostí.

Viac cirkví spolu tvoria *seniorát*, spravovaný seniorom a seniorálnym dozorcem. Seniorálny konvent záleží z predstavenství a vyslancov jednotlivých cirkví.

Viac seniorátov spolu tvoria *dištrikt* čili okolie, v

jehož čele stojí *biskup* a dištriktuálny dozorca. Títo predsedajú na dištriktuálnom konvente, ktorý pozostáva z vyslancov všetkých senioratov v dištrikte sa nachodiacich.

Cirkev evanjelická a. v. v Uhorsku podelená je na štyri dištrikty: baňský, potisský, preddunajský a zadunajský. — Tieto dištrikty vydržiaujú raz v roku spoločný všeobecný i generálnym zvaný konvent. Na tom konvente predsedá najstarší z biskupov, a osobitný generálny dozorca. Generálny konvent pozostáva z vyslancov dištriktuálnych konventov.

Cirkevné zákony utvoruje a vynáša *synoda*, t. j. cirkevný snem, ktorý s časom na čas s porozumením cirkve svoláva kráľ, čo najvyšší dozorca cirkve. Synoda pozostáva z istého počtu zastupiteľov duchovného i svetského stavu, ktorých všetky cirkve spolu si volia.

Dozorstvo nad tým, či sa v cirkvi všetko dľa zákonov synodálnych a ustanovení konventov koná a deje, — vykonávajú biskupi pri vizitáciách t. j. biskupských navštevách po cirkvách.

Z tohto všetkého vyplýva pre nás tá povinnosť, aby sme si po prvé: práva od našich nábožných otcov zdedené nielen vážili a hájili; ale i povinnosti naše naproti cirkvi radi a ochotne plnili. Po druhé: Aby sme učenie a kázanie slova božieho, ktoré sa v cirkvi našej evanjelickej čistotne a úprimne káže — za sväté mali, a dľa neho sväte jakožto pravé dietky božie živí boli. K čomu ráčiz nám dopomáhať milý náš Otče nebeský!

9. Evanjelický cirkevný rok.

Sviatky a slavnosti sú isté zvláštne dni, ktoré cirkev tým cieľom ustanovila, aby sme v nich odpočívajúc od prác každodenných — dľa istého poriadku zvlášte Bohu slúžili t. j. slovom jeho doma súkromne s domácimi, v chráme ale verejne a spoločne sa vzdelávali, jeho nekonečnú dobrotu a milosť vďačne si pripo-

mínali a Ho oslavovali. Takéto dni a časy spolu tvoria *cirkevný rok*.

Ako obyčajný rok podelený je na čiastky dľa toho, ako sa zem naša na svojej ceste okolo slnca pohybuje: tak kresťanský cirkevný rok usporiadaný je dľa toho duchovného *slnca spravedlnosti*, ktoré je *Ježiš Kristus*. Kristovo zjavenie sa na zemi, najzvláštnjšie udalosti jeho svätého života, smrť, oslávenie, a najvýznamnejšie čiastky jeho božského učenia sú základom tých slavností a nediel, z ktorých cirkevný rok záleží.

V prvotnej cirkvi svätievali kresťania spolu so židmi sobotu, akožto deň siedmy, už pri stvorení sveta samým Bohom posvätený; pozdejšie na miesto soboty stala sa sviatkom *nedela*, akožto deň z mrtvých vstania Krista Pána. Pozdejšie usporiadaný a ustálený bol cirkevný rok nasledovne.

Začína sa prvou adventnou nedelou a končí sa posledňou nedelou trojičnou. Delí sa na dva cirkevné polroky: *slavnostný a trojičný*. Prvý polrok začína sa adventom a trvá až po slavnosť Trojičnú, zavierajúc v sebe čas *vianočný, veľkonočný a svatodušný*; do druhého patrí čas nediel od sv. Trojice po Advent.

Čiastky vianočného oddielu sú: štyri nedele *adventné* (očakávanie príchodu Spasiteľa); *slavnosť Vianočná*, posvätená pamiatke narodenia Syna Božieho; pamiatka prvého mučedníka *Štefana* (v druhý deň slavnosti); *Nový rok*, deň mena Ježišoho; *Zjavenie Krista Pána* mudrcom, ináče sviatok Troch kráľov; po Troch kráľoch najmenej dve a najviac šesť nediel, dľa toho, či Veľkánoc pripadá skôr alebo pozdejšie, konečne nedele Deviatnik, po Deviatniku a Mäsopôstná, ktoré sú akoby prechodom do pôstneho času.

Oddiel *veľkonočný* zaviera v sebe pôstny čas, majúci šesť nediel, pomenovaných dľa začiatočných slov latinských žalmov, ktoré v prvotnej cirkvi v tie nedele čítavané bývali: *Invocavit* (žalm 91, 15), *Reminiscere* (ž. 25, 6), *Oculi* (ž. 25, 15), *Laetere* (Izai. 66, 10) *Judica* (ž. 43, 1); tak zvaný veľký alebo aj tichý týždeň pred Veľkonocou, začínajúci sa nedelou *Kvetnou* lat. *Palmarum*, od palmo-

vých ratolestí, ktoré Ježišovi posledný raz do Jeruzalema vstupujúcemu na cestu byly stlané. V tomto týždni je *Zelený Štvrtok*, akožto sviatok pamiatky ustanovenia Večere Pána, a *Veľký Piatok*, čo deň prebolestnej smrti a pohrabu Pána Ježiša. Naposledy samá *Slavnosť Veľkonočná*, radostná to pamiatka z mŕtvých vstania Krista Pána.

Oddiel *svätodušný* má šesť nediel, ktoré z podobnej príčiny, čo nedele pôstne, majú tiež latinské mená, a síce: *Quasimodogeniti* ináče biela nedeľa (1. Petr. 2, 2), *Misericordia Domini* (ž. 89, 2), *Jubilate* (ž. 66, 1), *Cantate* (ž. 98, 1), *Rogate* (Mat. 7, 7) a *Exaudi* (ž. 27, 8.) Na 40. deň po Veľkej Noci pripadá *slavnosť Vstúpenia Pána Ježiša do neba* a na deň 50-ty *slavnosť Svätodušná*, akožto pamiatka soslania Ducha Svätého na apoštolov. Prvá nedeľa po slavnosti Sv. Ducha je slavnosť *Svätej Trojice*, ktorou zatvára sa prvý a začína druhý cirkevný polrok.

Druhý cirkevný polrok obsahuje v sebe *trojičné nedele*, ktorých môže byť najmenej 22, najviac 27 dľa toho, na ktorý čas v ktorom roku pripadá Veľkánoc. Slavnosť Veľkonočnú ustanovila cirkev na prvú nedeľu ^{po} každej jarnej *rovnodennosti*, tedy najvčasnejšie na deň 22. marca a najpozdejšie na deň 25. aprila. Odtiaľto dá sa pochopiť i väčší alebo menší počet nediel po Troch kráľoch, ako aj nediel trojičných. Trojičný oddiel nemá žiadnych iných sviatkov, vyjmúc v poslednú septembrovú nedeľu zvláštne ďakovanie za úrody zemské, a v nedeľu na 31. októbra alebo najbližej po ňom pripadajúci sviatok pamiatky *reformácie* čili obnovenia cirkve skrz Dra Martina Luthera.

Počnúc od prvej slavnosti svätodušnej až po Advent začínajú sa služby Božie s „Nejsvätejší!“ taktiež v nedele Deviatnik, po Deviatniku a Mäsopôstnú: v ostatné nedele a sviatky s „O Ježiši!“

Blahoslavení, ktoríž slyší slovo Boží a ostrihajú jeho. Luk. 11, 28. Pieseň: „Ach zůstaň s tvou milostí atď. Tran. č. 427.

IX.

DEJEPIS UHORSKA S ÚSTAVOVOU.

1. Úvod.

Terajšú našu vlasť od nepamäti sveta obývali rozličné národy. Bližších zpráw o nich síce niet, tolko ale s istotou sa vie, že za času narodenia Krista Pána zadunajská časť krajiny menovala sa Pannonia, — jej obyvatelia tedy Pannonci. Na ľavom brehu Tisy a v Sedmohradsku bývali Dákovia. Medzi Tisou a horným Dunajom bývali Slovania.

V piatom storočí po Kristu prišli sem pod vodcom *Attilom* Hunovia, národ to Maďarom príbuzný a podmanili celú krajinu v krátkom čase. Jich panstvo netrvalo však dlho. Po smrti Attilovej pre nesvornosť jeho synov — boli Hunovia premožení a z krajiny vyhnaní. Malá čiastka z nich zostala v Sedmohradsku. Dnešní Sikuli držia sa za jich potomkov.

O sto rokov pozdejšie privalili sa zas z Azie *Avari* a zaujali kraje, ktorými predtým Hunovia boli vládli. Avari boli národ nepokojný, nesmiestný. Bývali tu asi za 200 rokov, kým ich kráľ frankov Karol Veľký nepremohol a jich ríšu nezničil.

Po zahynutí ríše avarskej obývali zem túto slobodne Slováci, Bulhari, Olási a Nemci.

Slováci boli národ pokojamilovný a zaoberali sa roľníctvom, pastierstvom a včelárstvom, pritom provádzovali i niektoré remeslá. Za dlhšie časy panovali nad nimi národy cudzie, menovite Nemci. Pozdejšie sa osamostatnili, a mali svoje vlastné kniežatá. Z týchto zaslужujú spomenutia :

1. *Mojmír*, prvý to panovník, ktorý na uzemi tejto krajiny kresťanstvo počal rozširovať; 2. *Rastislav*, ktorý učiteľov kr. náboženstva bratov Cyrilla a Metoda k otcom našim povolal, a kráľ *Svatopluk Veľký*, ktorý ríšu veľko-moravskú založil.

V tie časy zdržoval sa v okolí čierneho mora bojovný národ maďarský. Maďari, slyšiác mnoho pekného o bývalej vlasti jich hunských a avarských príbuzných, vybrali sa vedení udatným jich vodcom *Almošom* založiť si tu novú vlasť. — Ešte na ceste odovzdal *Almoš* vodcovstvo svojmu hrdinskému synovi *Árpádovi*, ktorého si Maďari hneď i za knieža zvolili a mu vernosť prisahali. — *Árpád*, prejdúc okolo r. 890. Karpáty, zaujal najprv kraje medzi Bodrogom a Tisou, potom Sedmohradsko; pozdejšie prešiel i za Dunaj a konečne urobil koniec ríši veľko-moravskej. Maďari v prvom rade národ pastiersky, osadili sa na žirných rovinách dolňozemských. Pred svojou smrťou držal *Árpád* v *Pusztá-Szeri* snem, na ktorom ohľadom na správu krajiny sa vzfabujúce ustanovenia boli vynesené. Umrel r. 907.

Za *Árpádom* nasledoval jeho syn *Zoltán* a po tomto *Zoltánov* syn *Takšoň*. — Pod týmito kniežatmi neboli sa ešte Maďari pokojne usídlili, ale túžiac po koristi ustavične napádali susedné krajiny, pustošiac a rabujúc všade, kým r. 945. od Nemcov pri Augsburgu neboli zbití tak, že z celého vojska len siedmi sa domov vrátili.

Syn *Takšoňov* knieža *Gejza*, vidiac, že počet Maďarov následkom neprestajných bojov veľmi zrednul, započal ich nútiť k roľníctvu, a stanúc sa najprv sám i s celou rodinou kresťanom, rozširoval náboženstvo kresťanské i medzi ľudom.

2. Kráľovia z rodu *Árpádovho*.

Štefan I. predtým *Vajk* zvaný, ^{kráľov}održal meno *Štefana*, keď r. 994 spolu s otcom pokrstený bol. Sotva po smrti otcovej r. 997. čo knieža Maďarov panovať začal, hneď horlive prichytil sa k rozširovaniu viery Kristovej. On

sám chodil po krajine vyučujúc ľud; zakladal kláštory i školy a prísne naložil svätenie nedele i sviatkov. — Za takéto jeho zásluby o cirkev poslal mu rímsky pápež Sylvester II. kráľovskú korunu, a dal mu aj titul apoštolského kráľa. Touto korunou bol Štefan r. 1000-ho v Ostrihome korunovaný. Tak sa stal prvým uhorským kráľom.

Krem rozširovania kresťanstva usporiadal Štefan i občianske záležitosti krajiny. Krajinu podelil na župy čili stolice a predstavil každej jedného župana. Ku svojmu boku povolal si palatína a kráľovského sudcu, ktorí mu krajinu spravovať pomáhali. Ľud musel sa priúčať roľníctvu a remeslám, skrz čo odvyknul pomaly od nepokojného vandrovného života.

Keď Štefanov jediný syn Imrich zomrel, nepozostávalo Štefanovi inšie, len aby Petra, syna svojej sestry Gizelly za svojho nástupcu ustanovil. S týmto veľmi mnohí neboli spokojní. Preto v spolku s Petrom, ktorému prídlho bolo čakať na smrť ujcovu, sprisahali sa proti kráľovmu životu. Jeden zo sprisahancov vkradol sa v noci do izby kráľovej, chcúc ho života pozbaviť. Keď sa ku posteli blížil, prešiel ho predsa mráz, ruka začala sa mu triasť a meč vypadol mu z nej. Kráľ sa na to zobudil. Zločinec padnúc na kolená vyzradil všetkých spoluhriešnikov a prosil o milosť. Kráľ ho omilostnil, ostatných vinníkov ale prísne potrestal. Po tejto udalosti len za málo žil ešte Štefan. Zomrel roku 1038 a pochovaný bol v Stolnom Belehrade. O 45 rokov na to vradil ho pápež Gregor VII. medzi svätých.

Peter (1038—1041.)

Po smrti Štefanovej predsa len Peter stal sa kráľom. Bol pyšný a ukrutný. Pochodiac z italského rodu nenávidel Maďarov. Preto bol o krátky čas s trónu svrhnutý a z krajiny vyhnaný. Miesto jeho zaujal

Aba Sámuel (1041—1046.)

Tento bol ešte ukrutnejší nežli Peter, preto bol tiež odstránený a Peter znovu za kráľa povoláný. Peter po

druhý raz len za dva roky panoval, lebo prišiel bol do podozrenia, že krajinu nemeckému cisárovi zapredať zamýšľa. Národ vyhnať ho teda z krajiny na novo. — Za ním nasledoval

Ondrej I. (1046—1061.)

Keď sa Ondrej stal kráľom, veľmi mnohí z Maďarov pridržali sa ešte pohanstva. Prenasledujúc kresťanov, rúcali im kostoly a kňazov mordovali. Ondrej pomocou svojho brata Bélu ich však premohol a prísne potrestal. Zahynul v bitke proti bratovi Bélovi vedenej.

Béla I. (1061—1063.)

Bélovi podarilo sa pohanstvo medzi Maďarmi úplne vykoreniť. Staral sa o pozdvihnutie roľníctva, remesiel a kupectva, — preto ustanovil po krajine i jarmoky. On dal razíť prvé strieborné peniaze.

Salamon (1063—1074.)

Salamon, syn Ondreja I. dostal sa na trón tak, že synovia Béla I. dobrovoľne mu ho prepustili, vymieňac si za to tretinu krajiny a titul kniežat. Salamon ale dosť skoro všetko jim to odobral. Z toho povstala medzi nimi vojna, v ktorej Salamon súc premožený — ušiel z krajiny. Po ňom stal sa kráľom

Géza (1074—1077.)

Keď Géza po trojročnom bezvýznamnom kraľovaní zomrel — zvolený bol

Ladislav I. (sz. László 1077—1095.)

Ladislav bol jeden z najvýtečnejších kráľov uhorských. Bol on nielen pobožný, vzdelaný ale i udatný. Vydal mnohé dobré zákony, Horvatsko pripojil k Uhorsku; premohol krajinu pustošiacich Kúnov a osadil jich v okolí Tisy. Národ miloval a ctíť ho veľmi. Keď zomrel, smútil za ním ľud za 3 roky.

Koloman (1095—1114.)

Kráľ Koloman bol veľmi osvieteneho rozumu, preto i poveru, zvlášte toho času v ľude zakorenenú, všemožne snažil sa vykorenif. Za jeho času po všetkých krajinách páľili osoby zo strigôňstva obvinené; on ale bol prvý z kráľov, ktorý takzvané strygy páľif prísne zakázal, hovoriac: „že strýg nieto.“ — Koloman vybojoval Dalmáciu a tak otvoril krajine cestu k moru, čo pre kupectvo veľmi mnoho znamenalo. Dopustil sa však toho neľudského skutku, že mladšieho svojho brata Álmoša, ktorý proti nemu bol povstal, ako i jeho nevinného päťročného syna Bélu o zrak dal pripravif.

Po Kolomanovi mala krajina behom sto rokov týchto kráľov: Štefan II.; Béla II. — Slepý; Gejza II. ktorý Nemcov vo Spiši a Sedmohradsku osadil; Štefan III.; Ladislav II.; Štefan IV.; Béla III.; Imrich; Ladislav III.; Ondrej II.

Tito kráľovia boli zväčša slabí, nesúci panovníci, ktorí jeden druhého silou mocou o trón pripravovali. Tak musela i krajina len pustnúť. Keď Ondrej II. zomrel, zanechal krajinu v tom najväčšom neporiadku.

Béla IV. (1235—1270.)

Sotva podarilo sa Bélovi krajinu koľko tolko do poriadku priviesť, vtrhli do krajiny polodiví *Tatari*, všetko mordujúce a pustošiac. Kráľ sviedol s nimi bitku na pustatine Mohi pri rieke Šajove. Bol však s celým vojskom premožený a sám len útekem zachránil si život, a utiahol sa do cudzozemska. — *Tatari* behom dvoch rokov znivočili krajinu úplne. Kto utiecť nestihnul, bol zabitý alebo do otroctva odvedený. Polia ležali pusté, lebo nemal ich kto obrábať. Starostlivý kráľ, navrátiac sa domov rozdával statok a obilie medzi ľud, spálené mestá dal znovu postaviť následkom čoho sa krajina v krátkom čase zotavila. — Syn Bélov

Štefan V. kraľoval len za 2 roky.

Ladislav IV. (1272—1290.) nestaral sa nič o zále-

žitosti krajiny. Viedol život prostopašný, hodujúc len na každý deň skvostne, — preto bol zamordovaný.

Ondrej III. (1290—1301.) bol posledný kráľ z rodu Arpádovho.

Všetkých kráľov z toho roku bolo 23. Panovali jeden po druhom za 300 rokov. — V tomto veku bolo obyvateľstvo krajiny ešte veľmi nevzdelané. Školy nachodily sa len kde tu a čítať málo kto vedel. Papier u nás vtedy ešte neznali, preto sa ani písať neučili.

3. Kráľovia z rozličných rodov.

Václav, (Venczel) syn českého kráľa Václava, kráľoval za 4 roky. Po ňom prišiel za kráľa bavorský princ *Otto*, ktorý po krátkom panovaní zrieknul sa trónu, na čo zvolený bol za kráľa

Karol Robert (1308—1342.)

Karol Robert bol jeden z najlepších kráľov. On pozdvihol remeslá i kupectvo. S palatínom Matúšom Čákom, i Matúšom Trenčianským menovaným, — ktorý ho za kráľa uznaf nechcel — viedol vojnu za 10 rokov. Keď Čáka premohol, tým výdatnejšie pracoval na rozkvet krajiny. On dal kovať prvé uhorské dukáty. Za jeho času prišiel papier i u nás do úžitku. Po ňom panoval syn jeho

Ludvik I. alebo Veľký (Nagy Lajos 1342—1382.)

Ludvik bol pobožný a múdry panovník. Vo vojnách bol údatný a víťazil všade. Pod jeho panovaním pozdvihla sa krajina na najvyšší stupeň moci a slávy. Vtedy rozprestierala sa jeho krajina až po morá čierne a adriatické, a keď spolu i nad Poliakmi panoval — až po more baltické. Po jeho smrti za 4 roky kráľovala jeho dcéra *Mária*; za jeden mesiac *Robert* z Neapolu, po týchto ale

Žigmund (1387—1437.)

Žigmund bol nielen ukrutný ale i nedbalý a ľahkomyslný; preto pod jeho panovaním znova umenšili sa hranice krajiny. Turci odňali nám Bulharsko, Poliaci Halič, Benátčania Dalmáciu. Potrebuje peniaze, založil Poliakov 16 spišských miest. Tento Žigmund bol spolu i nemeckým cisárom. On to bol, pod jehož predsedníctvom bol Hus kostnickým snemom na smrť odsúdený.

Albert rakúsky princ bol kráľom uhorským len za 2 roky.

Vladislav I. (I. Ulászló 1440—1444.)

Kráľ tento dostal sa na trón hlavne pomocou chýrneho *Jána Huňadyho*. — Huňady pochádzal síce len z nízkeho rodu, bol ale najznamenitejším uhorským vodcom. Za jeho času Turci viackrát napadli krajinu. Huňady všade víťazne ich premáhal, tak že prinútení boli s Huňadym na 10 rokov pokoj uzavrieť. Smluvu toho pokoja podpísal i sám kráľ, zrušil ju však verolomne, keď Turkov pri Varne vzdor Huňadyho výstrahe napadnul. Bitka tá skončila sa nešťastne. Uhria boli premožení, kráľ zabitý a Huňady len ťažko ušiel so životom. Zvolený bol tedy za kráľa

Ladislav V. (László 1444—1457.)

Novozvolený Ladislav bol vtedy ešte len päťročný; preto dokým by dorástol, ustavený bol Huňady za správcu krajiny. Tento víťazne premohol r. 1456. Mohameda II. tureckého sultána pri Srbskom Belehrade. O 20 dní na to i on odobral sa do večnosti. Po smrti Ladislava panoval syn Huňadyho.

Matej I. Spravedlivý (1458—1490.)

Matej, Matiaš, bol jeden z najslávnejších kráľov Uhorska. Keď ho Uhria za kráľa zvolili, bol ešte len 15 ročný, preto ustanovili mu na pomoc ku správe krajiny jeho ujca Michala Siládiho.

Matej po celý čas svojho panovania temer neprestajne prinútený bol viesť vojny, predne s cisárom Fridri-

chom, chcějúcim ho o korunu pripravíť, potom s českým kráľom Podiebradom hlavne ale s Turkom. Proti všetkým bojoval víťazne a so zdarom, nezanedbal však pritom ani prospech krajiny.

Hods Matej pre časté vojny i väčšie dane uvalil na ľud, predsa nebola krajina nikdy šťastnejšia a spokojnejšia jako pod jeho panovaním. On nedopustil, aby mocnejší páni ľud utlačovali, ale ktokoľvek nespravedlivo pokračoval, toho prisne potrestal. Keď mu dopustil čas, často nepoznaný obcovaľ s ľudom, aby vyskúmal, kde je aký nedostatok, a či sa právo každému spravdľive prisluhuje. — Jeho veľkú spravdľivosť zvečnil ľud príslovím, ktoré ešte i teraz počuť: „Umrel kráľ Matiaš, už viac pravdy nemáš!“

Podporovaľ on i umenie a vedy. Roku 1472 dal skrz Ondreja Hessa postaviť v Budíne prvú knihtačiareň. Založil knižnicu, ktorá obsahovala do 50 tisíc kníh, všetko v hodbábe a báršone viazaných. Pečovaľ aj o to, aby sa v krajine školy rozmnožovaľy. Umrel *na porážku* v 47-om roku života vo Viedni r. 1490.

Po smrti Matejovej kraľovaľ

Vladislav II. (1490—1516.)

Vladislav II. spolu i kráľ český, bol zpomedzi všetkých najnesúcejší. Bojazlivý a nedbanlivý, na všetko hovorievaľ po česky: „dobře (dobže)“, prečo ho i Dobže Lászlovom prezvaľi. Nemajúc za čo vojakov najímať, vymohol od pápeža odpustky pre každého, ktoby proti Turkom chcel bojovať; následkom čoho sišlo sa mnoho ľudstva pod jeho zástavy. Ľud ten nešiel však na Turka, ale pod vodcom Jurajom Dóža pustošil panstvá zemänské a Dóžu za kráľa vyhlásil. Povstanie to udusil Ján Zápoľa, ktorý Dóžu živého dal upiecť. Sedliaci ale stali sa otrokmi zemänov.

Ludvik II. (Lajos 1516—1526.)

Keď sa Ludvik stal kráľom, mal ešte len 10 rokov. Preto pridani mu boli správcavia, ktorí však tak zle hospodáril, že nebolo čím ani potrebné vojsko platiť. — A tu na raz r. 1526. vtrhlo do krajiny 200 tisíc Turkov.

Mladý kráľ, od radečov svojich opustený šiel s 22 tisícmi vojska proti nim. — Pri Moháči svedená bola bitka v ktorej zahynulo temer všetko uhorské vojsko, ba i sám nešťastný kráľ na úteku z bitky v jednom močiari sa zatopil. Od toho času Turci za 150 rokov panovali nad veľkou čiastkou krajiny.

Po nešťastnej bitke moháčskej rozdelili sa nesvorní Uhria na dve strany. Jedna z nich zvolila si za kráľa sedmohradského vojvodu *Jána Zápoľu*, druhá ale *Ferdinanda* habsburgského. Takto mala krajina na raz dvoch kráľov.

4. Kráľovia z rodiny Habsburgov.

Ferdinand I. (1526—1540.)

Ferdinand I. viedol ustavičné vojny s protikráľom Zápoľom, taktiež i proti Turkom, ktorých si Zápoľa na pomoc privolať. Po smrti Zápoľovej kráľoval Ferdinand sám. Toho času zaujali Turci i Budín.

Maximilian (Miksa 1564—1576.)

I tento kráľ brániť musel krajinu proti Turkom, ktorých 300 tisíc do krajiny sa vrátilo. V bojoch tehďajších preslávil sa hrdina *Mikuláš Zríni*, o ktorom na inom mieste bude reč.

Rudolf (1576—1608.)

Rudolf bol nedbanlivý panovník a obyčajne v Prahe sa sdržoval. Turek tedy hospodáril v krajine ako sám chcel. Pritom ale Rudolf nezabudnul prenasledovať evanjelikov, kým jim Bočkay pokoj nevydobil.

Matej II. (1608—1619.)

Za Mateja panoval v krajine pokoj, v Čechách ale vypukla vojna takzvána tridsaťročná. Nástupcom Matejovým bol

Ferdinand II. (1619—1637.)

Pod týmto kráľom boli evanjelici znovu veľmi prenasledovaní. Na čas pomohol im Gábor Betlén, ktorý proti Ferdinandovi bojujúc, vymohol pokoj i pre evanjelikov.

Ferdinand III. (1637—1657.)

Pod Ferdinandom III. trvali ďalej vojny nielen proti Turkom, ale i proti evanjelikom, tak že týmto Juraj Rákóczi musel prísť na pomoc. — Ferdinand ešte za svojho života odovzdal trón svojmu synovi *Ferdinandovi IV.* Tento ale zomrel ešte za života otcovho.

Leopold I. (1657—1705.)

Panovanie Leopoldovo pamätné je preto, že pod ním r. 1686. Budín z moci tureckej nazpät vydobitý a oni temer z celej krajiny vyhnaní boli. To stalo sa pod vodcovstvom kniežata Karola Lotaringskeho. Evanjelici znovu boli veľmi krivdení a prenasledovaní. — Leopold vymohol od krajiny, aby uhorskí králi neboli volení, ale aby vždy najstarší syn kráľovský dedil trón po otcovi. Leopoldov syn

Jozef I. (1705—1711.) boltedy prvým dedičným uhorským kráľom. Po tomto panoval jeho brat

Karol III. (1711—1740.)

Pod Karlovím panovaním vypratali sa konečne i poslední Turci z krajiny. Karol staral sa svedomite o dobro krajiny. Nemajúc syna, a chtiac rodine svojej predca právo na korunu uhorskú poistiť, vymohol smluvu, dla ktorej i ženski potomci habsburgského domu majú právo dediť trón uhorský. Smluva tá menuje sa *pragmatická sankcia*. Keďtedy Karol III. zomrel, stala sa kráľovnou uhorskou jeho staršia dcéra

Mária Terezia (1740—1780.)

Sotva že dosadla na trón, hneď musela viesť vojnu proti šiestim panovníkom, ktorú ju o jej rakúske zeme

chceli pripraviť. V takom hrovizom položení utiekala sa o pomoc k Uhrom, ktorých si na sneme v Prešporku (r. 1741) tak vedela získať, že s veľkým oduševnením osvedčili sa pomáhať jej obetovaním majetkov i krve. A pomocou Uhrov i skutočne oslobodila sa od nepriateľov. Za to odmenila sa Uhrom zavedením mnohých dobrých poriadkov. Zakladala školy a vyššie vedecké ustavy, a značne oblahčila stav vždy ešte potlačeného sedliactva. Vymenila Žigmundom založených 16 spišských miest a pripojila k Uhorsku i Prímorie. Evanjelikom nebola však priaznivá, ba podporovala tým viac jezuitov, ktorí evanjelikov všemožne sužovali.

Jozef II. (1780—1790.)

Jozef, syn Marie Terezie bol jeden z najosvietenejších a najšľachetnejších panovníkov. On udelil evanjelikom náboženskú slobodu, o pozdvihnutie školskej výučby pečoval náležite, a oslobodil sedliactvo od večitého poddanstva. Že sa ale nechcel dať korunovať, ani snemy nevydržoval, naproti tomu nemeckú reč za úradnú vyhlásil, ba i do škôl ju natískal, Uhria nielen že ho nemali radi, ale začali sa proti nemu i búriť. Vidiac to, skôr, akoby bol umrel, odvolal všetky svoje nariadenia, vyjmúc tých, ktoré evanjelikom slobodu a poddaným poľahčenie zabezpečovali. Po ňom stal sa kráľom jeho brat

Leopold II. (1790—1792.)

Leopold poponáhlal sa hneď po nastúpení vlády svolaf uhorský krajinský snem a dať sa korunovať. — Vôbec vo všetkom pokračoval jedine v smysle krajinských zákonov. Miesto jeho zaujal

Fraňo I. (I. Ferencz 1792—1835.)

Hneď na začiatku Fraňa I. vypukla temer 20 rokov trvávajúca francúzska vojna, v ktorej Uhria svojmu kráľovi proti Napoleonovi verne a výdatne pomáhali. Keď pokoj bol zabezpečený, počali sa v krajine zmáhať a prekvitaf umenie a vedy, priemysel i kupectvo. Vtedy povstalo

národné muzeum, vedecká akademia, vyššia hospodárska škola, ústavy pre slepých a hluchonemých a tým podobné. Veliké zásluby mal o to medzi inými zvlášte výtečný vlastenec gróf *Štefan Széchenyi*.

Ferdinand V. (1835—1848.)

Pod kráľom Ferdinandom panoval všade pokoj a vzdelanosť sa rozmáhala. — Začali sa stavať železnice, Dunaj a Tisa byly regulované, tak že po nich i parolode bezpečne plávať mohly, a medzi Budínom a Pešťou vystavený bol krásny reťazový most. V poslednom roku jeho panovania vyslovená bola na sneme r. 1848 v Prešporku držanom úplná rovnoprávnosť občanov a vierovyznaní. Vtedy bolo i poddanstvo navždy zrušené. Ďalšie hlahodarné účinkovanie Ferdinandovo pretrhnuté bolo revolúciou, následkom čoho i Ferdinand vzdal sa trónu v prešpech svojho synovca

Fraňa Jozefa I.

Revolúcia trvala s mnohým krveprelievaním do 13. aug. 1849. Vtedy vyzdvihnutá bola i krajinská ústava, až roku 1867. kráľ, hlavne prostredníctvom Fraňa Deáka znovu ju prinavrátil a hneď i korunovať sa dal.

5. Ú s t' a v a.

Kde v krajine niet panovníka, ale sám národ dľa vlastných zákonov slobodne sa spravuje, to je *slobodná obec* čili *republika*.

Kde panovník, či to kráľ alebo cisár, bez ohľadu na vôľu národa, sám neobmedzene panuje, to je mocnárstvo *neobmedzené* čili *absolutistické*.

Ktorá krajina má také zákony, dľa ktorých panovník a národ spoločne spravujú krajinu, to je *ústavná krajina*. Uhorsko je takáto ústavná krajina: jej kráľ je tedy ústavný kráľ.

Národ vykonáva svoje práva t. j. spravuje sa skrze *krajinský snem*. Snem je stále shromaždenie zástupcov národa, ktorí v jeho mene o záležitostiach krajiny sa radia a zákony donášajú. — Kráľ sám nemôže bez privolenia snemu ani nové zákony vydávať, ani staré meniť.

Snem delí sa na nižšiu a vyššiu snemovňu. Nižšia snemovňa zaleží zo zastupiteľov ľudu tohoto času na 5 rokov volených, vyššia snemovňa zaleží z veľmožov, vysokých cirkevných hodnostárov, o vlast' zvlášte zaslúžilých kráľom menovaných mužov, z gubernátora Primoria a horvatského bána.

Zákony vynášajú sa nasledovne: keď nižšia snemovňa ustáli sa na niektorom zákone, odošle ho vyššej snemovni, a keď ho i tá prijme predostrú ho kráľovi ku potvrdeniu. Kráľ ma právo potvrdzovať zákony len tak, jestli je korunovaný. Snem vydržiava sa každoročne.

Kráľ v smysle takých zákonov spravuje krajinu pomocou vyšších i nižších vrchností. Jedni z nich starajú sa o poriadok a dvíhanie dobrobytu v celej krajine, — druhí prisluhujú spravodnosť, t. j. súdia.

Najvyššia krajinská vrchnosť je *ministerstvo*, ktorého úlohou je: správa krajiny a v život uvádzanie zákonov. Ministrov vymenúva kráľ z pomedzi zastupiteľov ľudu. Ministri nateraz sú:

1. Minister-predseda; 2. minister pri boku Jeho Veličenstva kráľa; 3. minister vnútra; 4. minister peňažných záležitostí; 5. minister verejnej práce a premávky; 6. minister verejnej výučby; 7. minister pravosúdia; 8. minister krajinskej obrany; 9. minister hospodárstva; 10. minister priemyslu a obchodu a 11. minister horvatských záležitostí.

Ministri zodpovední sú snemu, t. j. jestli pri správe krajiny odchýlia sa od zákona, môžu byť snemom na zodpovednosť bratí. Len kráľ nie je zodpovedný, ponač akékoľvek jeho nariadenie je len tak platné, keď ho patričný minister spolu s ním podpíše.

Ministri spravujú krajinu pomocou jim podriadených

nížších vrchností. Tie vrchnosti účinkujú v stoliciah, mestách a obciach.

Na čele stolice stojí vládou vymenovaný nadžupan, dozerajúce na správne prevádzanie vládných nariadení. Tieto prevádza v stolici podžupan, v meste mešťanosta a síce pri pomoci výboru. Výbor stoličný alebo mestský pozostáva z polovice z najviac dane platiacich občanov takzvaných virilistov, z druhej polovice z volených členov.

Stolice podelené sú na okresy. Tie spravujú slúžni s jich pomocníkmi. Služnovskí úradníci podriadení sú podžupanovi. — Služným podriadení sú obecní ryehtári a notári. Ryehtári a notári spravujú obce pomocou obecných výborov, ktorých údovia sú tiež z polovice virilisti a z polovice voleni.

Všetky stoličné a obecné vrchnosti volia sa na 3 roky, len notárov volia už teraz doživotne.

Krem týchto sú v krajine i súdobné vrchnosti: okresný súd, kráľovský súd, kráľovská tabuľa a kráľovská kúria.

Kráľ uhorský je však panovníkom i tak rečených predľutavských krajín, s ktorými v smysle smlúvy vyrovnania z r. 1867 má i Uhorsko niektoré spoločné záležitosti, menovite: spoločné vojsko, krajinské dlhy a zahraničné čili vonkajšie záležitosti. — Tieto záležitosti pokonávajú sa každoročne raz v takzvaných *delegáciach*, t. j. spoločných poradách, do ktorých uhorský i rakúsky snem rovný počet zástupcov vysieľa. Delegácie schádzajú sa striedave — raz v Budapešti, druhý raz vo Viedni.

Čo delegácie uzavru, to prevádzajú traja spoloční ministri.

Ústava naša poskytuje nám občanom mnohé vzácne práva, výhody a dobrodenia; nakladá nám ale i povinnosti a síce:

1. Aby sme našu vlasť vrele milovali a ju v páde potreby i vlastnou krvou bránili.
2. Aby sme kráľa, ako otca vlasti ctili a stálu vernosť mu dokazovali.
3. Aby sme zákony krajinské ochotne plnili a k

spravovaniu krajiny potrebnú daň poriadne a ochotne dávali.

4. Aby dopomáhali sme k tomu i my, žeby krajina dobre bola spravovaná, čo dosiahne sa tak, keď či to za vyslancov na snem, či za úradníkov stoličných a obecných, tak tiež i za výborníkov voliť budeme si vždy ľudí naozaj výborných; súcich a predovšetkým svedomitých a spravodlivých.

6. Vlastenectvo.

a) Tatarské pustošenie v Uhorsku.

Za času kráľa Bélu IV. roku 1241 vtrhnul z Azie do vlasti našej divý národ tatarský čili mongolský. — Vodcom jeho bol ukrutný chán Batu. — Kráľ dal sice svolávať zemanov i pospolitý ľud do zbrane, ale bohužiaľ len málo bolo tých, ktorí sa pod kráľovské zástavy shromaždili. Tak sa stalo, že keď kráľ pri rieke Šajave proti Tatarom sa postavil, mal tak málo vojska, že na jedného Uhra pripadlo i sto Tatarov. Preto nie div, že keď na pustatine Muhi strbla sa bitka, boli Uhria úplne porazení, a sám kráľ len horko-fažko útekom sa zachránil. Na úteku uchýlil sa na krátky čas na hrad Zniov v turčianskej stolici, odkiaľ ďalej ušiel do Rakúska ku kniežatovi Fridrichovi. Fridrich, miesto aby bol nešťastného kráľa pohostinsky prijal, zachodil s ním ako s väzňom. Ba čo viac, kráľ musel mu dať všetky svoje poklady a k tomu i kus krajiny za Dunajom. Úbohý, orabovaný kráľ utiahnul sa potom hen do Dalmatska.

Po nešťastnej bitke pri Šajave rozišli sa Tatari po krajine, pustošili zeme, pálili osady a zabíjali každého, kto sa niekam do hôr ukryť nestihnul. Polia stály za dva roky všade pusté, lebo nemal ich kto obrábať. — Len kde tu bolo vídať človeka; rozmnožili sa ale vlci a iná divá zver. Kosti ľudských mrtvol ležaly sem tam po poli, lebo nemal ich kto zahrábať. Tatari, nemajúc

už v Uhorsku čo pustošif, vrhli sa na susednú Moravu. Tam však boli hrozne zbití, preto vrátili sa nazpät do Azie.

Po odchode Tatarov navrátil sa domov i kráľ Béla. Obyvateľstvo navrátilo sa síce z úkrytov svojich do spustošených dedín, vzdor tomu ale bolo osád na stá a stá, v ktorých nemal už kto bývať.

Do tých tedy povolal a osadil kráľ obyvateľov z cudzozemska, podelil medzi nich obilie na sifa a statok i peniaze na živnosť. — Pri takejto kráľovej otcovskej starostlivosti a múdrych poriadkoch zotavila sa krajina znova v krátkom čase.

Potom vybral sa kráľ proti neľudskému Fridrichovi, potretať ho za násilnú krivdu, ktorú od neho bol zakúsil. Bol tak šťastný, že nielen vydobil si nazpät zeme, ktoré mu bol Fridrich vzal, ale zaujal hodný kus i z Fridrichovej krajiny. Rakúske vojsko bolo zbité a rozprášené, a v tej bitke našiel zaslúženú smrť i knieža Fridrich.

b) Šimon Kemény.

Hrdinský Ján Huňady, kedysi sedmohradský vojvoda a správca krajiny — často bojoval proti Turkom, ktorí za jeho času vlast našu znepokojovali, a vydobil nad nimi nejedno víťazstvo. — Bolo to roku 1442, keď Turci vtrhnúť do Sedmohradska mordovali a pustošili, čo jim len v cestu padlo. Turecký vodca Mezidbeg, znal dobre veľkú hrdinskosť Huňadyho; preto bál sa ho jako ohňa, a chcel živého alebo mrtvého do svojej moci dostať. Opísal tedy svojim vojakom zreteľne Huňadyho postavu, odenie, zbroj a koňa tým cieľom, aby ho v bitke poznať a tak ľahšie chytiť alebo usmrtiť mohli. — Dozvediac sa o tom jeden z Huňadových dôstojníkov, istý *Šimon Kemény*, ktorý čo do postavy veľmi sa podobal Huňadymu, — odhodlal sa zachrániť ho a s ním spolu i vlast. I neprestal dotiaľ prosiť Huňadyho, kým si tento ešte pred bitkou nezamenil s ním odenie, zbroj a koňa. — Keď strbla sa bitka, Turci predovšetkým mierili a strieľali na Keménya, ktorý pod hustými

ranami nepriateľa dosť skoro padnul a zahynul. S ním padlo tam ešte tri tisíc hodných uhorských bojovníkov.

Turci, nazdávajúc sa, že to Huňady padnul, radosťou omámení — dali sa do výskania a hulákania. Ale ich radosť netrvala dlho, lebo zrazu zjavil sa na čele nového vojska opravdový Huňady, a tak silne oboril sa na Turkov, že ich v krátkej chvíli premohol a rozprášil. V tom boji zahynul i pyšný turecký vodca Medzidbeg. — Krem udatnosti a víťazstva Huňadyho, hlavne hrdinská obetivosť Keměňova dopomohla k tomu, že Sedmohradsko nedostalo sa do tureckého jarma.

c) Tytus Dugovič.

Roku 1456 prihrnulo sa 150 tisíc Turkov k Belehradu, aby ho dobyli a zaujali. Huňady hneď ponáhlal sa spolu s chýrečným mníchom a kresťanským vodcom Jánom Kapistránom proti nim, a bária nemal len tretinu toľko vojska čo Turci, premohol a odohnal ich preč. Sám potom i s vojskom usadil sa v Belehrade.

Turci, dostanúc nezadlho nové vojská na pomoc, znovu ešte vo väčšom počte oborili sa na pevnosť. — Uhria bránili síce pevnosť udatne, ale jednému Turkovi podarilo sa s tureckou zástavou v ruke dostať sa na najvyššiu hradbu, na ktorú tú zástavu vztýčiť chcel. — Tu priskočil k nemu jeden uhorský bojovník, menom *Tytus Dugovič* chcújúc prekaziť Turka v jeho predsavzatí. I strhnul sa medzi nimi rozhorčený boj. Vidiac Dugovič, že Turka zbrojou prevládať mu nemožno, pochytil sa s ním za pasy. Turek bol silný i obratný a už lenlen že neprevládal Dugoviča. Vtedy tento, sobe rúc všetky svoje sily chytil Turka cez poly, a naddvíhnuť ho vrhnul sa spolu s ním do prepasti. Dugovič tedy zahynul, ale turecká zástava predsa nedostala sa na hradby pevnosti. Uhria, príkladom takejto hrdinskej obetovavosti oduševnení — s tým väčším zápalom vrhli — sa na nepriateľa, rozbili ho i rozprášili, zachrániac tak pevnosť belehradskú. — O niekoľko dní po tejto udalosti zomrel v zimonskom zámku oproti Belehradu ležiacom i slavný hrdina Ján Huňady.

d) Matej kráľ vo Viedni.

Kráľ Matej bol nie len múdry ale i neohrožene smelý panovník. Z lásky k vlasti a svojim poddaným vystavil sa často i veľkému nebezpečenstvu. Tak ku pr. keď vo vojne proti nemeckému cisárovi Fridrichovi mesto Viedeň dobýval, v cudzom odevu preoblečený tajne šiel do mesta, aby tam osobne vyskúmal, z ktorej strany by mu najpríhodnejšie padlo na mesto nápad urobiť. Ako tam v jednom hostinci raňajkoval, naraz začuje jedného z prítomných hostí preriecť: „Hovorí, že je vraj Matej kráľ tu vo Viedni!“ Matej vidiac, že mu nebezpečenstvo hrozí, nemeškal ďalej ani okamženia, ale nezbadane zmiznul. O tomto chýre dozvedela sa i vojenská vrchnosť a vydala rozkaz pozatvárať brány mesta, žeby sa z Viedne nik von dostať nemohol.

K jednej takej bráne, ako ju práve už zatvárať chceli, pribehnul ešte akýsi furman v širici a s veľkým klobúkom na hlave. Kotúlajúc pred sebou jedno vozné koleso celý udychčaný prešiel cez bránu.

Strážny prepúšťajúc ho, šuchnul ho cez plecيا lieskovicou privolajúc mu: „Máš veru šťastie, že si sa čo len o minútku nezapozdil, lebo by si si bol istotne za niekoľko dní tu dnu posedel.“ Ale milý furman ho ani nepočúval, lež poberal sa i s kolesom chytro ďalej, až dostal sa šťastlivo ku kráľovskému vojsku, ktoré za mestom ležalo. A kto to bol ten furman? To bol sám Matej kráľ.

e) Dobývanie Jágru.

Roku 1552. keď Dolnia zem v moci Turkov sa nachodila, vybral sa temešvársky paša (turecký generál) Achmed so stotísicovým vojskom k Jágru, aby tamejšiu pevnosť do svojej moci dostať sa pokúsil. Veliteľ jágerskej pevnosti, udatný *Štefan Dobó*, na čele sotva vyše dve tisíc mužov počítujúcej posádky, odhodlaný bol brániť pevnosť na život a na smrť. Potravny a streliva mali v pevnosti nadostač, preto smele a s dôverou v pomoc božiu očakávali príchod mocného nepriateľa.

Keď Achmed k Jágru došiel, hneď vypravil k Dobóvi

posla s návrhom, aby mu pevnosť dobrovoľne odovzdal. Na ten pád sľuboval mu, že môže i so svojimi ľuďmi bezpečne ísť, kde sa mu len bude páčiť. — Dobó nedal mu však ani odpovede, ale svolajúc posádku, dali si slovo, že nepoddajú sa; ba kto by o tom s nepriateľom chcel vyjednávať, a poddatie sa i len zpomenul, ten zaplatí to životom.

Dal tedy Achmed strieľať zo všetkých diel na hradby pevnosti, a porúchal ich na mnohých miestach. — Ale udatní Jágerčania poopravovali vždy cez noc, čo turecké gule cez deň na múroch porúchaly. Vo dne bránili sa tak udatne, a pobili vždy toľko Turkov, že títo nechceli už ani útočiť na pevnosť, a rozzlobený nad tým Achmed dal jich palicami hnať do boja. Keď začal sa v pevnosti množiť počet mrtvých a ranených, lapily sa zbroje i ženy. Snášaly veľké skaly a metaly ich na hlavy útočiacich Turkov, obáraly ich vriacou vodou a vriacim olejom, a Turci revúc od bolesti padali dolu z rebríkov, po ktorých hore sa boli driapali. Achmed žasnul nad toľkou udatnosťou a vytrvalosťou, a nemajúc výhľadu pevnosť dobyť s hanbou odtiahol preč, ztratiac pod múrami pevnosti do 20 tisíc vojakov. Táto hrdinskosť Jágerčanov a zvlášte jich žien až po dnes pochvalne sa zpomína.

f) Juraj Szondy.

Toho istého roku keď Jáger, totiž r. 1552 dobývali Turci i zámok *Drégelský* v hontianskej stolici. Veliťelom zámku bol *Juraj Szondy*, ktorý ho s malou hŕstkou svojho ľudu za dlhší čas hrdinsky bránil. Keď sa ale hradby zámočké následkom dlhotrvajúcej strelby už rúcať počaly, videl Szondy, že zámok ďalej udržať mu nemožno. Vtedy turecký vodca Ali baša odkázal Szondymu skrze svojho posla, aby upustil od obrany, a nevystavoval svoj život istej smrti, keďže i sám musí nahliadnuť, že je ďalšia obrana daromná. Szondy zadržal posla v zámku a Alimu nedal ani odpovede. Dal ale hneď zo zámku na dvor posnášať všetky svoje poklady a drahé veci, a tam naskutku spálil. Potom šiel do stajni a vlastnoručne poprebodal všetky svoje kone, aby

Turci nemohli na nich proti Uhrom bojovať. Na to pospiechal na hradby ku otvoru, ktorým sa už Turci do zámku valif počali, a bojoval proti nim i odbíjal ich s takou zmužilosťou, že sám turecký vodca nad tým zasnul a trnul. Konečne ranený bol do kolena, ale ešte i kľačiaci rúbal okola seba, kým ho nepriateľská gula neusmrtila. Víťazní Turci zofali potom hlavu mrtvému už hrdinovi.

Ali baša uctil však v ňom udatného bojovníka tým, že rozsekané jeho telo dal slávnostne pochovať na kopei oproti hradu ležiacom, a postaviť mu na hrob kopiu a zástavu na znamenie Szondyho udatnosti.

g) Mikuláš Zrini.

V tých časoch, keď Turci Budín vo svojej moci držali, mala Uhorská krajina súčasne dvoch kráľov, a síce Jána Zápoľu a Ferdinanda I. Z týchto každý mal svoju stranu, ktoré jedna proti druhej bojujúc krajinu tým väčšmi oslabovali. Turkom bola takáto nesvornosť priaznivou k tomu, aby svoju moc v Uhorsku ešte viac rozšíriť sa pokúsili. Napádali tedy Uhrov častejšie na mnohých stranách, menovite za Dunajom. Tam sa jim to ale nechcelo dariť, lebo horvatský bán a veliteľ kráľovského vojska *Mikuláš Zrini*, odohnal jich zakaždým a premáhal jich tak, že sa ho napokon báli ako ohňa. I uzavrel turecký sultán Soliman s veľkou silou vrhnúť sa na Zriniho. Preto r. 1566 pritiahnul pod hrad Sihotský (Szigetvár), kde sa Zrini so svojim sotva 2500 mužov počítujúcim vojskom bol utiahnul. Sultán, hoc mal so sebou 200,000 vojska a 300 diel, začal predsa najprv so Zrinim vyjednávať, sľubujúc mu veľké hodnosti a dary, jestli mu hrad odovzdá. Zrini mu ale odpovedal, že kým žije, Turkovi sa nepoddá. Vojakom svojim ale riekol: „Prisahajme, že neopustíme sa jeden druhého do smrti.“ I prisahali všetci, že radšej zomrú, ale sa nepoddajú.

Započalo sa tedy dobývanie hradu. Z tureckých diel sypaly sa gule na hrad za viac dní, podobne i Turci s celou zúrivosťou hrnuli sa proti Uhrom, títo ale

na každom hrdinsky odbili ich nazpät. — Konečne po 14 dňoch podarilo sa Turkom zaujať vonkajšiu pevnosť. Vtedy Zríni mal už len 800 chlapov vojska: s tým tedy utiahol sa do vnútorného hradu. — Turci hneď začali podkopávať múry, aby hrad pušným prachom do povetria vyhodit mohli. Uhria prekazili ich v tom síce viac ráz; konečne ale podarilo sa Turkom hrad zapáliť. Keď hrad už tretí deň horel, a ďalej v ňom pre plameň a dym obstať sa nedalo: rozhodnul sa Zríni aspoň slávne s mečom v ruke zabynúť. Obliekol si tedy sviatočné šaty, do dvoch váčkov vložil po sto dukátov, aby kto ho zabije alebo vyzlečie, neponosoval sa, že nič uňho ne našiel. Na to vezmúc do pravej ruky šablu od otca zdedenú, do ľavej zástavu, takto ešte ostatný raz prihovoriť sa svojej družine: „Druhovia moji! nie nepriateľ premohol nás, ale dym a plameň, proti ktorým nemožno nám bojovať. Tu je tedy čas, zadržať našu prísahu. Keď nebolo možno nám spolu zvíťaziť, aspoň tedy umrime spolu. Za mnou bratia!“ I dal hneď otvoriť bránu a s na smrť odhodlanou posádkou vyrútil sa na nepriateľa, už vtedy cez most ku bráne sa hrnúceho. Ako snopy padali Turci pod šablami Uhrov a Horvatov, ale dosť skoro padol mŕtvý i hrdinský Zríni troma tureckými gučkami prestrelený. Druhovia jeho bojovali ďalej rozhorčene, kým len do jedného nezahynuli. To sa stalo dňa 7. sept. 1566.

Pri dobývaní Sihote padlo Turkov vyše 20 tisíc. Ostatní, keď dva dni pred dobytím hradu umrel i sám sultán Soliman odtiahol domov. Tak zachránil hrdinský Zríni vlast na dlhší čas od tureckého násillia.

h) Z lásky k vlasti.

*Krásny je ó synu milý,
Lesk drahého kameňa;
Krásny je i jasný rubín,
Keď sa v slnci červená:*

*Avšak rubín najkrásnejší
Čo až k nebu plápolá
To je kvapka ľudskej krvi
Z lásky k vlasti cedená!*

KRÁTKA SLOVENSKÁ MLUVNICA.

I. Oddiel prvý.

§. 1. Reč, veta, slová slabiky, hlásky.

Človek môže si o všetkom na svete niečo pomysleť. To sú jeho **myšlienky**. Keď človek svoju myšlienku vypovie, vtedy hovorí. Hovorenie znamená toľko, čo **reč**. Človek hovorí vždy o niekom alebo o niečom. Keď o niekom alebo niečom voľačo povie, to je **veta**. Preto rozoznávame v každej vete dve hlavné čiastky. 1. **Podmet**, t. j. slovo, označujúce **osobu** alebo **vec** o ktorej sa hovorí; 2. **Výrok** čili **prisudok**, t. j. slovo alebo slová označujúce to, čo sa o tej osobe lebo veci vyrieklo alebo povedalo.

Vety tedy pozostávajú zo **slov**. Na pr. Sluha kosí — je veta pozostávajúca zo slov: **sluha** a **kosí**. Slovo **sluha** je v tejto vete podmetom, slovo **kosí** je prisudkom. Každé z týchto slov má svoj osobitný význam, preto i píšú sa každé osobitne. — Slová skladajú sa zo **slabik**. Na pr. Slu-ha ko-sí. — Slabiky tvoria sa z **hlások**. Na pr. S, l, u, -h, a k, o-, s, í. — Písané alebo tlačené značky hlások menujú sa **písmeny**.

§. 2. Slovenské písmeny.

Slovenská reč má nasledujúce malé písmeny: a, á, ä, b, c, č, d, ď, dz, dž, e, é, f, g, h, ch, i, í, j, k, l, ľ, í, m, n, ň, o, ó, ô, p, r, r', s, š, t, t', u, ú, v, y, ý, z, ž. Toľkoto je i písmen veľkých. Takto zostavený rad písmen volá sa **abcedou**.

§. 3. Roztriedenie hlások.

Hlázky delia sa: na **samohlásky**, **dvojhlásky** a **spoluhlásky**.

Samohlásky sú tie hlázky, ktoré sa samy o sebe zreteľne vysloviť dajú. Delia sa na **krátke**: a, ä, e, i, o, u, y, a na **dlhé**: á, é, í, ó, ú, ý. Dlhé samohlásky označujú sa v písme značkom ('). Tento značek menuje sa **dĺžeň**.

Zo spojenia dvoch samohlások povstávajú **dvojhlásky** ia, ie, iu, ou, ô. Samohlásky a dvojhlásky sú jedny **tvrdé**: a, á, é, o, ô, u, ú, y, ý, ou, a druhé **mäkké**: ä, e, i, í, ia, iu. Všetky ostatné hlázky menujú sa **spoluhlásky** preto, že len so samohláskami zreteľne vysloviť sa dajú.

Rozoznávame spoluhlásky **tvrdé**: d, h, ch, k, l, n, r, t; **mäkké**: c, č, ě, j, ĺ, ň, š, ť, ž, dz, dž, a **obojetné**: b, f, m, p, s, v, z.

Dľa toho, ktorým ústrojom mluvenia jich vyslovujeme, delia sa spoluhlásky na **perné**: b, p, m, f, v; **jazyčné**: l, n, r, ĺ, ň; **zubné**: d, t, ě, ť; **hrdelné**: g, h, ch, k, j, a **sykavky**: dz, z, s, c, dž, ž, š, č.

Jazyčné hlázky l a r platia medzi dvoma spoluhláskami za samohlásky; preto menujú sa i **polohlásky**.

Všetky mäkké spoluhlásky vyjmúc c označujú sa v písme značkom (v). Značek tento volá sa preto **mäkčeň**.

§. 4. Čiastky reči.

Dľa rozdielneho významu a smyslu slov podelená je každá reč na isté čiastky. Slovenská reč má týchto **deväť čiastok reči**:

1. **Podstatné mená** su slová označujúce osoby alebo veci buďto skutočné alebo len mysleť sa dajúce. Odpovedajú na otázku: kto? čo? Na pr. Boh, sluha, nôž, vrch, hlad, pilnosť atď.

2. **Pridavné mená** sú slová označujúce vlastnosti osôb alebo vecí. Odpovedajú na otázku: jaký je kto? jaké je čo? Na pr. Boh je **všemohúci**. Mäd je **sladký**. Dieťa je **milé**.

3. **Zámená** sú slová, ktoré užívajú sa namiesto podstatných mien, keď meno osoby alebo veci nechceme opakovať. Osobné zámená sú tieto: ja, ty, on, ona, ono, my, vy, oni, ony. Osobné i neosobné spolu sú: ten, tá, to, tí, ty (tie).

4. **Číslovky** sú slová, ktoré označujú počet a koľkosť osôb alebo vecí. Odpovedajú na otázky: koľko? koľký? koľkoraký? koľkonásobný? Na pr. **Jeden** rok. **Sedem** žiakov. **Piaty** deň. **Štvoraké** lieky. **Trojnásobná** sila. **Mnoho** vravy. **Málo** zpravy.

5. **Slovesá** sú slová označujúce čo osoby alebo veci činia, alebo čo sa s nimi deje a stáva. Na pr. **Roľník kope**. **Dieťa spi**. **Žiak pozoruje**. **Zlodejov trescú**. **Pilný býva chválený**.

6. **Prislovky** odpovedajú na otázky: jako, kde, kedy a ~~prečo~~ sa niečo deje. Na pr. **Matka doma vari**. **Brat vlni umrel**. **Žiak hlasne odpovedá**. Lepšie **pozde** jako **nikdy!** **Miško sa zle učí; preto** je i hlúpy.

7. **Predložky** označujú pomer, v jakom osoby alebo veci jedna k druhej stoja. Na pr. **Otec prišiel zo dvora cez** pitvor **do** izby. **Na** ohnisku **pod** kochom **pri** ohni vari sa **v** hrnci jedlo. **Janko s** Miškom šli **mimo** cesty **pomedzi** vinice **ku** mlynu.

8. **Spojky** sú slová, ktorými jednotlivé slová alebo vety spojujeme. Na pr. **Boh je** vševedúci. **Rodičov a učiteľov nielen poslúchaj, ale i miluj!** Keď sa **kamkoľvek** strojíš, **znaj kadiaľ a dokiaľ i pokiaľ máš ísť, žeby** si nezblúdil. **Pokuta, bárs i pomaly sa vlečie, predsa dohoní hriešnika**.

9. **Citoslová** sú také slová, ktorými okamžité city radosti, žalosti, podivenia, strachu a hnevu vyjadrujeme. Na pr. **Ó! jaj! ej! ach! aha!ahaha! Ia!a! nono! oho! pst! beda! vítaj! Bohdaj! Bohužiaľ! Na zdar! atď.**

§. 5. Skloňovanie slov.

Najväčšia časť slov našej reči podstupuje pri vyslovovaní istú zmenu a síce v koncových slabikách čili koncovkách. Tá zmena volá sa ohybovaním alebo **skloňovaním** slov. — Podstatné mená, prídavné mená, zá-

mená a číslovky menia svoje koncovky so zreteľom na pohlavie, miesto, jakosť, koľkosť, vlastníctvo a pomery predmetov medzi sebou. — Slovesá ohybujú sa zvlášte so zreteľom na čas; preto jich ohybovanie volá sa **časovaním**. Ostatné čiastky reči sa neskloňujú.

§. 6. Podstatné mená.

Podstatné mená sú:

1. **vlastné**, označujúce mená osôb, národov, krajín, osád, riek, vrchov atď. Na pr. Andrej Závodský, Zuzana, Slovák, Uhorsko, Čaba, Dunaj, Lomnica atď.

2. **obecné**, t. j. také, ktoré naraz na viac osôb alebo vecí sa vzťahujú, na pr. súseď, žena, dedina, kvet, zviera, krajčír, riad atď.

3. **myšlienkové**, vyznamenávajúce vlastnosť, stav alebo čin, na pr. viera, hnev, spanie, radosť atď.

Podstatné mená rozoznavajú sa dľa **pohlavia**, ktoré je trojaké: mužské, ženské a stredné. Na pr. **ten** chlap; **tá** žena; **to** dieťa.

Ďalej užívajú sa v počte **jednotom**, na pr. dom, kniha, alebo v **množnom**: domy, knihy.

Podstatné mená, označujúce osoby a živočchy menujú sa **životné**; označujúce rastliny a veci menujú sa **neživotné**.

Podstatné mená podstupujú pri skloňovaní sedmoro-rakú zmenu. Jednotlivé spôsoby zmien menujú sa **pády**. Máme tedy v každom počte sedem pádov a určujeme ich pomocou nasledujúcich otázok:

Jednotný počet.

1. pád. kto? čo? Toto je *chlap*.
2. „ či, koho? čie? Toto je voz *chlapa*.
3. „ komu? čomu? Pomáham *chlapovi*.
4. „ koho? čo? Vidím *chlapa*.
5. „ pri oslovení: Vítaj *chlapce!*
6. „ v, o, pri, na kom? čom? Sedel pri *chlapovi*.
7. „ kým? čím? Pôjdem s *chlapom*.

Množný počet.

- To sú *chlapi*.
- To sú vozy *chlapov*.
- Pomáhame *chlapom*.
- Vidíme *chlapy*.
- Vítajte *chlapi!*
- Sedeli pri *chlapoch*.
- Pôjdu s *chlapmi*.

§. 7. Skloňovanie podstatných mien mužského pohlavia.

1. Vzor; Životné.

Jednotný počet.		Množný počet.	
1. pán	bibl. —	pán-i, -ovia	bibl. i, ovie
2. pán-a	—	pán-ov	ú, úo
3. pán-u, -ovi	u, ovi	pán-om	úm
4. pán-a	—	pán-ov	o
5. pán-e	e, u	pán-i, -ovia	i, ovie
6. pán-ovi	u, ovi	pán-och	och, och
7. pán-om	om	pán-y, -mi, -ami	y

Pozn. Švabachom tlačené koncovky sú československé (biblické). Pri ktorom páde sú nie vyložené, tam srovnávajú sa so slovenskými.

Dľa tohto vzoru skloňujú sa životné podstatné mená mužského pohlavia končiace sa na tvrdú alebo obojetnú spoluhlásku; na pr. brat, chlap, švagor, holub, lev atď.

2. Vzor; Neživotné.

Jednotný počet.		Množný počet.	
1. dub	—	dub-y	y, ovie
2. dub-u	—	dub-ov	ú, úo
3. dub-u	—	dub-om	úm
4. dub	—	dub-y	—
5. dub-e	—	dub-y	y, ovie
6. dub-e	u, e	dub-och	och, och
7. dub-om	om	dub-y, -mi, -ami	y

Dľa tohto vzoru skloňujú sa podstatné mená muž. pohlavia neživotné, končiace sa tvrdou alebo obojetnou spoluhláskou; na pr. buk, dom, kôl, snop, klát atď. **Kňaz** a **peniaz** skloňujú sa dľa vzoru **meč**.

Pozn. 1. Mená mesiacov, miest a niektorých iných neživotných majú v 2-hom páde jedn. p. *a* miesto *u*; na pr. decembra, Segedína, stola, života atď.

Pozn. 2. Na hrdelné sa končiace majú v 5. a 6. páde *u* miesto *e*; na pr. kožuchu, kolíku atď. *Boh* a *človek* majú ale v 5. páde: Bože! človeče! Človek má v mn. p. 1. Iudia; 2. Iudí, 3. Iudom; 4. Iudí; 5. Iudia! 6. Iudoch; 7. Iudmi.

3. Vzor: Životné.

Jednotný počet.		Množný počet.	
1. muž	—	muž-i, -ia, -ovia	í, -omé
2. muž-a	—e	muž-ov	í, -úro
3. muž-ovi, -u	—i	muž-om	—ím
4. muž-a	—e	muž-ov	—e
5. muž-u	—i	muž-i, -ia, -ovia	í, -omé
6. muž-ovi, -u	—i	muž-och	—ich
7. muž-om	—om	muž-i, -mi	—í

4. Vzor: Neživotné.

Jednotný počet.		Množný počet.	
1. meč	—	meč-e	—
2. meč-a	—e	meč-ov	í, -úro
3. meč-u	—i	meč-om	—ím
4. meč	—	meč-e	—
5. meč-u	—i	meč-e	—
6. meč-i	—i	meč-och	—ich
7. meč-om	—om	meč-i, -mi	—

Dľa týchto vzorov skloňujú sa všetky mužské končiace sa na mäkkú spoluhlásku, na pr. priateľ, zať, kľúč, syseľ atď.

Pozn. Host, kôň a peniaz majú 2. pád. mn. p. *hostí, koní, peňazi*. Mená životné na *ec* majú 5. pád. j. p. *ěe*; na pr. otec chlapče.

§. 8. Skloňovanie podstatných mien ženského pohlavia

1. Vzor.

2. Vzor.

1. Vzor.		2. Vzor.	
Jedn. p.	Množ. p.	Jedn. p.	Množ. p.
1. ryb-a	ryb-y	duš-a	duš-e
2. ryb-y	ryb	duš-e	duš-í
3. ryb-e	ryb-ám	duš-i	duš-ám
4. ryb-u	ryb-y	duš-u	duš-e
5. ryb-o	ryb-y	duš-o	duš-e
6. ryb-e	ryb-ách	duš-i	duš-ách
7. ryb-ou	ryb-ami	duš-ou	duš-ami

Dľa prvého vzoru skloňujú sa všetky končiace sa na *a* s predchádzajúcou tvrdou alebo obojetnou spoluhláskou, na pr. hlava, brada, Marka, — a len v mn. p. užívané na *y*: vidly, väzky, atď. Dľa 2. vzoru skloňujú sa končiace sa na *a* s predchádzajúcou mäkkou spoluhláskou, na pr. vôňa, nůdza, svieca atď. a tiež len v mn. p. užívané na *e*; na pr. nožnice a iné. Tieto majú však v 2. páde **nožnic**.

Pozn. 1. Slová: matka, marka, dievka a iné, majúce dve spolu nevysloviteľné spoluhlásky majú 2. pád. mn. p. *matiek, mariiek, dievok*. Gazdina, kráľovná a týmto podobné majú v 2., 3. a 6. páde jedn. p. *gazdinej, kráľovnej*.

Pozn. 2. Mená mužské na *a* na pr. *sluha*, majú v 2., 3. a 5. páde jedn. p. *sluhy, sluhu, sluho!* v ostatných pádoch ale skloňujú sa dľa vzoru *pán*.

3. Vzor.

4. Vzor.

Jedn. p.		Množ. p.		Jedn. p.		Množ. p.	
1. zem	ž	zem-e	ž	kost	ť	kost-i	—
2. zem-e	ž	zem-i	—	kost-i	—	kost-i	—
3. zem-i	—	zem-ám	ám	kost-i	—	kost-ám	ám
4. zem	ž	zem-e	ž	kost	ť	kost-i	—
5. zem	ž	zem-e	ž	kost	ž	kost-i	—
6. zem-i	—	zem-ách	ách	kost-i	—	kost-ách	ách
7. zem-ou	—	zem-ami	ami	kost-ou	—	kost-ami	ami

Dľa týchto vzorov skloňujú sa všetky ostatné ženské, a sice dľa 3. vzoru vychádzajúce na *v, m, ň, ĺ, j, eš, až, ož, ež* a *šť*, na pr. dľaň, posteľ, stržaj, kolo- maž, faleš, Pešť atď. vyjmúc *mysel* a *soľ*. Potom: *obec, obrúč, pec*, a len v mn. p. užívané na *e*: *prse, hrable*. Dľa 4. vzoru skloňujú sa všetky ostatné, taktiež *mysel* a *soľ*.

Pozn. Mat rozširuje kmen na *mater*, a skloňuje sa dľa 3. vzoru. Slovo *pani* skloňuje sa: 1. *pani*, 2. a 3. *panej*, 4. *paňu*, 5. *pani*, 6. *panej*, 7. *paňou*; množ. p.: 1. *panie*, 2. *paní*, 3. *paniam*, 4. *panie*, 5. *panie*, 6. *paniach*, 7. *paniami*.

§. 9. Sklonovanie podstatných mien stredného pohlavia.

1. Vzor.

2. Vzor.

1. Vzor.		2. Vzor.	
Jedn. p.	Množ. p.	Jedn. p.	Množ. p.
1. slovo —	slov-a =a	pol-e —	pol-ia =i
2. slov-a —	slov —	pol-a =e	pol-i —
3. slov-u —	slov-am =am	pol-u =u	pol-iam =iam
4. slov-o —	slov-a =a	pol-e =e	pol-ia =e
5. slov-o —	slov-a =a	pol-e =e	pol-ia =e
6. slov-e =e	slov-ách =ich	pol-i =i	pol-iach =ich
7. slov-om =om	slov-ami =ami -mi, -y	pol-om =om	pol-ami =ami -mi, -i, -ti

Dľa 1-ho vzoru skloňujú sa mená stredného pohlavia končiace sa na **o** s predchádzajúcou tvrdou alebo obojetnou spoluhláskou, a len v mn. p. užívane na **a**, na pr. **máso, zlato, vedro, ústa, vráta** atď. — Dľa 2. vzoru skloňujú sa vychádzajúce na **e** a **šte**; na pr. **more, srdce, ohnište** a len v mn. p. užívane **plúca**.

Pozn. Čiastky tela **oko** a **ucho** majú v množnom počte: 1. oči, 2. očí, 3. očiam, 4. a 5. očí, 6. očiach, 7. očima. *Oka*, na pr. na **sieti**, skloňujú sa dľa 1. vzoru.

3. Vzor.

Jednotný počet.

Množný počet.

1. umen-ie	umen-ia =ia
2. umen-ia	umen-í =í
3. umen-iu	umen-iam =iam
4. umen-ie	umen-ia =ia
5. umen-ie	umen-ia =ia
6. umen-í	umen-iach =iach
7. umen-ím	umen-iami =iami

4. *Vzor.*

<i>Jedn. p.</i>		<i>Množ. p.</i>	
1. plem-ä	=ë	plem-ená	=ena
2. plem-ena	=ene	plem-ien	=en
3. plem-enu	=eni	plem-enám	=enům
4. plem-ä	=ë	plem-ená	=ena
5. plem-ä	=ë	plem-ená	=ena
6. plem-eni	—	plem-enách	=enech
7. plem-enom	=enem	plem-enami	=eny

5. *Vzor.*

<i>Jedn. p.</i>		<i>Množ. p.</i>	
1. kur-a	fuř-e	kur-atá	fuř-ata
2. kur-ařa	fuř-ete	kur-iař (at)	fuř-at
3. kur-ati	fuř-eti	kur-atám	fuř-atům
4. kur-a	fuř-e	kur-atá	fuř-ata
5. kur-a	fuř-e	kur-atá	fuř-ata
6. kur-ati	fuř-eti	kur-atách	fuř-atech
7. kur-atom	fuř-etem	kur-aty, ami	fuř-aty

Dľa 3. vzoru skloňujú sa mená stredné myšlienkové čili odfažené a iné končiace sa na *ie*, na pr. svedomie, zbožie, uhlie. Dľa 4. vzoru: vychádzajúce na *ä*, na pr. semä, temä atď. — jestli ale privesí sa jim **-eno**, na pr. sem-eno, tem-eno, skloňujú sa dľa vzoru **slovo**. Dľa 5. vzoru skloňujú sa všetky stredné **zmenšené**, ako: jahňa, húsa, morča. Tieto prifahujú niekdy v množnom počte koncovku **-ence**, na pr. kur-ence, jahn-ence, a vtedy skloňujú sa: 1. 4. 5. pád kur-ence, 2. kur-eniec, 3. kur-encom, 6. kur-encoch, 7. kur-enci, ami.

§. 10. **Pridavné mená.**

Pridavné mená majú tak jako podstatné tri pohlavia, na pr. dobrý otec; dobrá matka; dobré dieťa. Dľa koncoviek delia sa na **tvrdé**: malý, -á, -é; na **mäkké**: božia, -ia, -ie. Obe menujú sa **určitými** prídavnými menami.

§. 11. Skloňovanie prídavných mien tvrdých.

1. Vzor.

Jednotný počet.

Pohl. mužské.	Pohl. ženské.	Pohl. stredné.
1. dobr-ý —	dobr-á —	dobr-é —
2. dobr-ého —	dobr-ej =é	dobr-ého —
3. dobr-ému —	dobr-ej =é	dobr-ému —
4. dobr-ého, ý —	dobr-ú =ou	dobr-é —
5. dobr-ý —	dobr-á —	dobr-é —
6. dobr-om =ém	dobr-ej =é	dobr-o =ém
7. dobr-ým —	dobr-ou =ou	dobr-ým —

Množný počet.

1. dobr-í-é —	dobr-é —	Jako ženské pohlavie.
2. dobr-ých —	dobr-ých —	
3. dobr-ým —	dobr-ým —	
4. dobr-ých, é =é	dobr-é —	
5. dobr-í, -é, —	dobr-é —	
6. dobr-ých —	dobr-ých —	
7. dobr-ými —	dobr-ými —	

Dľa tohto vzoru skloňujú sa všetky tvrdé prídavné mená, t. j. také, ktoré pred ý, a, é majú tvrdú alebo obojetnú spoluhlásku. Na pr. mladý, -á, -é; krásny, -a, -e.

§. 12. Skloňovanie prídavných mien mäkkých.

2. Vzor.

Jednotný počet.

Pohl. mužské	Pohl. ženské.	Pohl. stredné.
1. bož-í —	bož-ia =í	bož-ie =í
2. bož-ieho =ího	bož-ej =í	bož-ieho =ího
3. bož-iemu =ímu	bož-ej =í	bož-iemu =ímu
4. bož-ieho, -í =ího-í	bož-iu =í	bož-ie =í
5. bož-í —	bož-ia =í	bož-ie =í
6. bož-om =ím	bož-ej =í	bož-om =ím
7. bož-ím —	bož-ou =í	bož-ím —

Množný počet.

1. bož-í, -ie	í	bož-ie	í	Jako ženské pohlavie.
2. bož-ích	—	bož-ích	—	
3. bož-ím	—	bož-ím	—	
4. bož-ích, -ie	í	bož-ie	í	
5. bož-í, -ie	í	bož-ie	í	
6. bož-ích	—	bož-ích	—	
7. bož-ími	—	bož-ími	—	

Dľa tohoto vzoru skloňujú sa prídavné mená končiace sa na i, ia, ie alebo i, a, e s predchádzajúcou mäkkou spoluhláskou, na pr. človečí, -ia, ie; horúci, -a, -e.

Pozn. Pri ktorom páde sú dve koncovky naznačené, tam prvá z nich v jednotom počte patrí životným podstatným menám, v množnom ale len osobným. — Druhá koncovka i v jedn. i v množ. počte patrí neživotným a v množnom aj životným neosobným. Táto poznámka vzťahuje sa na všetky skloňovania prídavných, číselných mien a zámien.

§. 13. **Stupňovanie prídavných mien.**

Vlastnosti osôb alebo vecí porovnávame jednu s druhou dľa **stupňov**. Také stupne sú tri. Prvý stupeň označuje vlastnosť predmetu pôvodnú nezmenenú, na pr. **hrubý**; druhý stupeň označuje vlastnosť už stupňovanú, tedy zmenenú, a síce príponou **ší**, na pr. hrub-**ší**; tretí najvyšší stupeň označuje sa predponou **naj**, tedy: **najhrub-ší**. Niekedy užíva sa ešte i stupeň štvrtý, totiž **nanajhrubší**.

§. 14. **Stupňovanie prisloviek.**

Zmenením alebo zkrátením koncoviek niektorých prídavných mien tvoria sa prislovky, na pr. z dlhý-**dlho**, tvrdý-**tvrdo**, a stupňujú sa tak jako prídavné mená. Na pr. dlho, dlh-**šie**, naj-dlh-**šie**; tvrdo, tvrd-**šie**, naj-tvrd-**šie**.

§. 15. **Privlastňovacie prídavné mená.**

Privlastňovacie prídavné mená odvodzujú sa od prídavných mien a odpovedajú na otázku: **čí? čia? čie?** Na pr. muž-**ov**, -ova, -ovo; žen-**in**, -ina, -ino a skloňujú sa takto:

Jednotný počet.

<i>Pohl. mužské.</i>	<i>Pohl. ženské.</i>	<i>Pohl. středné.</i>
1. synov synům	synov-a	synov-o
2. synov-ho synom-a	synov-ej	synov-ho
3. synov-mu	synov-ej	synov-mu
4. synov-ho, ov-a	synov-u	synov-o
5. synov synům	synov-a	synov-o
6. synov-om synom-ě	synov-ej	synov-om
7. synov-ým	synov-ou	synov-ým

Množný počet.

1. synov-í, -e	synov-e	Ako ženské pohlavie.
2. synov-ých	synov-ých	
3. synov-ým	synov-ým	
4. synov-ých, -e	synov-e	
5. synov-í, -e	synov-e	
6. synov-ých	synov-ých	
7. synov-ými	synov-ými	

§. 16. Zámená.

Osobné zámená skloňujú sa takto:

Jednotný počet.

Množný počet.

<i>1. osoba.</i>		<i>2. osoba.</i>		<i>1. osoba.</i>		<i>2. osoba.</i>	
1. 5. ja	já	ty	—	my	—	vy	—
2. mňa	mne	teba, fa	tobě, ti	nás	—	vás	—
3. mne, mi	mně, mi	tebe, ti	tebe, tě	nám	—	vám	—
4. mňa, ma	mne, mě	teba, fa	tebe, tě	nás	—	vás	—
6. mně	mně	tebe	tobě	nás	—	vás	—
7. mnou	—	tebou	—	nami	námi	vami	vámi

Tretia osoba. Jednotný počet.

<i>Pohl. mužské.</i>	<i>Pohl. ženské.</i>	<i>Pohl. středné.</i>
1. 5. on	ona	ona
2. jeho (neho)	jej (nej)	jí jeho (neho)
3. jemu, mu, nemu	jej (nej)	jí jemu, mu, (nemu)
4. jeho, ho, (neho)	její (ňu)	jí jeho, ho (-ň) její
6. ňom	nej	ní ňom něm
7. ním	ňou	ní ním

Množný počet.

	1. 5. on-i, -y	—	ony	—	
h	2. jích (ních)	jič	jích (ních)	jič	
m	3. jim (nim)	—	jim (nim)	—	Ako ženské
ch	4. jich (nich, ne)	je	jich (ne)	je	pahlavie.
	6. nich	—	nich	—	
	7. nimi (dv: nima)	—	nimi (dv: nima)	—	

Zámena **môj, tvoj, jeho, tvoj, náš, váš, jich** ukazujú nám komu čo patrí, preto menujú sa **zámená prísvojevacia**. Na pr. **Môj nôž, tvoja roľa, jeho dom; náš otec, váš kôň, jich syn**. Zámená **jeho** a **jich** sa nesklonujú; ostatnie, ale skloňujú sa dľa pohlavia podstatných mien takto :

Jednotný počet.

<i>Muž. pohl.</i>	<i>Žen. pohl.</i>	<i>Stred. pohl.</i>
1. môj brat	moja sestra	moje pero
2. mojho brata	mojej sestry	mojho pera
3. mojmu bratovi	mojej sestre	mojmu peru
4. mojho brata	moju sestru	moje pero
5. môj bratre!	moja sestra!	moje pero!
6. mojom bratovi	mojej sestre	mojom pere
7. mojím bratom	mojou sestrou	mojím perom

Množný počet.

1. naši bratia	naše sestry	moje perá
2. našich bratov	našich sestier	môjich pier
3. našim bratom	naším sestrám	mojimi perám
4. našich bratov	naše sestry	moje perá
5. naši bratia!	naše sestry!	moje perá!
6. našich bratoch	našich sestrách	mojich perách
7. našimi bratmi	našími sestrami	mojimi perami

Pozn. V českoslovenčine na miesto *ô* užíva sa *û* a koncovky *-oja, -oje* sťahujú sa v *á* a *é*; na pr. *mûj, twûj, swûj, má, twá, swá, mé, twé, swé*, a skloňujú sa dľa vzoru „dobrý“.

Zámená **kto, čo, či, čie, jaký, ktorý, kolký?** sú zámená **opytovacie**, a skloňujú sa takto : 1. kto, čo? 2. koho, čoho? 3. komu, čomu? 4. koho, čo? 6. o kom,

o čom? 7. kým, čím? Ostatné opytovacie skloňujú sa jako prídavné mená.

Mená **ten, tá, to, onen, ona, ono** a iné z týchto složené sú zámená **ukazovacie** a skloňujú na nasledovne:

Jednotný počet.

<i>Pohl. mužské.</i>	<i>Pohl. ženské.</i>	<i>Pohl. stredné.</i>
1. 5. ten —	tá	to —
2. t-oho —	t-ej	t-oho —
3. t-omu —	t-ej	t-omu —
4. t-oho, ten —	tú	t-o —
6. t-om —	t-ej	t-om —
7. t-ým t-ím	t-ou	t-ým t-ím

Množný počet.

<i>Pohl. mužské.</i>	<i>Pohl. ženské.</i>	<i>Pohl. stredné.</i>
1. 5. t-í, ty (tie) t-i	ty (tie) t-y	t-a
2. t-ých t-ých	t-ých t-ých	t-ých
3. t-ým t-ém	t-ým t-ém	t-ém
4. t-ých, ty (tie) t-y	t-y (tie) t-y	t-a
6. t-ých t-ých	t-ých t-ých	t-ých
7. t-ými t-ěmi	t-y mi t-ěmi	t-ěmi

Ako ženské pohl.

§. 17. Číslovky.

Číslovky odpovedajúce na otázku **koľko?** sú číslovky základné. **Jeden, jedna, jedno** skloňujú sa jako **ten, tá, to**. Ostatné až po 99 skloňujú sa takto?

Množný počet.

<i>Pohl. mužské.</i>	<i>Pohl. žen. a str.</i>	<i>Pohl. muž. ž. a str.</i>
1. 5. dva —	d-ve	tr-ia, tr-i tr-i
2. dv-och =ou	d-voch	tr-och tr-í
3. dv-om =ěma	dv-om	tr-om tr-ěm
4. dv-och, -u =a	dv-e	tr-och, -i tr-í
6. dv-och =ou	dv-och	tr-och tr-ěch
7. dv-oma =ěma	dv-oma	tr-omi tr-ěmi

<i>Množný počet.</i>		<i>Množný počet.</i>	
1. 5. štyr-ia, -i	čtyři, -y	piat-i	pět
2. štyr-och	čtyř	piat-ich	pět-i
3. štyr-om	čtyřem	piat-im	pět-i
4. štyr-och, -i	čtyř-i, -y	piat-ich	pět
6. štyr-och	čtyř-ech	piat-ich	pět-i
7. štyr-mi	čtyř-mi	piat-imi	pět-i

Sto skloňuje sa dľa vzoru **slovo**, tisíc dľa „meč“, **million** dľa „dub.“

Číslovky odpovedajúce na otázky : koľký, koľkoraký, koľkonásobný? skloňujú sa ako prídavné mená.

§. 18. Slovesá.

Slovesá ohybujú sa so zreteľom na čas, počet, osobu, pohlavie, stav a spôsob. Na pr. Ja krájam. Judka pekne písala. Dieťa bude písať. Služky už popriadly. Dieťa je učesané. — Takéto ohýbanie slovesa volá sa **časovaním**.

Keď sloveso udáva čo kto robí? menujeme ho **činným** slovesom, na pr. vo vete : Krajčír **šije**, máme sloveso činné ; keď ale sloveso udáva, čo sa s niekym alebo niečim stalo, t. j. v jakom stave sa nachodí, — vtedy menuje sa slovesom **trpným**. Vo vete : Kabát je **ušíty**, máme sloveso trpné.

Pri časovaní berú sa na pomoc slovesá **som**, **budem** a **byť**. Tieto menujú sa preto **pomocnými** slovesami.

§. 19. Priechodníky.

Sloveso ktorým sa dve vety v jednu sťahujú tak, že spojka vystane, menuje sa **priechodník**. Na pr. **Sedím** pri stole a **pišem** list.

Keď **napísal som** list, stal som od stola. Sťažené : **Sediac** pri stole, **pišem** list. **Napísať** list, stal som od stola. Priechodníky sú tedy dva : priechodník prítomného a priechodník minulého času.

Prítomný čas : **pišuc**, minulý čas muž. p. **pisav**, žen. a str. **pisavši**, v mn. počte **pisavše**.

§. 20. Pravidelné časovanie sloviés.

O z n a m o v a c í s p ō s o b.

Prítomný čas. Na otázku: čo sa deje?

Jednotný počet.

I.	{ pi-jem	ji	pi-ješ	—	pi-je	—
	{ vez-iem	iu	vez-ieš	eš	vez-ie	e
II.	drh-nem	iu	drh-neš	—	drh-ne	—
III.	sed-ím	—	sed-iš	—	sed-i	—
IV.	súd-ím	—	súd-iš	—	súd-i	—
V.	vol-ám	—	vol-áš	—	vol-á	—
VI.	mil-ujem	ují	mil-uješ	—	mil-uje	—

Množný počet.

I.	{ pi-jeme	—	pi-jete	—	pi-jú	ji
	{ vez-ieme	eme	vez-iete	ete	vez-ú	ou
II.	drh-neme	—	drh-nete	—	drh-nú	ou
III.	sed-íme	—	sed-íte	—	sed-ia	i
IV.	súd-íme	—	súd-íte	—	súd-ia	i
V.	vol-áme	—	vol-áte	—	vol-ajú	ují
VI.	mil-ujeme	—	mil-ujete	—	mil-ujú	ují

Minulý čas. Čo sa dialo?

Jednotný počet.

	<i>muž.</i>	<i>ž.</i>	<i>str.</i>		<i>muž.</i>	<i>ž.</i>	<i>str.</i>	
I.	{ pi-l	-la	-lo	} som, -ši	pi-l	-a	-o	} fem. — fi. — jeft.
	{ viez-ol	-la	-lo		vez-l	-a	-o	
II.	drh-ol	-la	-lo		drh-nul	-a	-o	
III.	sed-el	-ela	-elo		—	—	—	
IV.	súd-il	-ila	-ilo		soudil	—	—	
V.	vol-al	-ala	-alo		—	—	—	
VI.	mil-oval	-ovala	-ovalo	—	—	—		

Množný počet.

<i>muž.</i>	<i>ž. a str.</i>	<i>muž.</i>	<i>ž.</i>	<i>str.</i>
I. { pi-li	-ly	pi-li	=y	=a
{ vez-li	-ly	vez-li	=y	=a
II. drh-li	-ly	drhnu-li	=y	=a
III. sed-eli	-ely	sedeli	=y	=a
IV. súd-ili	-ily	soudili	=y	=a
V. vol-ali	-aly	volali	=y	=a
VI. mil-ovali	-ovaly	milovali	=y	=a

sme, — ste.

} me, — te, — fou.

Budúci čas. Čo sa bude diať?

Jednoduchý sp.

Jednotný počet.

I. { vypijem	-ješ-e	vypiji
{ zaveziem	-ieš-e	zavežu
II. zadržnem	atď.	zadržnu
III. presedím	prít.	—
IV. odsúdím	jako v	odsoudím
V. zavolám	čas.	—
VI. zamilujem	-ji	zamiluju

Složený sp.

Jedn. p.

budem-u	pit	pti
budeš	voziť	voziti
bude	drhnúť	drhnouti
<i>Množ. p.</i>	sedieť	seděti
budeme	súdiť	souditi
budete	volat	volati
budú-ou	milovať	milovati

Žiadací spôsob.

Jedn. počet.

I. { pil-a, o-	} by som, si, by.	pil
{ vezol-		vezl
II. drhol	—	—
III. sedel	—	—
IV. súdil	—	soudil
V. volal	—	—
VI. miloval	—	—

Množ. počet.

pili-a, -o-	} by sme, ste, by.	pili-
vezli		vezli-
drhli	—	drhli-
sedeli	—	sedeli-
súdili	—	soudili-
volali	—	volali-
milovali-	—	milovali-

} bysom, byte, by.

Rozkazovací spôsob.

Jedn. počet.

	<i>2. osoba.</i>
I. { pi!	pi
{ vez!	—
II. drhni!	—
III. sed!	—
IV. súd!	soud!
V. volaj!	volaj!
VI. miluj!	—

1. osoba.

pime!	pi-me!
vezme!	—
drh-nime!	-něme!
sedme!	—
súdme!	soud-me
volajme!	-ejme
milujme!	—

Množ. počet.

2. osoba.

pite!	pte!
vezte!	—
drh-nite!	-něte!
sedte!	—
súdte!	soudte
volajte!	-ejte!
milujte!	—

Neurčitý spôsob.

I. pi-t, vlez-t; II. drh-nút; III. sed-eť; IV. súd-it; V. vol-at; VI. mil-ovať! — píti, wéžti, drhnouti, seděti, souditi, wolati, milowati.

Priechodník.

Prítomného času.

Minulého času.

	muž.	ž. a str.	m. p.	muž.	ž. a str.	m. p.
I. } pijúc	pij-e,	je,	-íce ;	pi-w,	pi-wffi,	=wffe,
I. } vezúc	wěz-a,	=ouc,	=ouce ;	wěz,	wěz=ffi,	=ffe,
II. drhnúc	drhn-a,	=ouc,	=ouce ;	drh,	=ffi,	=ffe,
III. sediac	sed-ě,	-íc,	-íce ;	sedem,	=wffi,	=wffe,
IV. súdiac	soud-ě,	-íc,	-íce ;	soudi-w	=wffi,	=wffe,
V. volajúc	wolaj-e	-íc,	-íce ;	wola-w	=wffi,	=wffe,
VI. milujúc	miluj-e	-íc,	-íce ;	miloma-w	=wffi,	=wffe.

Trpné príčastie.

	muž.	ž.	str.	muž.	ž.	str.
I. } pi-tý,	-tá,	-té,	pi-t,	=ta,	=to,	
I. } veze-ný;	-ná,	-né,	weze-n,	=na,	=no,	
II. drhnu-tý,	-tá,	-té,	drhnu-t,	-ta,	=to,	
III. sade-ný	-ná,	-né,	šaze-n,	=na,	=no,	
IV. súde-ný,	-ná,	-né,	souze-n,	=na,	=no,	
V. vola-ný,	-ná,	-né,	wolá-n,	=na,	=no,	
IV. milova-ný,	-ná,	-né,	milová-n,	=na,	=no.	

Slovesné podstatné meno.

I. pi-tie, veze-nie; II. drhnu-tie; III. sede-nie; IV. súde-nie; V. vola-nie; VI. milova-nie. — pi-tí, wěze-ní, drhnú-tí, sedě-ní, šouze-ní, wolá-ní, milová-ní.

§. 21. Nepravidelné časovanie sloviés.

Nepravidelne časujú sa slovesá : jiesť, wedeť a isť. A síce takto :

Ukazovací spôsob.

Prítomný čas.

Jedn. počet.

1. jiem	jím	viem	wím	idem	idu
2. jiesť	jíš	wieš	wíš	ideš	jdeš
3. jie	jí	wie	wí	ide	jde

Množný počet.

1. jieme	jíme	vieme	víme	ideme	jdeme
2. jiete	jíte	viete	víte	idete	jdete
3. jedia	jeďí	vedia	měďí	idú	jdou

Minulý čas. (Činné přičastie.)

<i>Jedn. počet.</i>		<i>Množ. počet.</i>	
jeď-ol, -la -lo,	jeďl, -a, -o	jeďl-i, -y,	jeďl-i, -y, -a
vedel, -la, -lo,	měďěl, -a, -o	vedel-i, -y,	měďěl-i, y, a
(i)šiel, (i)šla, (i)šlo	šiel, šlla, šflo	(i)šli, (i)šly,	ššl, ššly, ššla
som, si	fem, fi	sme, ste	šme, šte, (šou)

Budúci čas.

budem-eš, -e jiest, vedieť atď. pôjdem atď.
 budu — — jššti, měďěti atď. půjdu atď.

Žiadací spôsob.

jedol, vedel, (i) šiel by som, by si atď.
 jeďl, měďěl, ššl byš, byš atď.

Rozkazovací spôsob.

jedz! jedzme! jedzte! jez! jezme! jezte!
 vedz! vedzme! vedzte! měž! měžme! měžte!
 id! idme! idte! jdi! jďeme! jďete!

Neurčitý spôsob.

jest, vedet, ist; jššti, měďěti, jšti.

Přechodník přítomného času.

jediac	m. jeda,	ž. a str. jeďíc,	mn. p. m. ž. a str. jeďíce
vediac	— měďa,	— měďouc,	— — měďouce
idúc	— jďa,	— jďouc,	— — jďouce.

§. 22. *Niečo o vetách.*

Rozoznávame hlavne nasledujúce vety: 1. **Jednoduchú holú vetu**, 2. **rozšírenú vetu**, 3. **sťaženú vetu**, 4. **složenú vetu**.

Keď o jednom predmete vynesieme len jeden výrok, to je **holá veta**, na pr. **Dieťa sedí. Otec je dobrý.**

Veta, ktorá okrem podmetu a prísudku obsahuje v sebe aj iné vedľajšie čiastky, je **rozšírená veta**. **Mať vari**, — je veta holá.

Mať vari **mäso**, je už veta rozšírená, a ešte rozšírenejšia je: **Naša mať vari mäso pre čelad.**

Vety, majúce stejný podmet ale nestejný prísudky, dajú sa pomocou spojky a lebo i stiahnuť v jednu vetu. Taká veta je **sľazena veta**. Na pr. na miesto viet: **Janko sedí. Janko píše**, — povieme: **Janko sedí a píše** Alebo na miesto: **Hoblik je nástroj. Pilka je nástroj. Dláto je nástroj. Sekera je nástroj**, povieme: **Hoblik pilka, dláto a sekera sú nástroje.**

Spojením dvoch alebo viac jednoduchých viet v jeden celok povstáva **veta složená**. Na pr. **Otec prišiel k synovi. Syn kreslí-sú vety jednoduché. Otec, prídúc k synovi videl, že tento pekne kreslí**, je už veta složená.

Chlapec sa smeje a dievča plače. Táto veta složená je zo dvoch jednoduchých viet, z ktorých každá i sama o sebe má úplný význam. Takéto vety menujú sa **samosťatnými**. — Také vety ale, z ktorých jedna doplňuje význam druhej sú vety **nesamosťatné** čili **podriadené**. Na pr. **Kto inému jamu kope, sam do nej upadá.** Alebo: **Učiteľ napomenul žiakov, aby sa pilnejšie učili.** Z takýchto viet je vždy jedna **hlavná** a druhá **pobočná**. V predošlej složenej vete je tá prvá hlavnou vetou. Hlavná veta volá sa i **nároveňou** pobočná **dopovedou**.

Spojením dvoch lebo viacej samosťatných viet povstalý celok menuje sa **súvetím**. Na pr.: **Sľuby sa sľubujú; blázni sa radujú.**

Poriadny žiak sa rano **najprv** oblečie, umyje a učeše, **potom** sa pomodlí, **zatým** raňajkuje a **naposledy** vystrojí sa do školy.

II. Oddiel druhý.

PRAVOPIS.

§. 23. Písanie a vyslovanie samohlások.

Samohláska ä znie asi tak, ako čoby hlásky ae naraz chytró vyslovil, a píše sa len po perných spolu-
hláskach, na pr. **päť, semä, sväzok, pamäť, väčši** atď.

Dvojhlasý ia, ie, iu znejú sice jako ja, je, ju; píšu sa však vždy s i, keď stoja v prostred slabiky po spolu-
hláske. Na pr. **piäť, čier-ny, uče-nie**. S j píšu sa len na začiatku slabiky, na pr. **javor, pi-jú, jeden**.

Dvojhlasáka ô vyslovuje sa ako .uo, a značí sa (Λ) **vôkaňom**. Pri skloňovaní jednosilabičných podstatných mien odpadá vôkaň a zostane o, na pr. **stôl, stola; nôž, nožom; kôš, do koša**. Dlhé ô užíva sa len v cudzích slovách: **tón, chór** a jako výkrikník: **O Bože!**

Tvrde y, ý nesmie sa nikdy písať po mäkkých spoluhláskach. Písať má sa ale vždy:

a) Po hrdelných **h, ch, k, g**; na pr. **hýbať, chyba, veľký, strygy**. Výnimku tvoria prídavné mená množného počtu na otázku: **jakí?** tedy 1-vý pád, na pr. **nahí, krátki**, a prisvojovacie ženské: **matkin, slúžkin** atď.

b) V prvom páde jedn. počtu prídavných mien muž. pohlavia tvrdo zakončených, na pr. **dobrý, malý, hrubý**, pri skloňovaní i v ostatných pádoch. Výnimku tvorí však i tu prvý pád množ. počtu, kde píše sa: **dobri ľudia, mali chlapeci**.

c) Pri skloňovaní množného počtu životných neosobných končiacich sa tvrdo alebo obojetnou spoluhláskou, na pr. **voly, holuby**.

d) Predložka **vy** píše sa vždy s y; na pr. **vy-chodiť, vy-hnúť, vý-raz** atď.

Po obojetných **b, m, p, v, s, z** a po **r** píše sa **y** v nasledujúcich slovách: **by, aby, býk, bylina, bystrý, byť (lenni), bytnosť, bývať, byvol, kobyľa, dobytok, dýchať, dym, dyňa, hmyz, hrýzť, my, mydlo, mykať, mýliť**,

mysleť, myť, mys, mýto, koryto, kopyto, kryť, lyko, lysý, lýtko, mlyn, motýl, motyka, nazývať, obyčaj, plyn, plytký, pelynok, pýcha, pýr, pysk, pýtať, pyteľ, ryba, rýchlosť, rýpať, ryje, ryšavý, strýko, stryga, syn, sýkorka, sýkačka, sypať, syr, syseľ, ty, týždeň, tylo, tovaryš, vy, vydra, vyhna, výskať, vysoký, vyť (vonitani), vyžla, vplyv, zbytok, zvyk atď. — Taktiež píše sa **y** vo všetkých od týchto odvodených slovách, na pr. od mysleť: **smysel**, úmysel; od vysoký: výsosť, výška povýšenie atď.

Pozn. Kedy má sa písať **y** po d, l, n, t — to poznať dá sa i zo správneho vyslovovania. Na pr. hovríme *dym*, a nie *dim*; *nikdy*, a nie *nikdi*; *dýchať*, a nie *díchať* atď.

§. 24. Písanie a vyslovovanie spoluhlások.

Keď spoláhlásky d, l, n, t stoja pred mäkkými samo- alebo dvojhláskami e, i, ie, ia, iu, majú sa vyslovovať mäko a pri písaní nesmie sa nad ne klásť mäččeň. Tedy: deti, čítaj: **deťi**; umenie = **umeňie**. Výrimku tvorí: a) Zámeno **ten** a všetky od neho odvodené slová, ako: teraz, vtedy, tieto, jeden, onen atď. b) V skloňovaní prídavných mien s koncovkami **dý, lý, ný, tý**, na pr. **prázdneho, piateho**; alebo ženských vychádzajúcich na **da, lá, ná, tá**, na pr. **mladej, veselej, sestrinej, vydatej**.

Mäkké **l** píše sa: 1. V koreni mnohých slov, kde ho už i z výrečnosti poznať možno: ľud, ľad, ľavý, ľútosť, ľúbosť; 2. Kde sa za ním stojace i vynecháva, na pr. veľiký = **velký, toľký**; 3. V podstatných od slovies odvodených menách, končiacich sa na **el** a **tel**, na pr. učiteľ, kupeľ, **mysel**, riaditeľ; 4. V slovách odvodených od slovies, ktoré končia sa na **liť**; na pr. dieľ, cieľ, soľ, vôľa atď. Podobne i kráľ, kraľovať.

Spoluhláska **j** píše sa jedine na začiatku a na konci slabiky, na pr. jama, pi-jú, jaj! Vynímajú sa slová, ktorých korene spoluhláskou sa začínajú, na pr. zjaviť, zjašiť, zjedať atď.

Predložka **k** vyslovuje sa a zneje niekedy jako **g**, a predložka **v** jako **f**; na pr. **g** Bohu, **g** uchu; **f** komore, **f** peci. Tu treba vedieť, že predložiek **g** a **f** vôbec niet,

a preto sa ako také nemajú ani písať. Predložka **k** zodpovedá otázke: ku komu? ku čomu? — píšeme teda: **k Bohu, k uchu.**

Predložka **s** a **so** píše sa a vyslovuje miekedy jako **z** a **zo**; na pr. z otcom, zo sestrou. Tu rozhoduje otázka: s kým, s čím? a tak píšeme: **s otcom, so sestrou.**

Ž číta sa často jako **s**; na pr. s prachu, s cesta, s kameňa; avšak otázka: **z čoho?** poučí nás, že treba písať: **z prachu, z cesta, z kameňa.**

Pri písaní predložiek **s** a **z** pozorovať treba, či jedná sa o povrchu a či o vnútri predmetu. Na pr. Vytrhnúc šindel **z** dachu, shodil ho dolu **s** dachu. Svliekli obliečku **s** periny. Vysypalo sa piera **z** periny.

Na konci niektorých slov a slabík často chybne píše sa: **š** miesto **ž**, **s** m. **z**, **p** m. **b**. Tu jednoduché skloňovanie patričného slova, na pr. nôž, noža atď. poučí nás, že správne píše sa **nôž, voz, holub**, na miesto: **nôš, vos, holup** atď.

§. 25. Tvorenie slabík.

Jedna alebo viac hlások jedným hnutím úst vyslovených činia *slabiku*. Základ slabík sú samohlásky. Dľa počtu samohlások alebo i dvojhlások v jednom slove obsažených rozoznávame slová: *jedno-, dvoj-, troj- a viac-silabičné*. Na pr. mak, sto-lec, ha-le-na, va-rov-či-vý, ne-u-če-sa-ný. Vynimku tvoria polohlásky *l* a *r*, ktoré keď stoja medzi dvoma spoluhláskami, platia toľko čo samohlásky a tvoria tiež slabiky. Jako také sa dľa potreby i predlžujú. Na pr. *hř-ba, vř-ča*.

§. 26. Tvorenie slov.

Na spôsob rastliny, ktorá vyháňajúc z koreňa alebo kmenu rozširuje sa v ratolesti a vetve:

táak zo základných slabík tvoria sa *slová*; a síce tým spôsobom, že základné slabiky priberajú k sebe nové čiastočky reči, a síce predložky čili *predpony*, a koncovky, t. j. *prípony*.

Príklady: pi-ť; pi-jem; ne-pi!; pi-tie; na-pi-tý; pi-ják; o-pi-lec; pi-júci; pi-vo. Alebo: kos-íť; kos-ím; kos-enie; kos-ba; kos-a; po-kos-ím; na-kos-ený; kos-ák; od-kos-ím atď.

Po odstránení predpon a prípon zostanú v týchto príkladoch púhe slabiky: *pi* a *kos*, jakožto základné slabiky slov, ktoré z nich akoby vyrástly. Takéto základné slabiky slov menujú sa *korene* lebo *kmeny*. Väčšina jednosilabičných podstatných mien sú korene, na pr. *moc*, *po-moc*, *ne-moc*, *moc-ný*, *moc-nár* atď.

§. 27. Rozdeľovanie slabík.

Slová jednosilabičné nikdy sa nerozdeľujú. Ostatné rozdeľujú sa nasledovne: a) Spoluhláska medzi dvoma samohláskami pripojuje sa k nasledujúcej slabike: *no-ha*, *ko-mo-ra*. b) Spoluhláska medzi polohláskou a samohláskou priberá sa tiež k nasledujúcej samohláske, na pr. *vl-na*, *zr-no*. c) Hlásokované predložky *o*, *u*, taktiež spojky *a*, *i* tvoria sámy o sebe slabiky ba slová; na pr. *o mne*, *u vás*; ja *a* ty, ba *i* on. d) Nehlásokované predložky *z*, *s*, *k*, *v*, priberajú sa pri čítaní k prvej slabike nasledujúceho slova. Na pr. v *peci*, čítame: *vpeci* atď. e) Dve spoluklášky medzi dvoma samohláskami rozdeľujú sa tak, že prvá pridáva sa ku predchádzajúcej, druhá k nasledujúcej samohláske, na pr. *jač-meň*, *ov-ca*, *pil-ka*, *pot-kan*. f) Polohláska *l* a *r* medzi spoluhláskou a

samohláskou, príberá predhádzajúcu spoluhlásku, na pr. *po-trava, zá-klad.* g) Slová složené delia sa na čiastky z ktorých povstaly, na pr. *kolo-vrat, noc-lah, roz-um.* h) Dve samohlásky, netvorili dvojhlásku, rozdeľujú sa, na pr. *Nu-e, Azi-a, na-učenie.*

Slovenská reč netrpí v jednom a tom istom slove dve dlhé slabiky jednu vedľa druhej. Nemá sa tedy písať ani vyslovovať: krásný, horúci, ale: *krásny, horúci.* Dvojhlásky platia tiež za dlhé; preto má sa písať: *čierny, piaty,* a nie *čierný, piatý* atď.

§. 28. Užívanie veľkých písmen.

Veľké písmeny užívajú sa čo začiatkové písmeny: 1. Na začiatku každej vety a po bodke; na pr. *Ruža kvitne. Tráva je zelená.* 2. Po dvojbodke, keď cudzie slová doslovne uvádzame, na pr. *Kristus povedal: „Nechte dítek atď.“* 3. V tituláciách obyčajne pri každom slove, na pr. *Vaša Kráľovská Milosť.* 4. V listoch pri zámenách na oslovenú osobu sa vzťahujúcich na pr. *Vy, Vám. Ty, Tebe.* 5. Pri všetkých osobných vlastných menách, na pr. *Boh, a naň sa vzťahujúcich: Hospodin, Pán, Stvoriteľ; Ondrej, Zuzka, Luther, Vrbovský;* taktiež pri vlastných menách krajín, národov, osád, vrchov, riek, na pr. *Čaba, Uhorsko, Slovák, Tatry, Kőröš, Tisa* atď. Od týchto odvođené prídavné mená píšu sa však malými písmenami, teda *uhorský, slovenský, kőröšský* atď.

§. 29. Rozdeľovacie značky.

Keď pravidelne hovoríme, robíme v reči kratšie alebo dlhšie prestávky; niekedy hlas pový-

šie, niekedy ho zas snížime. K označeniu času prestávok a zmeny hlasu užívame v písme isté značky. Také sú:

1. *Čiarka* (,) kladie sa: *a)* v složených vetách medzi hlavné a pobočné vety: Janko ztratil si nožik, ktorý od otca bol dostal; *b)* V stiahnutých vetách medzi jednaké čiastky reči, keď sú nie spojkami spojené, na pr. Prut je zelený, tenký, dlhý a hybký. Hora hučí, baran blačí a kôň ťahá. *c)* Keď čiastky z niečoho vypočítujeme, na pr. Kôň, krava, ovca, pes, hora patria medzi štvornožce.

2. *Bodka* (.) kladie sa na konci každej úplnej vety a po zkráteninách: Ryby plávajú. Uh. kr. = uhorsko-kráľovský; t. j. — to jest; na pr. = na príklad; atď. = a tak ďalej; 20. marca; Oddiel V. (piaty).

3. *Bodkočiarka* (;) kladie sa: *a)* medzi dlhšími nápovedmi a dopovedmi, na pr. Keď vidím, ako ľudia vospolok sa nenávidia, ba vzájomne sa prenasledujú; mimovoľne zatúžim po lepších časoch. *b)* Medzi podriadenými vetami, na pr. Čistotu miluj; lebo je ona pol života. Hriešnikov tresce Boh; ale spravodlivých požehnáva.

4. *Dvojbodka* (:) kladie sa: *a)* v složených vetách po nápovedách, na pr. Kým sa vrátim, prichystaj mi tieto veci: píľku, sekeru a hoblík. *b)* Pred vetami, v ktorých cudzie slová doslovne uvádzame, na pr. Staré prislovie hovorí: „Aký otec, taký syn.“ *c)* Po slovách: jako, totižto, a síce, tie sú, keď niečo vypočítujeme, na pr. V zahrade rastú rozličné zeleniny, jako: cesnak, chren atď. Najužitočnejšie domáce ssavce sú: kravy kone, ovce, svine atď.

5. *Otáznik* (?) kladie sa na konci otáznych viet: Kde si bol? Čo robíte?

6. *Výkrikník* (!) kladie sa po žiadacích a rozkazovacích vetách, citoslovách a oslovovaniach, na pr. Živ ťa Boh! Uč sa! Ach! Jaj! Milá sestra! Blahorodý Pane!

7. *Prístavník* (—) kladie sa po bodke, jestli prestávku predĺžiť chceme; užíva sa ale i jako rozdeľovateľ slov, na pr. po-lo-ha.

8. *Uvádzač* („“) kladie sa, keď vo svojej reči výroky iných uvádzame, na pr. Písmo sväte hovorí: „Více sluší poslouchati Boha, než lidí.“

Poznámka. Pri čiarke robíme v čítaní prestávku krátku; pri bodkočiarke a dvojbodke prestávku dlhšiu; pri bodke a prístavníku najdlhšiu. Pri bodke hlas snížime; pri otázniku a výkrikníku ho povýšime. Máličko silnejším hlasom než iné vyslovujeme prvé slabiky niektorých slov. To volá sa *prízvuk* slabiky. Na pr. Kto *neverí*, je *neveriaci*. Pomali *ďalej* ujdeš.

§. 30. Dodatok.

„Kto počtuje, ten gazduje,“ — hovorí príslovie. Kto chce dobre gazdovať, musí vždy vedieť, koľko v istom čase prijal a vydal, čo ale môže len tak, keď si prijmy i výdavky riadne zaznačuje, tj. keď vedie si účty. Preskúmaním účtov na konci mesiaca alebo roku ľahko sa presvedčí, či neurobil snáď i niektoré zbytočné výdavky; jestli áno, vtedy hľadá zaviesť lepší pomer medzi prijmami a výdavkami. Účty viesť je v hodzjak malej domácnosti nie bez užitku; väčšie ale hospodárstvo bez vedenia riadnych účtov je gazdo-

vanie na slepo, ktoré sa nejedenzraz veľmi trpko pomstí.

1. Vzorka domácich účtov. (Házi számvitel).

Mesiac	Deň	1 8 9 4	Príjem		Výdavok	
			zl.	kr.	zl.	kr.
		Zvyšok z minulého roku	52	70	—	—
Január	1	Kolárovi Hrabínovi za rozličnú robotu dľa účtu	—	—	29	60
»	2	Kováčovi Meškovi za okúvanie menšieho voza	—	—	23	48
»	3	Za 15 metr. centov pšeni- nice po 7 zl.	105	—	—	—
»	24	Za kravu v jarmokn kúpenú	—	—	62	—
»	»	Dva páry chlapeckých čiziem	—	—	10	40
»	27	Krajinská daň na prvý štvrtrok	—	—	12	35
		Záverok koncom ja- nuára	157	70	137	83
		Príjmov bolo	157	70		
		Výdavkov bolo	137	83		
		Zvyšok	19	87		

Remeselníci a kupci vydávajú účty na tovar alebo remeselnícku robotu objednávateľom a odberateľom roboty alebo tovaru.

Vyplatenie účtu potvrdí prijímateľ vlastnoručným podpisom na zpodku účtu.

Na účet, jestli obnos neprevyšuje 50 zl. treba dat 1 hr. kolok (štampel); vyše 50 zl. ale 5 kr. za každý hárok.

2. Účet. (Számľa).

bl. pánu Ondrejovi Styk v Čabe, na stolársky tovar a robotu.

Rok, mesiac, deň	Pomenovanie predmetu	zl.	kr.
1894.			
februara 8.	Nový stól vytahovací z lipového dreva	16	—
marca 2.	6 stoličiek z jasenového dreva po 2 zl. 50 kr.	15	—
> >	2 postele z mäkkého dreva, na tmavo zafarbené	8	—
> 19.	oprava a znovu leštenie dvoch kasní	4	90
	Spolu . . .	43	90

V Čabe, dňa 12. apríla 1894.

Ján Mareček,
stolár.

Kolok.

3. Pojistenka. (Nyugta.)

Na 26 zl. to jest dvadsaťšesť zlatých, ktoré som za v rozličnom čase vykonaní furmanku od pána Petra Lojku, kupca v Č. dnes v hotovosti skutočne prijal.

V Čabe, dňa 28. augusta 1894.

Matej Ochoťný.

t. j. 26 zl.

Mená svedkov.

Pojistenka má tiež byť kolkom opatrená. Kolok prílepí sa tak, žeby prvé slovo alebo aspoň prvé písmeny prvého riadka cezeň napísať sa daly. Každá riadna pojistenka má byť i svedkami podpísaná.

4. Úpis. (Kötelezvény.)

Na 30 zl. to jest tridsať zlatých rak. čísla, ktoré som si od p. Michala Rokoš dnešního dňa vypožičal, a ktoré zaväzujem sa dňa 29. septembra t. r. i s 8°/_o úrokami neomylné mu prinavrátiť.

V Č . . . dňa 4. júna 1894.

Ondrej Klimek.

Mená svedkov.

5. Objednávaci list.

V Sarvaši, dňa 7. marca 1894.

Pánu Martinovi Skalošovi, drevokupcovi v Borove. Žiadam Vás úctive, aby ste mi čím najskorej po železnici na dobierku poslali:

60,000 kusov šindla najlepšíj jakovosti, a 300 kusov dvasiahových lát cöloviek.

Na závdavok posielam vám poštovou poukážkou 150, to jest stopäťdesiat zlatých r. č.

S úctou

*Pavel Mocný,
staviteľ.*

6. Súkromný list.

Milý Bratček!

Dobrého nášho otca potkala predčierom veľká nehoda. Schádzajúc s povale spadnul tak nešťastne, že zlomil si nohu. Lekár ujistuje nás, že sa zlomená kosť sraštíe, že ale hojenie trvať môže i pár mesiacov. Táto vidiš, že chudák otec za dlhý čas nebude môcť ani len

na čelad dohliadať, tým menej pracovať. Podujati rozličnú stolársku prácu treba bude do vymieneného času vyhotoviť. Žiada Ťa tedy otec, aby vystúpil si hneď z dielne a prišiel domov zastúpiť ho v práci i v dozore čelade. Sober sa tedy, brat môj drahý a príd čím skorej! Očakávame Ťa všetci túžobne.

V Čabe, dňa 12. júla 1894.

Tvoj

srdečne Ťa milujúci brat

J a n k o.

7. Nové peniaze.

Dosiaľ ráтали sme v obchode na zlaté a krajciare. Tieto budú vyňaté z obehu a potom budeme ba počítame už i teraz na *koruny* a *haliere* (fillér). Rozdiel medzi starými a novými peniazmi, — čo týka sa hodnoty je ten, že koruna platí len polovicu toľko čo dosavadný zlatý. Na príklad: 2 koruny = 1 zlatý; 3 kor. = 1 zl. 50 kr; 4 koruny = 2 zl. atď. Ako zlatý na 100 krajciarov, tak koruna rozdelená je na 100 halierov. Ponevadž koruna má hodnotu pol zlatého; tedy i halier hoden je práve toľko, čo doterajší polkrajciar. Tedy: 10 halierov = 5 kr; 20 halierov = 10 kr. Keď sme dosiaľ za žemľu platili 2 krajciare, teraz budeme za ňu platiť 4 haliere. Za 2 páry kačíc, dosiaľ pár po 1 zl. treba bude dať 4 koruny. Slovom: čo bolo dosiaľ za jeden zlatý alebo krajciar, to bude teraz za dve koruny poľažne za dva haliere. Preto ale patričná vec nebude drahšia nežli predtým; ponevadž na pr.

10 halierov nemajú väčšiu hodnotu než bývalých 5 krajciarov.

Nové peniaze shotovujú a razia z kovu, a síce zo zlata, striebra, niklu a bronzu.

Zo zlata sú: dvatsaťkorunník = 10 zl.

„ desaťkorunník = 5 „

Zo striebra: korunník = 50 kr.

Z niklu: dvadsaťhalierník = 10 „

„ desaťhalierník = 5 „

Z bronzu: dvojhalierník = 1 „

„ halier = $\frac{1}{2}$ „

Kedysi naši otcovia počítali tiež na také drobné peniaze, ktoré babkami menovali. Odtiaľ to príslovie: „Pridaj k babce babku; tak nadobudneš statku.“ Jeden halier má pravda len veľmi malú hodnotu; za to ale i haliere treba si varovať a kus ku kúsku si odkladať. Kto si halier neváži, ten je ani koruny nie hoden.

O B S A H.

	Strana		Strana
I. Časť náboženská.		4. Podoba zeme	37
1. Modlitby	1	5. Pohyb zeme. Deň a noc	38
2. Výpovedi z prisl. Šalamunových	3	6. Čas. Rok	39
3. Výpovedi z knihy Sirach	6	7. Čiastky roka	40
4. Výpovedi z knihy Žalmov	7	8. Zemepásma	41
5. Napomenutie Tobiašovo	8	9. Podnebie	42
6. Výpovedi Nového Zákona	9	10. Povrch zeme	43
7. Kazanie Ježísovo na hore	11	11. Sopky	44
<i>Biblické historie.</i>		12. Slnce	45
8. O Jonášovi	14	13. Mesiac	46
9. Eli a Samuel	16	14. Mesačné štvrte	46
10. Prošba Šalamúnova	18	15. Zatmenia slnca a mesiaca	47
11. Podobenstvo o ovci a groši	19	16. Hviezdy	48
12. O delníkoch na vinici. .	20	17. Deň, večer a noc	49
13. Pán uzdraví 10 malomocných	21	18. *Bůh všudý prítomný ..	51
II. Časť mravnopoučňa.		19. *Neboj sa !	51
1. Zlatá abeceda	22	IV. Prirodopis.	
2. Modliace sa dieťa	24	Pozemské tvory	52
3. Bůh je neviditeľný	26	A) Živočichy	52
4. Nezlloreč!	27	1. Cicavce	53
5. Co Bůhčini, vše dobré jest	28	2. Vtáky	56
6. Nevďačné deti	29	3. Obojživelníky	58
7. Solon a Krózus	31	4. Ryby	59
8. Kto bol statočnejší ?	32	5. Hmyzy	60
9. Prislovia a porekadlá ..	34	6. Červy	61
III. Prirodoveda		B) Rastliny	61
1. Nesmier. Príroda	36	C) Nerasty	65
2. Zem. Obzor	36	D) Hodľabník	68
3. Strany sveta	37	E) Včely. Včelárstvo	70
		F) Dochovávanie ovocných stromov	74
		G) Človek	80

	Strana
1. Hlava	81
2. Driek	81
3. Údy	82
4. Vnútorne čiastky	82
5. Obeh krve	83
6. Mäso. Kosti. Čuvy	83
7. Oddych. Spanie	84
8. Duša. Duch	85
9. *Materinská reč cudzinec	86

Básničky.

1. *Lenivý osol	87
2. *Vlk a baránok	88
3. *Smädná vrana	88
4. *Slávik a stehlík	89
5. *Svatojanské mušky	89
6. *Mladý stromček	90

V. Zdravoveda.

1. Chova. Pokrmy	91
2. Nápoje	93
3. Povetrie	94
4. Opatrovanie tela	95
5. Odev	97
6. Pohybovanie. Oddych ..	97
7. Nemoce	98
8. Náhle pády onemocnenia	100
9. Žalúdok a údy	102
10. *Prsty	103
11. Zdravie je viac než bohat-	105
stvo	

VI. Zemepis.

I. Osada, obec, okres, stolica	106
II. Bóckéška stolica	107
III. Krajiny, čiastky zeme ..	107
A) <i>Europa</i>	107-111
1. Uhorské kráľovstvo	108-111
2. Rakúske cisárstvo	120
3. Ostatnie krajiny Europy	122

	Strana
B) <i>Asia</i>	126
C) <i>Afrika</i>	124
D) <i>Amerika</i>	125
E) <i>Australia</i>	126
a) Obyvateľstvo zeme	127
b) *Vlast Uhorská	127
c) *K otčine	128

VII. Silozpyt.

1. Telesá. Úkazy	129
2. Rozoznávanie telies	129
3. Ťarcha. Váha telies	131
4. Pritlačivá sila zeme	131
5. Smer tiaže. Smer kolmý	131
6. Smer vodorovný, naklo-	132
nený	
7. Kývadlo	132
8. Rovnováha	132
9. Sochor. Dvihadlo	133
10. Jednoramenný sochor ..	134
11. Škripec. Hriadeľ	134
12. Voda a tekutiny vôbec.	134
13. Tlak tekutin	135
14. Prilnavosť	136
15. Povetrie	136
16. Pružnosť a tlak povetria	137
17. O zvuku	137
18. Teplota	138
19. Teplo povstáva i trením	139
20. Teplo zväčšuje telesá...	139
21. Teplomer	140
22. Teplo i zima premeňujú	141
telesá	
23. Rozvádzanie tepla	141
24. Mhla a oblaky	142
25. Dážď, sňah, krúpy, ľadov.	143
26. Rosa a mráz	144
27. Svetlo	144
28. Tóna čili tieň	145

	Strana
29. Odrážanie svetla	145
30. Lom papršlekov svetla ..	145
31. Drobnô a ďalekohľad ...	146
32. Farby	146
33. Magnet	147
34. Hromovina čili električ- nosť	148
35. Búrka, blesk, hrmenie ..	148
36. Hromosvod	149
37. Elektromagnet	149
38. Ďalekopis	150
39. <i>Telefon</i>	150

VIII. Dejepis kresťanskej cirkve.

Časť I.

1. Úvod	151
2. Prvý kresťanský sbor ..	151
3. Sriad. prvotných cirkví .	152
4. Šírenie sa kresťanstva ..	152
5. Hlavní rozširovatelia kre- šťanstva	153
6. Všeobecné prenasledo- vanie kresť.	153
7. Vyznačnejší kresťanskí mučeníci	154
8. Blahonosné následky pre- nasledovania	155
9. Utichnutie prenasledo- vania kr.	155
10. Pustovníci, mnísi, klá- štory	156
11. Mahomed	156
12. Pokresťanenie našich pra- otcov	157
13. Pokresťanenie Maďarov .	158
14. Križiacke vojny	158
15. Porušenie čistoty kresť. učenia	159
16. Rozdvojenie cirkve	160

	Strana
17. Odpor proti bludnému cirk. učeniu	160
18. Predchodcovia obnovenia cirkve	162
19. Ján Hus	162
20. Husitská vojna	165
21. Jednota bratská v Čechách	165

Časť II.

Od reformácie po najnovšie časy.

1. Dr. Martin Luther	166
2. Reformácia vo Švajciar- sku	169
3. Rozdvojenie sa obnove- nej cirkve	170
4. Vierovyznanské knihy ..	170
5. Prenasledovanie obnove- ného učenia	172
6. Gustáv Adolf	172
7. Reformácia v Uhorsku .	173
8. Cirkevná samospráva ..	179
9. Evanjelický cirkevný rok	180

IX. Dejepis Uhorska.

1. Úvod	183
2. Kráľovia z rodu Árpá- dovho	185
3. Kráľovia z rozličných ro- dov	189
4. Kráľovia z rodu Habsbur- gov	193
5. Ústava	197
6. <i>Vlastenectvo</i>	197
a) Tatarské pustošenie v Uhorsku	197 200
b) Šimon Kemény	198 201
c) Tytus Dugovič	199 202
d) Matej kráľ vo Viedni ..	200 203
e) Dobývanie Jágru	200 204
f) Juraj Szondy	201 205

	Strana
g) Mikuláš Zríni	206
h) *Z lásky k vlasti.....	207

X. Slovenská mluvnica.

I. Oddiel prvý.

§. 1. Reč, veta, slova, slabiky, hlásky.....	208
§. 2. Slovenské písmeny...	204
§. 3. Roztriedenie hlások..	205
§. 4. Čiastky reči.....	205
§. 5. Skloňovanie slov.....	206
§. 6. Podstatné mena	207
§. 7. Skloňovanie p. m. muž. pohl.	208
§. 8. Skloňovanie p. m. ž. p.	209
§. 9. Skloňovanie p. m. str. p.	211
§. 10. Prídavné mená	212
§. 11. Skloňovanie príd. m. tvrdých.....	213
§. 12. Skloňovanie p. m. mäk.	213
§. 13. Stupňovanie prídavných mien	214
§. 14. Stupňovanie prisloviek	214
§. 15. Privlastnovacie príd. mená	214
§. 16. Zamená	215

	Strana
§. 17. Číslovky	217
§. 18. Slovesá	218
§. 19. Priechodníky	218
§. 20. Pravidelné časovanie slovies.	219

§. 21. Nepravidelné čas. slov.	221
§. 22. Niečo o vetách	222

II. Oddiel druhý. Pravopis.

§. 23. Písanie a vyslovovanie samohlások	224
§. 24. Písanie a vysl. spoluhlások.....	225
§. 25. Tvorenie slabík	226
§. 26. Tvorenie slov.....	226
§. 27. Rozdeľovanie slabík .	227
§. 28. Užívanie veľkých písm.	228
§. 29. Rozdeľovacie značky.	228
§. 30. Dodatok	230
1. Domáce účty. (Háziszám- vitel	231
2. Účet. (Számla)	232
3. Pojistenka (Nyugta).....	232
4. Úpis. (Kötelezvény)	233
5. Objednávaci list.	233
6. Sukromný list.....	233
7. Nové peniaze.....	234

11
11840